

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UİD | **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi** **JIRD** | Journal of International Relations and Diplomacy

Cilt / Volume:3

Sayı / Issue:1

Yıl / Year: 2020

ISSN: 2651-4729

Türk Karikatüründe İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali (1935-36)
Dr. Yasin Kayış

Institutional Reforms Within The Framework of Central Asian Political Consolidation
Asst. Prof. Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU

Körfez Arap Ülkelerinin Türkiye'nin Suriye'deki Barış Pınarı Harekatı'na Yaklaşımı
Fatma SAĞINCI, Doç. Dr. İlhan ARAS

Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği-Afganistan İlişkileri (1919-1979)
Dr. Ulaş Töre SİVRİOĞLU

Türkiye – Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri
Ar. Görevlisi Ayten MEHMED

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

**UID
JIRD**

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi
Journal of International Relations and Diplomacy

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi

Sahibi

Süleyman ÖZDEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Altuğ GÜNAR

Dergi Yöneticisi Editör

İsmail ŞAHİN

Editörler Kurulu

İsmail ŞAHİN

Altuğ GÜNAR

Muhammed Kürşad ÖZEKİN

Yayın Kurulu Sekreterleri

Abdurrahman ARSLAN

İnci BİLGİN

Muhammed Asım ÖNCEL

Yayın ve Danışma Kurulu

(Alfabetik sıra ile)

Ahmet UYSAL İstanbul Üniversitesi
Burak Bilgehan ÖZPEK Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Hikmet ÖKSÜZ Karadeniz Teknik Üniversitesi
İrfan Kaya ÜLGER Kocaeli Üniversitesi
Kemal ARI Dokuz Eylül Üniversitesi
M. Ercan YILMAZ Uludağ Üniversitesi
Mehmet OKUR Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mehmet ŞAHİN Polis Akademisi
Melek FIRAT Ankara Üniversitesi
Mesut Hakkı ÇAŞIN Nişantaşı Üniversitesi
Mim Kemal ÖKE İstanbul Ticaret Üniversitesi
Murat YEŞİLTaş Sakarya Üniversitesi
Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi
Nail ALKAN Gazi Üniversitesi
P. Faruk YALVAÇ Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Seyhun DOĞAN İstanbul Üniversitesi
Sibel TURAN Trakya Üniversitesi
Süleyman ÖZDEMİR Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Tarık OĞUZLU Antalya Bilim Üniversitesi
Tayyar ARI Uludağ Üniversitesi
Timuçin KODAMAN Süleyman Demirel Üniversitesi
Zekeriya KURŞUN Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Adres: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi (JIRD), 10200- Bandırma/BALIKESİR

Web: <https://uid.bandirma.edu.tr>

Telefon: (+90 266) 717 01 17 -2587

e-posta: jird@bandirma.edu.tr

ISSN 2651- 4729

Mart/March 2020 Sayı 3/Issue 3

Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi birbirinden ayrılmaz bir bütünün iki parçasıdır. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yer alan çoğu konu diplomasi ışığında ele alınmakta, en başta gelen politik, ekonomik konular uluslararası ilişkiler ve diplomasinin birlikte hareket etmesi ile açıklanabilmekte ya da çözüme kavuşturulabilmektedir. Bu nedenle derginin isminin Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi olmasına karar verilmiştir. Dergimiz; Uluslararası İlişkiler, Diplomasi, Ekonomi, Temel Bilimler ve Sosyal Bilimlerin, Siyaset, Ekonomi, Ekonomi-Politik, Diplomasi uygulamaları, Siyasi Tarih, Uluslararası Antlaşmalar, Uluslararası Örgütler, Hukuk, Uluslararası Hukuk gibi alanları ile alakalı olarak bilim dünyasına önemli katkı yapması beklenmektedir. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde makaleler yayımlanacaktır.

Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen çalışmaların, daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayımlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lara) aittir. Sayılarımız elektronik olarak yayımlanır. Yayımlanan eserlerin telif hakları Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi'ne aittir. Yayımlanması istenilen çalışmalar dergi yazım kuralları ve yayın ilkelerinde belirtilen koşullara uygun şekilde hazırlanıp gönderilmelidir. Dergiye sunulan makaleler öncelikle şekil ve içerik yönünden ön inceleme tabi tutulmaktadır. Şekil ve içerik olarak uygun bulunan makaleler hakem tayin edilmek üzere yayın kuruluna sunulmaktadır. Değerlendirme sürecine geçildikten sonra hakemlik süreci ortalama 3 ile 5 hafta arası sürmektedir. Yayın Kurulu tarafından incelenen makaleler uygun bulunduğu takdirde en az iki hakem atanmaktadır. Hakemlerden gelen rapor çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmasına karar verilmektedir. Hakemlerden bir olumlu ve bir olumsuz rapor verilmesi halinde ilgili çalışma Dergi Editörlüğü tarafından uygun görülmesi halinde üçüncü bir hakeme de gönderilmektedir.

**BANDIRMA
ONYEDİ EYLÜL
ÜNİVERSİTESİ**

UİD | Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi
JIRD | Journal of International Relations and Diplomacy

Cilt / Volume:3

Sayı / Issue:1

Yıl / Year: 2020

İÇİNDEKİLER/CONTENT

- Türk Karikatüründe İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali (1935-36)**
Occupation of Abyssinia By Italy in Turkish Caricature (1935-36)
Dr. Yasin Kayış 1-23
- Institutional Reforms Within The Framework of Central Asian Political Consolidation**
Orta Asya'da Siyasi Konsolidasyon Çerçevesinde Kurumsal Reformlar
Asst. Prof. Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU 24-43
- Körfez Arap Ülkelerinin Türkiye'nin Suriye'deki Barış Pınarı Harekatı'na Yaklaşımı**
Approach of Gulf Arab Countries Towards Turkey's Operation Peace Spring in Syria
Fatma SAGINCI, Doç. Dr. İlhan ARAS 44-56
- Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği-Afganistan İlişkileri (1919-1979)**
Soviet Union-Afghanistan Relations Before the Soviet Military Intervention (1919-1979)
Dr. Ulaş Töre SİVRİOĞLU 57-75
- Türkiye – Birleşik Arap Emirlikleri İlişkileri**
Turkey – United Arab Emirates Relations
Ar. Görevlisi Ayten MEHMED 76-99

TÜRK KARİKATÜRÜNDE İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'I İŞGALİ (1935-36)

Dr. Yasin KAYIŞ*

ÖZ

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonraki on yıl boyunca yaşanan uluslararası siyasi krizler II. Dünya Savaşı'nın kilometre taşları olmuştur. İtalya'nın 1935-36 yıllarında Milletler Cemiyeti üyesi Habeşistan'ı işgal etmesi on yıllık krizler zincirinin en önemli halkalarından biridir. Uluslararası siyasi ortamın müsait olduğuna karar veren Mussolini, 1934 sonunda Habeşistan'la yapay bir kriz oluşturmuş, ardından da Habeşistan'ı işgal etmek için harekete geçmiştir. Fransa'nın kasıtlı ilgisizliği, İngiltere'nin istemeyerek de olsa göz yumması işgali kolaylaştırmış, 1936 Mayısında İtalya Habeşistan'ı ilhak etmiştir.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması dünya çapında olduğu gibi Türkiye'de de kaygıyla izlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bir yandan işgal karşısı safta yer alırken bir yandan da bu krizin doğurabileceği sonuçlara karşı tedbir alma çabasına girmiştir. Konu, önemine dayalı olarak Türk basınında geniş yer almış, mizah yayınları da bu krizi karikatürlerine yansıtarak değerlendirmeler yapmışlardır. İtalya'ya yönelik sert eleştirilerin görselleştirildiği bu karikatürlerde "Batı Medeniyeti" bir kez daha sorgulanmış, ayrıca Milletler Cemiyeti'nin işlevsizliği de eleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Habeşistan, Mizah, Karikatür, Akbaba, Yeni Köroğlu, Karagöz

OCCUPATION OF ABYSSINIA BY ITALY IN TURKISH CARICATURE (1935-36)

ABSTRACT

The international political crises that occurred during the decade after the 1929 World Economic Crisis were the milestones of the Second World War. Italy's occupation of Abyssinia, a member of the League of Nations in 1935-36, was one of the most important chain of crises link in ten years. Mussolini, who decided that the international political environment was available, created an artificial crisis with Abyssinia at the end of 1934, and then took action to occupy Abyssinia. The deliberate apathy of France and the Britain's involuntary overlooking facilitated the occupation, and in May 1936, Italy occupied Abyssinia.

The attack of Italy to Abyssinia was watched with concern in Turkey as well. The Republic of Turkey, in the anti-occupation side made effort to take measures against the consequences of this

* Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: ykayis@hotmail.com

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 2 Nisan 2020

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 27 Nisan 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date: 30 Mayıs 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

crisis. The subject was widely featured in the Turkish press based on its importance, and humor publications made evaluations by reflecting this crisis on their caricatures. In these caricatures, where harsh criticism towards Italy was visualized, "Western Civilization" was once again questioned, and the dysfunction of the League of Nations was also criticized.

Key Words: *Italy, Abyssinia, Humor, Caricature, Akbaba, Yeni Köroğlu, Karagöz*

1.GİRİŞ

Dünya tarihi insanlığın acı tecrübeleriyle doludur. Bunların doruk noktalarından biri de hiç kuşkusuz iki dünya savaşı ve bu savaşlar arasındaki dönemdir. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz sonuçlar II. Dünya Savaşı'na neden olmuş, dünya 1929 yılından itibaren sürüklendiği krizler girdabıyla adım adım bu savaşa yaklaşmıştır. Söz konusu krizlerin en büyüklerinden biri de Habeşistan'ın İtalya tarafından işgalidir.

Habeşistan'ın işgali yalnız iki ülke arasındaki bir savaş değildir. Bu krizle I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Milletler Cemiyeti'nin işlevsizliği bir kez daha açığa çıkmış; Milletler Cemiyeti, üyesi olan bir ülkeyi bir başka üyesine karşı koruyamamıştır. Öte yandan bu savaş uluslararası ilişkileri gerginleştirmiş, güç dengelerini değiştirmiş, II. Dünya Savaşı öncesindeki antirevizyonist ülkelerin iştahını kabartmıştır.

Böyle büyük çaplı bir krize Türkiye'de hükümet, basın ve kamuoyu gibi mizahçılar da kayıtsız kalmamıştır. Türk basınının içinde bulunduğu durumun da etkisiyle krize odaklanan karikatürcüler, İtalya-Habeşistan ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı tarihten itibaren konuyu sık sık ele almışlar ve günümüze önemli bir görsel miras bırakmışlardır. Bu çalışmanın amacı, böyle zengin bir mirası değerlendirmek, Habeşistan krizine karikatürcü ve mizahçıların gözünden bakmaktır.

2. ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE- İTALYA VE TÜRKİYE-HABEŞİSTAN İLİŞKİLERİ

1.1.Türkiye-İtalya İlişkileri

Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, Milli Mücadele döneminde düşman pozisyonunda olan İngiltere, Fransa ve Yunanistan'la ilişkiler zamanla normalleşirken İtalya ile olan ilişkilerde en iyimser ifadeyle "güvensizlik ve endişe" hâkim olmuştur. Bu durumun başlıca sebebi ise 1922 yılında İtalya'da iktidara gelen Milli Faşist Partisi ile onun lideri Mussolini'nin emperyalist bir dış politika benimsemiş olmasıdır. Ne var ki 1926'ya kadar gözlerini Anadolu'ya dikmiş olan İtalya askeri bir girişimde bulunmamış, Türkiye'nin durumunu izlemiş ve gelişmelerden kendi lehine yararlanmak için fırsat kollamıştır. 1927'den itibaren ise Türkiye'nin diğer devletlerle ilişkilerini normalleştirmesiyle İtalya da Türkiye ile ilişkilerini nispeten normale sokmaya başlamıştır (Çelebi, 2015:104-107).

1928’de Türkiye ile İtalya arasında “*Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Yargısal Çözüm Antlaşması*”nın imzalanması iki ülke arasında “*göreceli barış*” denilebilecek bir dönem başlattı. Bu süreçte iki ülke arasında karşılıklı ziyaretler yapıldı. İtalya Dışişleri Müsteşarı Dino Grandi 1928’de Türkiye’yi ziyaret etti. Türkiye’nin en üst düzeydeki ziyareti ise 1931 yılında Başbakan İsmet Paşa’nın İtalya’ya yaptığı ziyaret oldu (Çelebi, 2015:107-108). Diğer yandan Türkiye-İtalya ilişkileri 1924-1929 yıllarında özellikle ticari alanda oldukça iyiydi. İtalya, Türkiye’nin ithalatında ve ihracatında birinci sırada yer alıyordu (Cantemur, 2012: 781-782).

1934’ten itibaren yeniden İtalya’nın antirevizyonist yaklaşımı ağırlık kazanmaya başlamış bu da Türkiye-İtalya ilişkilerine yansımıştır. Mussolini’nin 19 Mart 1934’te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi’nde yaptığı konuşmada; “*İtalya’nın mukadderatının Akdeniz, Afrika ve Asya’da olduğunu*” söylemesi, Türk resmi makamları ve basını tarafından tepkiyle karşılanmış, İtalyan makamları bu söylemin Türkiye’yi hedef almadığını söylemişlerdir. Buna karşın Türkiye’nin tedirginliği sürmüş, bazı İtalyan gazeteleri de “*Anadolu’nun İtalyan göçmenleri için en uygun yer olduğunu*” savunmaya devam etmişlerdir (Çelebi, 2015:111; Gönlübol ve Sar, 1997:113-114).

Mussolini’nin konuşması Türkiye’nin İtalya’ya karşı tutumunda ciddi bir değişikliğe neden olmuştur. Mevlüt Çelebi’ye göre “... Atatürk bu dönemdeki İtalya’yı, on yıl önceki İtalya’dan daha tehlikeli görmüş ve ciddiye almıştır”. Buna bağlı olarak Türkiye dış politikasını İtalyan tehdidi ve muhtemel saldırısına göre düzenlemiştir (Çelebi, 2015:111). Atatürk’e göre İtalya’nın Türkiye’ye kıyılarından bir çıkarma yaparak nihai başarıya ulaşması mümkün değildi. Muhtemel bir saldırı ancak Balkanlar üzerinden gerçekleşebilirdi ve Türkiye’nin bu olasılığa göre hareket etmesi gerekiyordu (Soyak, 2008: 504). Bu doğrultuda Türkiye, İtalya ve Almanya’nın saldırgan tutumuna karşı ittifak arayışına girmiş, 9 Şubat 1934’te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Antantı imzalanmıştı. Bunu kendine karşı bir hareket olarak yorumlayan İtalya ise durumdan memnuniyetsizliğini açıkça ifade ediyordu.

İtalya’nın Habeşistan’a karşı askeri harekâta girişmesi, zaten İtalya’nın söylemlerinden tedirgin olan Türkiye’yi daha da tedirgin etmiş bu durum iki ülke ilişkilerine yansımıştır. Bundan sonraki süreçte İtalya’ya karşı izlenecek politika ise İnönü ile Atatürk arasında anlaşmazlık konularından biri olmuştur (İnönü, 2009: 542-543).

1.2.Türkiye-Habeşistan İlişkileri

Afrika’daki en eski devlet geleneğine sahip olan Habeşistan’da XVI.yy ortalarından XIX.yy’ın ikinci yarısına kadar hâkim güç Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Osmanlılar’ın 1555 yılında kurmuş olduğu “*Habeş Eyaleti*” günümüzdeki Sudan’ın bir kısmı ile Cibuti, Eritre, Etiyopya ve Somali’yi kapsamış, XVI.yy’da en geniş sınırları Mısır hududundan Doğu Afrika’daki Mombasa’ya kadar uzanmıştır. XIX.yy’ın ikinci yarısından itibaren bölge sömürgeci güçlerin hedefi haline gelmiş,

İngiltere Mısır'ın yanı sıra Sudan'a yerleşirken İtalya da Eritre, Cibuti ve Somali'ye yerleşmiştir (Orhonlu, 1996: 363, 366, 367). Afrika'nın Avrupalı güçler tarafından sömürgeleştirilmesi sürecinde bağımsızlığını korumayı başarabilen tek devlet ise Habeşistan (Etiyopya) olmuştur.

Afrika'nın doğusundaki Habeşistan, halkının büyük bölümü dinsel açıdan Müslüman veya Ortodoks Hristiyan olmakla birlikte, farklı dinler, etnik gruplar ve dillere beşiklik etmiştir (Ali, 2012:1-2). 19.yy ortalarında merkezi otoritenin sağlandığı ülkede, 1889'da tahta geçen İmparator II. Mınılık Avrupalı güçlerin saldırılarına göğüs germiş, en büyük tehlikeyi oluşturan İtalya'yı 1896'da Adva Savaşı'nda mağlup etmiş ve sömürgecileri ülkesine sokmamayı başarmıştı. (Ali, 2012:5).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Habeşistan, Taht Naibi Ras Teferi Mekonın'ın öncülüğünde modernizasyon politikası izliyordu. Türkiye, Afrika'nın bu tek bağımsız ülkesine kayıtsız kalmamış, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Ankara'nın 1926'da Ahmet Münir Erhan Bey yönetiminde bir delegasyon göndermesi ve Addis Ababa'da bir konsolosluk açmasıyla başlamıştı. Ras Teferi Mekonın'ın I.Haile Selasiye adıyla, Habeşistan tahtına oturduğu süreçte ve sonrasında da dostane şekilde sürdü¹. 1932'de, Habeşistan adına Ankara'ya resmi bir ziyaret yapan Büyükelçi Bejrond Zelleke Ankara'da sıcak bir biçimde karşılandı. Atatürk tarafından kabul edildi. Bir yıl sonra Türkiye'de Habeşistan diplomatik misyonu oluşturuldu ve Ato Bırhane Marqos da Ankara'daki Habeşistan başkonsolosu olarak atandı (Ali, 2012:153-154; Şimşir, 2011: 172-173).

İtalya-Habeşistan ilişkilerinin gerginleşmeye başladığı süreçte Türkiye-Habeşistan ilişkileri olumlu seyrini sürdürüyordu. Atatürk'ün Mart 1935'te yeniden cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine yazılan dostluk mektuplarıyla karşılıklı güven pekiştirilmişti (Şimşir, 2011: 180-181). Aynı süreçte Atatürk, Habeşistan'a karşı dostane tutumunu ve desteğini göstermek adına 1 Mayıs 1935'te Addis Ababa'daki Türk konsolosluğunu büyükelçilik seviyesine yükseltmişti (Ali, 2012:154-159). İtalya-Habeşistan arasındaki savaş sürerken de Mart 1936'da Habeşistan ile Türkiye arasında Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalanmış, ne var ki iki ay sonra Habeşistan'ın tamamen işgali sonucunda hayata geçememiştir (Ali, 2012:157-159).

3. İTALYA'NIN HABEŞİSTAN'I İŞGALİ VE TÜRKİYE

I.Dünya Savaşı'ndan istediği kazanımları elde edememiş olan İtalya, savaş sonrasında – ABD'nin göçmen kısıtlaması sonucunda- nüfus fazlalığı probleminin altında daha çok ezilmeye başlamıştı. Ayrıca gelişmiş olan İtalyan sanayisi, hammadde açısından büyük oranda dışa bağımlıydı. Dünya Ekonomik Bunalımı da İtalya'nın dış ticaretine büyük bir darbe indirmişti. Bu ekonomik etkenler İtalya'yı, bir kez daha el değmemiş kaynaklara sahip Habeşistan'a doğru yöneltiyordu. Diğer yandan Habeşistan'ı kuzeyden ve güneyden adeta kısıp alan Eritre ve Somali, İtalya'nın sömürgesi

¹ Karşılıklı iyi ilişkileri ifade eden mektuplar ve belgeler için bkz. (Şimşir, 2011: 159- 160, 163-165, 169).

durumundaydı. Bu durum İtalya için kolaylaştırıcı bir etken olarak görülüyordu (Armaoğlu, 1994: 251-252; Cantemur, 2012: 788).

Mussolini, 1932'den itibaren saldırı planlamaya başlamış ve Somali'deki İtalyan kuvvetlerini takviye etmişti (Ali, 2012:154-157). Nihayet 1935 yılında adım atmaya karar verdi. Zira uluslararası ortam İtalya'nın arzusunu gerçekleştirmesi için oldukça müsait görünüyordu. 1931 yılında Japonya'nın Mançurya'ya saldırması karşısında Milletler Cemiyeti bir şey yapamamıştı. Almanya'da Hitler'in liderliğinde Nazi iktidarı kurulmuş, silahlanmaya başlamış ve Avrupa'da dikkatleri üzerine çekmişti. Özellikle Almanya'nın saldırgan tutumundan çekinen Fransa, İtalya ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışıyor, 7 Ocak 1935'te de İtalya ile siyasi konularda işbirliğini içeren bir anlaşma imzalıyordu. Görüşmeler sırasında Fransa, Habeşistan konusunda ilgisiz davranacağıının sinyalini vermiş, Mussolini'yi cesaretlendirmişti. İngiltere ise zaten 19.yy sonu ile 1906 ve 1925'te yaptığı antlaşmalarla İtalya'nın Habeşistan'daki özel menfaatlerini tanımıştı. İngiltere asıl olarak Habeşistan'da, Nil nehrinin kaynağını oluşturan nispeten küçük bir bölgeyle ilgileniyordu. Ancak Mussolini yine de elini çabuk tutmalı, İngiltere'nin karşı çıkma ihtimaline karşı Habeşistan'ın işgalini oldu bittiye getirmeliydi.

5 Aralık 1934'te İtalyan Somalisi ile Habeşistan arasında bulunan Val Val sınır karakolu çevresindeki çatışmalar Mussolini'nin aradığı bahaneyi sağladı. İki ülke arasındaki anlaşmazlıkların Milletler Cemiyeti'ne taşınması onun için sadece formaliteden ibaretti. Bu arada Mussolini'nin kararını kesinleştiren bir gelişme yaşandı. Nisan 1935'te Milano yakınlarındaki Stresa'da İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Almanya'nın silahlanması gündemiyle yapılan görüşmelerde İngiltere ve Fransa'nın Habeşistan'ın işgaline ses çıkarmayacakları kanaatine vardı (Ali, 2012:154-157; Cantemur, 2012: 789).

Sınır çatışmaları konusunda aylar süren ikili görüşmelerden ve Habeşistan'ın konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmesinden bir sonuç çıkmadı. Cemiyet aylar süren inceleme sonucunda, Eylül 1935'te her iki tarafın da suçsuz olduğuna karar verdi. İngiltere'nin uzlaştırma çabaları da sonuçsuz kaldı. Sonuçta 2 Ekim 1935'te İtalyanlar uçaklarla ve 20.000 kişilik kuvvetle Habeşistan'ın kuzeydoğusundan saldırıya geçtiler (*Kurun*, 3 Birinciteşrin 1935; Nizamoğlu, 2011: 279; Armaoğlu, 1994: 254).

Savaş ihtimalinin gündeme gelmesinden itibaren Türkiye'de gerek hükümet gerekse de basın konuyu dikkatle takip etmeye başlamıştı. Türkiye'de konu gazete manşetlerinden veriliyor, sonraki günlerde de basın gerek birinci sayfalarda gerekse de sayfa içlerinde savaşa geniş yer ayırıyordu². Basının tavrı açıkça Habeşistan yanlısıydı (Nizamoğlu, 2011: 287). Mazlum bir milletin, emperyalist bir saldırganı karşı başarılı olması arzusu açıkça görülüyordu. Gerek haberlerde gerekse de yayınlanan fotoğraflarda Habeşistan'ın yoksunluklara rağmen direnişi övgüyle öne çıkarılıyordu.

² Örnek olarak bkz. (*Kurun*, 3-10 Birinciteşrin 1935; *Cumhuriyet*, 3-10 Birinciteşrin 1935; *Tan*, 3-17 Birinciteşrin 1935).

İtalya bu eylemiyle her iki ülkenin de üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti Misakı'nın 12. maddesini ihlal etmişti. Bunun üzerine cemiyetin genel kurulunda misakın 16. maddesi gereğince bu devlete karşı ekonomik ve mali zorlama tedbirlerinin alınması kararlaştırıldı (Gönlübol ve Sar, 1997: 114; Akşin, 1991: 226). Buna göre İtalya'ya silah, stratejik malzeme ve maddeler satılmayacak, kredi açılmayacaktı. Ne var ki İtalya'nın, kendisine yaptırım uygulayacak ülkelerle savaşa kadar gidebileceği tehdidini savurması etkili olmuş, yaptırımlar içerisinde İtalya'nın asıl ihtiyacı olan petrol, kömür ve demir sokulmamıştı. Dolayısıyla uygulanacak olan "*zecri tedbirler*"in İtalya'nın savaş gücü üzerinde etkileyici bir niteliği olmayacaktı. Bu çelişkinin temelinde Fransa ve İngiltere'nin tavırlarındaki farklılık etkiliydi. Fransa, İtalya'ya karşı gevşek hatta kolaylaştırıcı davranıyor, İtalya'nın hareketinden endişelenen ve daha sert tedbirlere girişmeyi gündemine alan İngiltere'yi frenliyordu. SSCB ve küçük devletler yaptırımlar içerisinde petrolü de sokmayı önerdiklerinde Fransa bunu engelledi. Diğer yandan yaptırımları asıl destekleyenler ise Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma misyonuna inanan ve çözümü bu kollektif güvenlik sisteminde bulan küçük devletler olmuştu (Armaoğlu, 1994: 254-255). Türkiye de yaptırımlar konusunda ısrarcı ve uzlaşmaz tavır alan ülkelerden biri olmuştu. Atatürk 27 Ekim ve 1 Kasım 1935'te kamuoyuna açık olarak yaptığı iki konuşmada barışın ve Milletler Cemiyeti prensiplerinin korunması konusunda Türkiye'nin hassasiyetlerini dile getirdi (Ali, 2012:160).

Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin aldığı "*zecri tedbirler*"e katılıp katılmayacağı konusu 13 Kasım 1935'te TBMM'nin gündemine geldi. Oturumda söz alan Afyonkarahisar Mebusu Berç Türker; Türkiye'nin cemiyetin kararlarına uymasının İtalya ile olan ticarete zarar vereceğini, zecri tedbirlere uyan ülkelerin ekonomik zararını karşılamak konusunda Cemiyet-i Akvam'ın bir tedbir almadığını söylüyordu. Türker'e göre Avrupa diplomasisi bir muamma idi ve yeni bir dünya savaşı çıkma olasılığı söz konusuydu. Türkiye bu yaptırımlar konusunda tarafsız kalmalıydı. Kürsüye çıkan Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras ise Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararları mecbur ettiği oranda konuya müdahil olduğunu, bunun dışında tam anlamıyla tarafsız kalma niyetinde olduğunu açıkladı. Hükümet bir yandan İtalya ile ilişkileri diğer yandan Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumluluklarını dikkate almak zorundaydı. Bu açıklamalar sonrasında TBMM "*Akvam Cemiyeti tarafından ittihaz olunan tedbirlerin tatbiki hakkında kanun*"u kabul etti (TBMM Zabıt Ceridesi, 13. XI. 1935: 51-53).

Aras'ın açıklamalarından da anlaşıldığı üzere Habeşistan'ın işgali Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni hassas dengeler oluşturmuştu. Türkiye, İtalya ile ilişkilerini bozmak istemiyor ancak Habeşistan'ın işgalini de görmezden gelemiyor. Bunun pek çok sebebi vardı. Öncelikle Türkiye, ilkesel olarak barışın korunmasından yanaydı ve emperyalizme karşıydı. Diğer taraftan İtalya'nın saldırgan tutumundan özel olarak endişeleniyordu. Milletler Cemiyeti'nin aldığı yaptırım kararlarıyla saldırgan ülkenin frenlenmesi, yeni krizleri önleyebilir; aksi takdirde sonu yeni bir dünya savaşına varacak bir sürece girilebilirdi. Ayrıca emperyalizme karşı savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak, emperyalizme

karşı mücadele eden mazlum bir ulusun mücadelesine sempati duyması da doğaldı (Ali, 2012:159-162). Öte yandan gelişmeler Türkiye ile İtalya arasındaki soğukluğu artırmıştı. İtalya, Milletler Cemiyeti kararlarına uyan diğer devletler gibi Türkiye'ye de bir protesto notası vermiş ve Anadolu sahillerine yakın olan 12 Ada'yı ve özellikle de Leros adasını tahkim etmişti (Çelebi, 2015:113). Bu hamleyle İtalya'nın askeri ve deniz üsleri, Türkiye sahillerine bir hamlede 1500 km. yaklaşmıştı ve bu durum Türkiye'nin muhtemel bir İtalyan saldırısından duyduğu endişeyi haklı çıkarıyordu (Gönlübol ve Sar, 1997: 114; Soyak, 2008: 513).

Habeşistan'ın işgali ve sonrasında gelişen olaylar Türk dış politikasında yeni gelişmeler doğurdu. Türkiye, İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurup İngiltere'nin başını çektiği "Akdeniz İttifakı" içerisinde yerini aldı. Böylece olası bir İtalyan saldırısına karşı kendini güvence altına almaya çalıştı (Çelebi, 2015:113). Diğer yandan Habeşistan meselesi göstermişti ki Milletler Cemiyeti kendisinden beklenen barışı koruma misyonunu yerine getirmekten acizdi. Uluslararası toplantılar çözüm üretmekten uzaktı. Avrupa'da genel şartların çok değiştiği; dünyanın, sonu meçhul bir badireye doğru sürüklenip gitmekte olduğu anlaşılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, boğazlarda egemenliğini kısıtlayan hükümlerin kaldırılması gereğini işte bu sırada gündeme getirdi (Soyak, 2008: 504). Sonunda tarafları Montrö masasında buluşturup boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden tesis etmeyi başaracaktı. 1937 yılında da, Habeşistan'ın işgali ve İtalya'nın saldırgan tutumundan kaygı duyan doğu ülkeleriyle (İran, Irak ve Afganistan) bir araya gelerek karşılıklı dostluk ve işbirliğini içeren Saadabad Paktı'nı imzalayacaktı.

4. 1930'LARDA TÜRKİYE'DE MİZAH YAYINCILIĞININ DURUMU

1930'lu yıllarda Türkiye'deki mizah yayınları ve karikatürcülerin en önemli odak noktalarından biri uluslararası ilişkiler ve dış politika idi. Bu durumun ilk sebebi Türkiye'nin iç siyasi durumu ve bunun basına yansımasydı. İkincisi ise dünyanın gidişatıydı ve bu gidişat hiç de hayra alamet görünmüyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra bir süreliğine basına hâkim olan özgürlük rüzgârları fazla uzun sürmemiş, inkılâpların özgürlükle birlikte gerçekleşemeyeceği belli olmuştu. İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması ve yeni rejime/yönetime muhalif basın mensuplarını yargılaması; ardından, Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalif yayınların tamamen susturulması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması tüm basını olduğu gibi mizah yayınlarını da suskunluğa itmişti. Yayıncılar ve karikatürcüler yazıp-çizerken artık daha fazla düşünüp taşınmak zorundaydı. Aynı süreçte mizah yayıncılığının amiral gemisi niteliğindeki Karagöz, İş Bankası eliyle iktidarın kontrolüne girmiş, muhalif özelliğini kaybetmeye başlamıştı. Yine de 1925-29 döneminde mizah yayınlarının tamamen suskun kaldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu dahi karikatürcülerin

eleştirilerinden nasibini almıştı. Ekonomik sıkıntılar, yüksek vergiler eleştiri konusu olabilmekteydi. Yavuz-Havuz davası ise mizah yayınlarına büyük canlılık getirmişti.

1930'da, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) aktif olduğu üç ayda mizah yayınları ve karikatürcüler tek parti dönemindeki son hareketli günlerini yaşadılar. Yeni bir siyasi partinin kurulmasıyla başlayan siyasi hareketlilik karikatüre saman alevi gibi de olsa bir canlanma getirdi. İktidardaki CHP'yi destekleyen Akbaba ve Karagöz ile SCF'yi destekleyen Yeni Köroğlu kıyasıya çatıştı. SCF'nin kapanması ve çok partili yaşama geçiş idealinin rafa kaldırılmasıyla mizah yayınları yeniden durağan bir döneme girdi. 1930'dan itibaren tek parti rejiminin netleşmesi, 1931'de yeni Basın Kanunu'nun kabul edilmesi ve 1932'de Matbuat Müdürlüğü'nün yeniden kurulması tüm basın gibi mizah yayınlarını da iktidarın güdümüne soktu. Yeni dönemde basından beklenen artık sadece muhalefet etmemesi değil; rejimin kökleşip yerleşmesinde, hükümet politikalarının desteklenmesinde aktif rol alması ve propaganda yapmasıydı³. Diğer yandan 1930'lu yıllar boyunca iç siyasi gelişmeler durağanlaşmış, su yüzünde görünen çatışma kalmamış ve karikatürcülere ilham vermekten uzaklaşmıştı.

1930'lu yıllar aynı zamanda uluslararası gerginliklerin tırmanışa geçtiği, siyasi buhranların art arda geldiği ve II. Dünya Savaşı'na giden yolun açıldığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu zaman diliminde Almanya, İtalya ve Japonya'nın antirevizyonist söylemleri ile attıkları adımlar dünya gündemini belirlemiş, karikatürcüler de ister istemez bu gündemin takipçisi olmuşlardır. Diğer yandan bu "ister istemez" durum mizah yayınları ve karikatürcüler için bir fırsat olmuş belediye, kadın-erkek, esnaf-memur ve azınlık konulu karikatürlere alternatif olarak bir "uluslararası ilişkiler karikatürü" alanı açılmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı sonucunda "İki Savaş Arası Dönem" in "Barış Antlaşmalarının Korunmaya Çalışılması Dönemi (1919-1924)" ile "Lokarno Dönemi (1925-30)" geride kalmış üçüncü ve son safhası olan "Yıkılma Dönemi (1930-39)" başlamıştır (Sander, 2007: 16). Dünya Ekonomik Krizi, Almanya'da Nazi iktidarının önünü açmış, zaten 1920'li yıllarda pamuk ipliğine bağlı olduğu düşünülen barışın kalıcı olmayacağı kanaati güçlenmiş, antirevizyonist ülkeler söylemlerini icraata dökmeye başlamıştır. 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgali, 1930'lu yıllar boyunca peş peşe gelecek olan siyasi krizlerin ilkiydi. Milletler Cemiyeti'nin bu işgali engelleyememesi sonraki krizlerin de sebeplerinden biri oldu. Mançurya'yı ele geçiren Japonya daha sonra gözünü Çin'e dikti. 1933'te, Versay Antlaşması'nın zincirlerini kıracağını söyleyen Hitler Almanya'da iktidar oldu ve hızlı bir şekilde eyleme geçmeye hazırlandı. 1935'ten itibaren krizler ardı ardına geldi. Habeşistan'ın işgali, Japonya'nın Çin'e saldırması, Almanya'nın Ren Bölgesi'ne asker sokması, İspanya'da iç savaş, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı (Anschluss) ve Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali sonrasında yine Almanlar tarafından Polonya'nın işgali ile 1939'da II. Dünya

³1931 Matbuat Kanunu ile 1932'de kurulan Matbuat Müdürlüğü'nün basın üzerindeki etkileri için bkz. (Kabacalı, 1990: 130-134).

Savaşı patladı. Bu gelişmelerin her biri dünyada yankı uyandıran ve tedirgin edici krizlerdi. Adeta II. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri olan krizlerin her biri Türk karikatüründe geniş yankı buldu. Basının tamamı gibi mizah yayınları ve karikatürcüler de bu krizlerle yakından ilgilendi.

1930'lu yılların ilk yarısında Türkiye'de üç önemli mizah yayını vardı: Sedat Simavi yönetimindeki Karagöz, Yusuf Ziya Ortaç'ın yönetimindeki Akbaba ve Burhan Cahit Morkaya'nın yönetimindeki Yeni Köroğlu. 1 Ocak 1936'da bunlara bir tane daha eklendi. Sedat Simavi'nin çıkardığı Karikatür dergisi yayınlanmaya başladı⁴. Morkaya, Simavi ve Ortaç ile birlikte Orhan Seyfi Orhon dönemin mizah yayınlarına yön veren yayıncılardı. Osmanlı'nın son yıllarından itibaren imzası tanınan-bilinen Ramiz Gökçe mizah dergilerinin -özellikle Akbaba'nın- en önemli çizeri konumundaydı. Tek Parti döneminin "yıldız" karikatürcüsü Cemal Nadir Güler ise onu zirveye taşıyacak kariyer basamaklarını henüz yeni yeni tırmanmaya başlamıştı. Gazetelerin yanı sıra dergilerde de karikatürlerini görmek mümkündü. İhâp Hulusi Görey, Münif Fehim Özarman, Ratip Tahir Burak ve Kozma Togo 1930'lu yıllarda öne çıkan diğer karikatürcülerdi.

II. Meşrutiyet döneminden cumhuriyet dönemine ulaşabilen tek mizah yayını durumundaki Karagöz, 1924 yılında İş Bankası'nın hisse satın almasıyla muhalif özelliğini kaybetmeye başlamış 1928 yılında da CHP'nin malı olmuştu. Yöneticileri değişse de 1930'lu yıllarda CHP'nin yayın organı olarak çıkmaya devam ediyordu. Yusuf Ziya Ortaç'ın kimi zaman bacanağı Orhan Seyfi Orhon'la birlikte kimi zaman da yalnız yönettiği Akbaba, 1922'nin son ayında yayınlanmaya başlamıştı. Sivri dili ve eleştirel tavrı nedeniyle ilk yıllarında iktidarla arası pek hoş olmamış, sonrasında gerek Yusuf Ziya Ortaç'ın yayın politikası gerekse de siyasi şartlar Akbaba'yı iktidara yaklaştırmıştı. 1930'da, Akbaba'nın İsmet Paşa sayesinde aldığı maddi destekle Serbest Cumhuriyet Fırkası'na saldırması Ortaç'ı iktidarın gözdelelerinden biri yapmıştı (Kayış, 2005: 43-64). Ancak bu bile halkın tepkisi karşısında Akbaba'nın 1931 yılında kapanmasını engelleyememişti. Ortaç ve Orhon 1933'te Akbaba'yı yeniden çıkarmaya başladıklarında ise tek parti yönetiminin desteğini arkalarında bulmuşlardı. Akbaba ve Ortaç'ın hizmetleri unutulmamış, yeniden yayınlanma öncesinde CHP, halkevleri için abonelik karşılığı olarak 500 lira destek vermişti. Artık hem siyasi koşullar hem de Akbaba'nın öznel koşulları onu iktidarın dümen suyuna sokmuştu. (Kayış, 2016; 348, 351, 353)

Tek parti döneminin nispeten özerk kalan tek mizah yayını ise Yeni Köroğlu olmuştur. 1918-28 yılları arasında Karagöz'ü yöneten Burhan Cahit Morkaya, gazetenin tam da CHP'nin malı olmasından hemen önce ayrılarak Yeni Köroğlu adıyla Karagöz'e çok benzeyen dört sayfalık, birinci sayfasında mutlaka büyük boy bir karikatüre yer veren bir mizah gazetesi çıkarmaya başlamıştır. Yeni Köroğlu özellikle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı açıktan destekleyerek dikkatleri üzerine çekmiş, CHP'li basınının da hedef tahtasına oturtulmuştur. Sonrasında ise dönemin koşulları gereği suskunluğa mahkûm olan gazete dış politik gelişmelerin de etkiyle, ilgisini bu alana yöneltmiştir. Gazete 1931'den itibaren künyesine yerleştirdiği "*Türkiye'nin En Çok Okunan Gazetesidir*" iddiasını da uzun yıllar

⁴ Bu dört mizah yayını ve yayın politikaları hakkında detaylı bilgi için bkz. (Kayış, 2016: 302-377).

sürdürmüştür. Yeni Köroğlu'nun iktidarla ilişkileri mesafeli olmuş, en azından Karagöz ve Akbaba gibi tek parti yönetiminin kanatları altında olmamıştır. Buna karşın dış politika konularında basın tamamı gibi o da “*milli menfaatler*” konusunda hassas olmuş, hükümeti desteklemiş ve uluslararası siyasi gelişmelere Türkiye'ye etkileri ve Türkiye'nin menfaatleri açısından bakmıştır.

1936 yılının ilk gününde yayın hayatına başlayan Karikatür dergisi ise, aynı dönemde CHP'nin Karagöz gazetesini yöneten Sedat Simavi tarafından çıkarılıyordu. Haftada bir 20 sayfa olarak yayınlanan Karikatür, Akbaba'nın 1933 sonrasındaki biçimi gibi renkli kapakları ve sayfa düzenlemesiyle gerçek anlamda bir dergi görünümündeydi. Yine Akbaba gibi o da, Karagöz ve Yeni Köroğlu gazetelerine göre daha geniş bir konu yelpazesine sahipti. Kadın, erotizm, magazin, kadın-erkek ilişkileri ve belediye karikatürlerinin çoğunluğu oluşturduğu dergide siyasi konular çok geri plandaydı. Buna karşın dergi dünya çapındaki siyasi gelişmelere kayıtsız kalmamış, özellikle arka kapaklarda bu konularda pek çok karikatür yayınlamıştır.

5. HABEŞİSTAN'IN İŞGALİNİN MİZAH YAYINLARINA YANSIMASI

İtalya-Habeşistan ilişkilerinin gerilmeye başlaması, Türk hükümeti ve basınının erkenden dikkatini çekmişti (Nizamoğlu, 2011: 270, 287). Mizah yayınları özelinde de durum böyleydi. Daha 9 Ocak 1935'te bu konuya ilişkin bir karikatür yayınlayan Yeni Köroğlu, 7 Ocak'ta Fransa ile İtalya arasında imzalanan anlaşmayı yorumluyordu. Karikatüre göre Fransa, İtalya'ya Habeşistan'ı ikram ediyor, bu durum İtalya'nın da işine geliyordu. Çünkü İtalya'nın başka yerlere göz dikme şansı yoktu (*Karikatür-1*). Anlaşmanın henüz mürekkebi kurumadan yayınlanan bu karikatür hem olayları yorumlamadaki isabeti hem de okuyucularına gelecekte olabilecekleri on ay önceden haber vermesi açısından dikkat çekicidir.

1935 İlkbaharında Akbaba'da⁵ yayınlanan kapak karikatüründe ise Habeşistan-İtalya gerginliğinin askeri harekâtle sonuçlanma olasılığından söz ediliyordu. Bu karikatür aynı zamanda “*medeniyet*” kavramını sorgulaması açısından gelecekte çizilecek karikatürlerin öncülü durumundaydı (*Karikatür-2*).

1935'in yaz aylarında konunun dünya gündemini meşgul etmesine paralel olarak Akbaba ve Yeni Köroğlu'nda Habeşistan konulu karikatürler artmıştı. CHP'nin yayın organı Karagöz ise sessizdi. Gelişmeleri şaşırarak izleyen Köroğlu'na göre, İtalya'nın Habeşistan'ı yutması işten bile değildi. Ancak Mussolini'nin hâlâ harekete geçmemiş olmasının tek bir nedeni vardı, o da İngiltere idi. 19 Haziran 1935'te yayınladığı karikatürde Mussolini'nin Habeşistan'a saldırmak için ağzının suları akıyordu. Ülkelerin güç dengesinin, hayvanlar arasındaki güç dengesine benzetildiği bu karikatürde İngiltere, kedi olarak tasvir edilen Mussolini'den çok daha güçlü bir bulldog olarak tasvir edilmişti ve ters ters bakarak Mussolini'nin hamlelerini gözlüyordu (*Karikatür-3*). Yeni Köroğlu, bir hafta sonra

⁵ Habeşistan krizi süresince Akbaba'nın konuya ilişkin yayınları ve tavrı için ayrıca bkz. (Keskin ve Keskin, 2015: 659-670).

yayınladığı karikatürde de Habeşistan'da çıkacak bir kıvılcımın bütün dünyayı sarabilecek bir yangına sebep olabileceği öngörüsünde bulunuyordu (*Karikatür-4*).

Habeşistan-İtalya gerginliğini işleyen karikatürlerde Mussolini'ye yer verilmesi olağandı. Özellikle de Yeni Köroğlu bunu sık sık yapıyordu. Hatta söz konusu gazetenin Mussolini'yi bir kediye benzetmesi dahi sorun olmamıştı. Ne var ki aynı süreçte Akbaba dergisi 26 Ağustos 1935 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatıldı. Gerekçe "*Dost bir devletin şefini tezyif mahiyetinde yayın yapıldığı*" idi (BCA, Yer No: 57.69..19.). Kararın iki gün öncesinde yayınlanan Akbaba'nın kapakta Mussolini, kendisinden çok daha büyük görünen ve Habeşistan'ı sembolize eden zenci bir kadına aşık olarak tasvir ediliyordu (*Karikatür-5*). Ancak kararın gerekçesinin bu kapak karikatürü olup olmadığı tam belli değildir. Zira söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı'nda gerekçenin dayanağı somutlaştırılmamış, net olarak ifade edilmemiştir. Diğer yandan, iki hafta sonra yeniden yayınlanmasına izin verilen (BCA, Yer No: 58.72..15.) Akbaba, karikatürlerinde Mussolini'ye yer vermeyi sürdürmüştür.

Savaşın çıkmasından yaklaşık bir ay önce Yeni Köroğlu, bir karikatüründe İngiltere'nin Habeşistan'ın işgaline izin vermeyeceği kanaatini yineliyordu. Hatta bu sefer İngiltere, işin ciddiyetine bağlı olarak, silahı eline almış kollarını sıvamaya başlamıştı. Habeşistan bu durumdan memnun, İtalya ise şaşkın ve tedirgindi (*Karikatür-6*). Gerçekte ise işgalin başlamasına az bir süre kala İngiltere, İtalya ile sıcak çatışmaya girmeye pek de niyetli değildi. Savaşın arifesinde Addis Ababa'da bulunan Türkiye'nin maslahatgüzarı N. Ayazlı Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bilgide, 20 Eylül günü Habeşistan İmparatoru'nu görmeye gittiğini, kendisinden önce kabul edilen İngiliz ve Fransız elçilerinin kralın yanında tam üç saat kalarak "*Beşler Komitesi*" kararlarının Habeşistan tarafından kabul edilmesi için diller döktüğünü bildiriyordu (Şimşir, 2011: 183).

Krizin başından beri Türkiye'de basın ve kamuoyunun tavrı Habeşistan'dan yanaydı. Basının desteği savaş başlayınca ve savaş süresince de devam etti. Habeşistan lehine yayınlar yapılıyor, hatta bazen abartılı bilgiler veriliyordu (Nizamoğlu, 2011: 281-282, 287). Bazı gazeteler Habeşistan'la ilgili ekler bile yayınladı. Basının bu tavrı kamuoyunu da duyarlı hale getirmişti. Örneğin savaş günlerinde bazı pastaneler yeni yapmaya başladıkları pastaya Habeşistan'ın başkenti Addis Ababa'nın adını verdiler. Kazım Karabekir Paşa da Ekim 1935'te "*İngiltere İtalya ve Habeş Harbi*" adıyla bir kitap kaleme aldı (Ali, 2012: 162, 282).

Savaşın başladığı ilk günlerde çatışmalar oldukça sert geçiyordu. Gelen ilk haberlere göre Habeş kentleri İtalyan uçakları tarafından bombardıman edilmiş aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu pek çok kişi ölmüştü. Buna karşın İtalya'nın beklenmedik bir direnişle karşılaştığı ve ilk günlerde 1700'e yakın kayıp verdiği de gelen haberler arasındaydı (Kurun, 4 Birinciteşrin 1935; Cumhuriyet, 4 Birinciteşrin 1935).

Çatışmaların hızı bir süre sonra kesildi. Şiddetli yağmurların başlaması ve İtalyanların organize olmak için yavaşlamaları bunda etkiliydi. Kuzey cephesindeki saldırıların durduğu günlerde, güney cephesindeki saldırılarda on iki İtalyan tankı çamura saplandı. Ayrıca İtalya ordusundaki Eritre yerlileri de Habeşistan tarafına geçmeye başlamışlardı (Nizamoğlu, 2011: 280). Tam da o günlerde Akbaba'nın kapak karikatürü, İtalya'nın Habeşistan'da düştüğü "perişan" vaziyeti tasvir ediyordu. 19 Ekim 1935 tarihli 93. sayının kapak karikatüründe "İlkel" Habeşliler her türlü yoksunluğa rağmen, "Medeni" İtalya'nın tanklarına karşı kahramanca mücadele ediyor, vatanlarını korumak için canlarını ortaya koyuyordu. "İmdat" çağrısında bulunan ise İtalya idi. Belli ki "Habeşistan'ı Medenileştirme Projesi" yürümeyecek; Habeşistan, tanklarıyla birlikte İtalya'ya mezar olacaktı (Karikatür-7). Akbaba'nın iki hafta sonra yayınladığı kapak karikatüründe ise Habeşistan'ın durumu ile ilgili karamsar bir yaklaşım vardı. Zira savaş biraz daha devam ederse Afrika'ya ölüm egemen olacaktı (Karikatür-8). İki karikatür arasındaki çelişki aslında Akbaba'nın gönlünden geçenle gerçeğin çatışmasıydı. Çünkü ilk çatışmalarda İtalyanlar zorluklarla karşılaşsa da uzun vadede savaşın Habeşistan'ın aleyhine gelişme olasılığı yüksek görünüyordu.

Ekim ayında yapılan taarruzlar başarılı olamayınca İtalyanlar komuta kademesini değiştirmek zorunda kaldılar (Nizamoğlu, 2011: 282). Kasım ayında Milletler Cemiyeti yaptırım kararları almışsa da bu kararların güdük kalacağı ortaya çıkmaya başlamıştı. Savaş giderek Habeşistan aleyhine dönüyordu. Her ne kadar yağmur mevsimi her zamankinden uzun sürse ve işgalcileri yavaşlatsa da İtalyanlar uçak, tank ve zırlı otomobiller kullanarak adım adım ilerliyordu (Nizamoğlu, 2011: 283). Kimi zaman zehirli gaz da kullanıyorlardı (Armaoğlu, 1994: 256). Öte yandan ABD'nin her iki tarafa da silah satışını durdurması asıl olarak Habeşistan'ı vuruyor ve bu ülke İtalya'ya karşı silah bulmakta güçlük çekiyordu (Sander, 2007: 53). Habeşlerin en büyük problemi silahsızlık ve özellikle de tüfek eksikliğiydi. Habeş askerlerinin 20-30 şarjörden fazla mermisi yoktu (Nizamoğlu, 2011: 283).

İtalya'nın Habeşistan'da işgale başlaması özellikle İngiltere'yi tedirgin etmişti. Mizah dergilerinin de sık sık gündeme getirdiği gibi bu konuda en etkin adımların İngiltere tarafından atılması hatta İngiltere'nin Habeşistan'ın işgalini durdurmak için savaşa girmesi bile bekleniyordu. Çünkü İtalya, Habeşistan'ı ele geçirirse Nil nehrinin kaynağını kontrol altına alacak bu da İngiltere'nin Mısır'daki çıkarlarını baltalayacaktı. Diğer yandan bu harekât İtalya'nın Akdeniz'deki üstünlüğünü ortaya çıkarmıştı ve yıllardır Akdeniz'de üstünlüğü elinde bulunduran İngiltere'yi güçlü bir rakiple karşı karşıya bırakmıştı. Son olarak İtalya, başarılı olması halinde, Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılan kapısına egemen olacaktı (Armaoğlu, 1994: 255). Özellikle Yeni Köroğlu, karikatürlerinde bu konuyu çok ön plana çıkarıyor ve İtalya'yı durduracak yegâne güç olarak İngiltere'yi gösteriyordu. Milletler Cemiyeti'nde alınan "zecri tedbirler" kararının ardından da aynı yaklaşımını sürdürmüştü (Karikatür-9). Ancak Akbaba duruma aynı şekilde bakmıyordu. Yaptırım kararlarının ardından, konuyla ilgili olarak hem kararları hem de İngiltere'nin durumunu sorgulayan karikatürler yayınlamıştır. Dergi Ekim ayının sonunda yayınladığı kapak karikatüründe İngiltere'nin söylemlerinin

de eylemlerinin de laftan ibaret olduğu ileri sürüyordu. Çünkü sonuçta Habeşistan İmparatoru Haile Selasiye, İngiliz şemsiyesi altında olsa bile mermi sağanağından korunamıyordu (*Karikatür-10*). Akbaba iki hafta sonra yayınladığı bir başka karikatürde de İngiltere ve “*zecri tedbirler*” konusunu sorgulamayı sürdürmüştür. Karikatürde “*Çizme*” olarak sembolize edilen İtalya, Habeşistan’a girmek üzere hamlesini yapmıştır. Çizmeden oldukça küçük betimlenen İngiltere ise “*Makara İpi*” olarak sembolize edilen zecri tedbirleri çizmeye dolayarak, İtalya’nın tökezlemesini sağlamaya çalışmakta, bu zayıf ipten medet ummaktadır. Oysa bu tedbirin İtalya’yı durdurmasının mümkün olmadığı çok açıktır. İngiltere, boş konuşuyor, kendini (ya da başkalarını) kandırıyor, boşuna medet umuyordu (*Karikatür-11*).

İtalya’nın Habeşistan’ı işgale başlaması ve buna karşı alınan yaptırım kararlarının güdük kalması zaten o zamana kadar uluslararası barış ve güveni sağlamakta yetersiz kalmış olan Milletler Cemiyeti’nin de bir kez daha sorgulanmasına yol açmıştı. Örneğin Karikatür dergisinin ikinci sayısının kapak karikatürü bu konuya ayrılmıştı. Karikatürde “*Avrupa*” apartmanının çatısındaki “*Milletler Cemiyeti*”, küçük bir hortum ve cılız akan suyla uzaklardaki “*Habeşistan*” kulübesindeki yangını söndürmeye çalışıyordu. Yangının bu şekilde sönmeyeceği açıktı. Diğer yandan “*Habeşistan*” kulübesi büyüklüğüne göre çok fazla alev ve duman çıkarıyordu. Bu da “*Avrupa*” apartmanındaki sulh perisini haklı olarak tedirgin ediyor, peri yangının “*Avrupa*” apartmanına sıçramaması için dua ediyordu (*Karikatür-12*).

Karikatür dergisinin altıncı sayısında yayınlanan bir karikatürde ise bir yandan Milletler Cemiyeti’nin pasif ve umursamaz tavrı gözler önüne serilirken, diğer yandan Habeşistan’ın işgalinin Almanya’nın tavrı üzerindeki etkisi üzerinde duruluyordu. Karikatürde yaşlı bir kadın ya da diğer bir ifadeyle “*kocakarı*” şeklinde tasvir edilen “*Cemiyet-i Akvam*”, İtalya’yı sembolize eden Mussolini ile Almanya’yı sembolize eden bir çocuğun elinden tutmuştur. Mussolini’nin elinde Habeşistan’ı sembolize eden zenci bir oyuncak bebek vardır. Belli ki Mussolini istediği oyuncuğa kavuştuğu için suskun ve sakindir. Ancak bu durum Almanya’nın kıskançlığına sebep olmuştur ve Mussolini’yi emsal gösteren Almanya deyim yerindeyse yaygarayı kopararak amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Cemiyet-i Akvam ise bu durumda; suskun, çaresiz ve olayların akışına kendini bırakmış görünmektedir (*Karikatür-13*). Bu karikatürün yayınlanmasından birkaç hafta sonra, 7 Mart 1936’da, Habeşistan’ın işgalinden de cesaret alan Almanya, Versay Antlaşması’na göre askerden arındırılmış olan Ren Bölgesine asker sokacak ve Versay’ın son hükmünü de ortadan kaldıracaktı. Almanya’nın gerekçelerinden biri Milletler Cemiyeti’nin uluslararası politikada etkin olamadığının görüldüğü ve Almanya’nın kendi güvenliğini kendisinin sağlaması gerektiği idi (Sander, 2007: 53; Armaoğlu, 1994: 256-257).

1936 yılının başlarında savaş hâlâ sonuçlanmamış, Habeşistan beklenenden çok direnmeyi başarmıştı. Ne var ki savaş günden güne Habeşistan aleyhine dönüyor ve direnme şansı giderek azalıyordu. 1936’nın ilk ayları Habeşler için daha da zor geçti. Habeşistan Harbiye Nazırı’nın

yönetimindeki bir ordu dağıtılmış, İtalyanların baskısı altında kalan İmparator Haile Selasiye'nin karargâhı nakledilmek zorunda kalınmıştı (Nizamoğlu, 2011: 282). Buna rağmen Yeni Köroğlu hâlâ İtalya'nın yenileceğine dair inancını koruyordu (*Karikatür-14*). Oysa aynı tarihlerde Karikatür dergisi daha gerçekçiydi. Bir kapak karikatüründe zehirli gazlara ve ağır silahlara sahip olan İtalya, ağzındaki barışı simgeleyen zeytin dalıyla masum bir kuzu olarak betimlenen "*Habeş*"i çoktan boğazlamıştı. Bu manzara sadece İtalya'nın suçu değil, aynı zamanda İtalya'nın da mensup olduğu "*Medeniyet*"in olumsuz bir sonucuydu. Bu acı manzaranın "*Medeniyet*" kavramını bir kez daha sorgulanmaya açtığı da bir gerçektir (*Karikatür-15*).

Karagöz, Almanya'nın Ren Bölgesine asker sokmasından kısa süre sonra yayınladığı bir karikatürle uluslararası siyasi manzarayı yorumluyordu. 21 Mart 1936'da yayınlanan karikatüre göre Japonya'nın Çin'e, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Almanya'nın da Ren'e asker sokması; yapanın yanına kâr kaldığı, birbiri ardına gelen krizlerdi. Ama gidişatın bu şekilde devam etmesi pek mümkün görünmüyordu. Bu olaylar her an genel bir savaşın çıkma ihtimalini gündeme getirmişti (*Karikatür-16*).

Nisan 1936'da Habeşler vatanlarını savunmak için son kahramanlıklarını gösteriyordu. Güney cephesinde General Graziani'nin emrindeki kuvvetler sert direnişle karşılaşılsalar da büyük kayıplar verme pahasına 25 Nisan'da direnişi kırmayı başarabildi. Kuzey cephesinde ise aylardır İtalyan ilerleyişini durduramayan Habeşler, 2 Nisan'da İmparator Haile Selasiye'nin emriyle geri çekilmişlerdi (Ali, 2012: 167-168).

Mayıs 1936 başında İtalya-Habeşistan Savaşı'nda sona yaklaşmıştı. İtalyan komutan Graziani, Habeş güçlerini yok edemese de, 4 Mayıs'ta güney cephesindeki savaşı kazandı. Habeşistan'ın başkenti Addis Ababa İtalyanların eline geçti. Bundan kısa süre önce Habeşistan İmparatoru Haile Selasiye Fransız Cibutisi'ne sığınmak için Fransızlarla temas kurmuştu. Sarayın önünde toplanan halkına son konuşmasını yapan imparator daha sonra ailesi ve maiyetiyle birlikte başkentten ayrılarak Cibuti üzerinden bir İngiliz kruvazörüyle Filistin'e nakledildi (Nizamoğlu, 2011: 285-286).

İtalyanlar 5 Mayıs 1936'da Addis Ababa'yı ele geçirip 9 Mayıs'ta da Habeşistan'ı ilhak ettiklerini açıkladılar. "... İtalya kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru unvanını aldı. Böylece bütün dünyanın gözü önünde Milletler Cemiyetinin bir üyesi, başka bir üyenin Paktın teminatı altında bulunan bağımsızlık ve egemenliğini ve varlığını ortadan kaldırdı" (Armaoğlu, 1994: 256). İlhak sonrasında, Milletler Cemiyeti nezdinde kurulmuş olan Koordinasyon Komitesi 15 Temmuz 1936 tarihinde İtalya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılmasını teklif etmiş, aynı tarihte Türkiye, Milletler Cemiyeti Misakı'ndan doğan mükellefiyetleri gereği İtalya'ya karşı uyguladığı iktisadi ve malî yaptırımları kaldırmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 31. VII. 1936: 330; Cumhuriyet, 16 Temmuz 1936).

Her ne kadar başkenti düşse ve İtalyanlar Habeşistan'ı ilhak ettiklerini ilan etseler de sürgündeki İmparator Haile Selasiye ülkesinin ve halkının haklarını savunmak için –İngilizlerin desteğiyle-

girişimlerde bulunmaya devam etti. Eylül 1936'da, Habeşistan'ın üçte ikisi halen imparatorun geride bıraktığı yöneticiler tarafından yönetiliyordu. Habeş gerillalar vur kaç saldırıları ile İtalyan ordusunu yıpratmaya başlamıştı ve bu saldırılar uzun süre devam edecek, taraflar birbirine üstünlük sağlayamayacaktı (Ali, 2012: 168-171).

Savaşın sona ermesi ve sonrasındaki gelişmeler mizah yayınlarında yankı bulmuştur. Yeni Köroğlu yayınladığı karikatürlerde uzun altyazılar kullanıyor, bu karikatürlerle olayların panoramasını okuyuculara sunmaya çalışıyordu. Gazeteye göre “İş asıl şimdi başlıyor”du (Yeni Köroğlu, 16 Mayıs 1936). Özellikle İngiltere'nin Habeşistan'ı İtalya'ya kaptırmaya niyeti yoktu. Habeş İmparatoru'na sahip çıkıyor, Milletler Cemiyeti'nde konu ile ilgili yeni girişimlerde bulunmaya hazırlanıyordu (*Karikatür-17*).

Yeni Köroğlu'nun abartılı ve hâlâ İngiltere'ye bel bağlayan yaklaşımına karşılık Akbaba ve Karikatür'e göre sonuç çoktan belli olmuştu. Karikatür dergisi 16 Mayıs'ta yayınladığı arka kapağında Habeşistan'ın öldüğünü, Milletler Cemiyeti de bu durumu kabullendiğini betimliyordu (*Karikatür-18*). Üç gün sonra yayınlanan Akbaba, zenci Habeşlerin Faşizmin baltalı sopa demetinde birer sopaya dönüştüğünü kapağına taşımıştı (*Karikatür-19*). Konuyu işlemeyi sürdüren Akbaba 30 Mayıs'ta yayınladığı kapak karikatüründe de Mussolini'ye yer vermişti. Lejantında, gazete haberlerine dayalı olduğu belirtilen karikatürde Mussolini koltuğuna yaslanmış Addis Ababa'da idam edilenleri keyifle seyredip şarabını yudumlarken betimleniyordu (*Karikatür-20*). Ancak bu karikatür sebebiyle Akbaba yeniden hükümetin şimşeklerini üzerine çekmiş ve bu kapağın bulunduğu 125. sayı Bakanlar Kurulu kararıyla toplatılmıştır. Gerekçe, Akbaba'nın Türkiye'nin dış politikasına aykırı yayın yapmasıdır (BCA, Yer No: 65.46..14.). Görünen o ki hükümet, olmuş ve bitmiş bir mesele için durduk yere İtalya ile bir gerginlik çıkmasından çekinmektedir. Bunun için de zaten dizginleri yönetimin elinde olan Akbaba'ya gerekli uyarı yapılmıştır. Diğer yandan, böyle bir hamle ile İtalya'ya ılımlı bir mesaj vermek de amaçlanmış olmalıdır.

Aralık 1934'den Temmuz 1936'ya kadar yaklaşık bir buçuk yıl boyunca mizah yayınlarında yer alan Habeşistan konusu ilhakın ardından konunun Milletler Cemiyeti gündemine gelmesi ve bir sonuç çıkmaması üzerine gündemden düşmüştür. Kısa bir süreliğine yeniden gündeme gelmesi ise Haile Selasiye'nin sürgünde mücadelesini sürdürmesi ve Nisan-Mayıs 1938'de konuyu tekrar Milletler Cemiyeti gündemine getirmeyi başararakla olmuştur. Ancak bu girişim de başarıya ulaşamamış Milletler Cemiyeti her devleti, ilhakı tanıyıp tanımama konusunda serbest bırakmıştır (Yeni Köroğlu, 18 Mayıs 1938).

6. SONUÇ

Dünya 1930'lu yıllar boyunca art arda gelen krizlerle II. Dünya Savaşı'na yaklaşmıştır. Bu krizlerin en önemlilerinden biri İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıdır. İlhakla sona eren bu saldırı,

dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de tedirgin etmiştir. Konunun önemine bağlı olarak hükümet ve basın geneli gibi mizah yayınları da Habeşistan’ın işgaline geniş yer vermiştir. Ancak bu durum sadece Habeşistan’ın işgaline has değildir. Gerek Türkiye’deki iç siyaset ve basının durumu gerekse de uluslararası siyasi krizler mizah yayınlarını 1930-1945 yılları arasında uluslararası ilişkilere odaklanmaya itmiştir.

Dönem içerisinde yayınlanmakta olan dört mizah yayınından üçü (Akbaba, Yeni Köroğlu ve Karikatür) Habeşistan krizine geniş yer verip konuyu sık sık karikatürlerine yansıtıran, CHP’nin yayın organı durumundaki Karagöz adeta krizi görmezden gelmiş ve suskun kalmıştır. Karagöz’ün bu tavrı “yarı resmi” durumundan kaynaklanmış olmalıdır.

Konuyu sık sık işleyen mizah yayınlarının tavrı basının ve kamuoyunun eğilimleriyle paraleldir. İtalyan emperyalizmine karşı tavrı konulurken, Habeşistan desteklenmiştir. Haber verme, gazete haberlerini yorumlama ve görselleştirme işlevini yerine getiren karikatürlerde Habeşistan ile İtalya arasındaki güç dengesizliği, Habeşistan’ın teknolojik geriliğine karşın İtalya’nın teknolojik üstünlüğü sık sık işlenmiştir. Kimi zaman Habeşistan’ın emperyalizme karşı başarılı olması arzusuna dayanan abartılı karikatürler yayınlanmıştır.

Krize ilişkin karikatürlerde, işgali önlemede başarısız olan Milletler Cemiyeti’nin rolünün ve işlevinin ciddi biçimde sorgulandığı görülmektedir. Bu sorgulamalardan kimi zaman İngiltere de nasibini almıştır. Sorgulamaya tabi tutulan bir diğer başlık ise “medeniyet” kavramıdır. Kimin “medeni”, kimin “vahşi” olduğu ironik biçimde ele alınmış, yalnızca İtalya’nın saldırganlığı değil teknolojik üstünlüğe sahip olan batı medeniyeti de eleştiri konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Tarih: 10.9.1935, S. 2/3239, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 58.72..15.

BCA, Tarih: 2.6.1936, Sayı: 2/4729, Dosya: 86-223 , Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 65.46..14.

BCA, Tarih: 26.8.1935, S. 2-3183, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 57.69..19.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 6, İçtima: 1 (13. XI. 1935).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 12, İçtima: 1 (31. VI. 1936).

Sürelî Yayınlar

Akbaba

Akşam

Cumhuriyet

Karagöz

Karikatür

Kurun

Tan

Yeni Köroğlu

Kitap, Makale ve Tezler

- Akşin, A. (1991) “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi”, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Ali, A. M. (2012) “Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Armaoğlu, F. (1994) “20.yy Siyasi Tarihi, I (1914-1980)” Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Cantemur, T. (2012) “Türkiye-İtalya İlişkileri (1930 – 1950)”, 38. ICANAS (İnternational Congress of Asian and North African Studies), II. Cilt, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. s. 779-813
- Çelebi, M (2015) “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 91: 93-130.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1997) Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- İnönü, İ. (2009) Hatıralar, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi
- Kabacalı, A. (1990) Türkiye’de Basın Sansürü, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti
- Kayış, Y. (2005) “Arşiv Belgeleri Işığında ‘Akbaba’ Dergisi’nin İlk Kapanışı”, Güldiken, 34: 43-64.
- Kayış, Y. (2016) “Atatürk Döneminde Siyasi Karikatür”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir,
- Keskin, F. ve Keskin, Ö. (2015) “İtalya’nın Habeşistan’ı İşgalinin Akbaba Dergisi’ndeki Yansımaları”, Turkish Studies, 10 (4): s. 659-670.
- Nizamoğlu, Y. (2011) “İtalya Habeşistan Savaşı, Vehip Paşa ve Türkiye”, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2: 270-289.
- Orhonlu, C. (1996) “Habeş Eyaleti”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XIV: 363-367.
- Sander, O. (2007) Siyasi Tarih (1918-1994), Ankara: İmge Kitabevi
- Soyak, H. R. (2008) Atatürk’ten Hatıralar, İstanbul: Yapı Kredi
- Şimşir, B. (2011) Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu

EKLER

Karikatür: 1

Yeni Köroğlu, Sayı: 701 (9 İkincikânun 1935)

Fransız İtalyan Karşı Karşıya Pazarlıkta
Fransız- Dostum İtalyan, sana ikram edecek Habeşten başka
hazmı kolay bir şey yok, doyar mısın?
KÖROĞLU-Doymaz ama ne yapsın, gözünü diktiği başka
yemeklerin dişlerini kırıp midesini bozacağını bi[l]ir de bu
çikolata ile kanaat eder.

[Çikolatanın üzerinde “Habeşistan”]

Karikatür: 3

Yeni Köroğlu, Sayı: 748 (19 Haziran 1935)

El Elden Üstündür Arşa Kadar.

KÖROĞLU- Olur şey değil. Küçük büyüğü yer, yutar derler, ama
kos koca kedi parmak kadar fareyi tutamıyor yahu!
Kedi- Böyle alış veriş işime gelmez. Hesapta bir fare için postu
ele vermek de var.

Karikatür: 2

Akbaba, Sayı: 62 (7 Mart 1935)
İtalya- Afrikaya medeniyet götürüyorum

Karikatür: 4

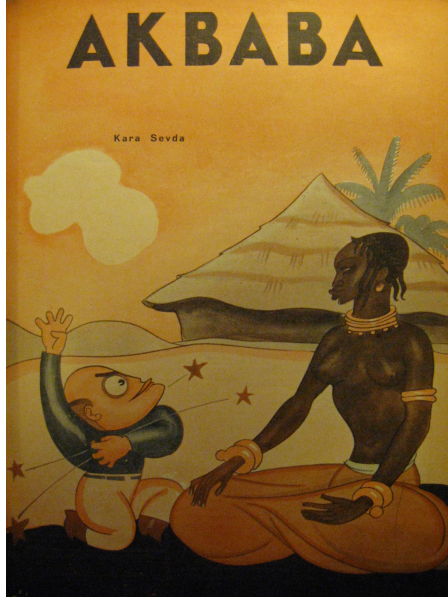
Yeni Köroğlu, Sayı: 750 (26 Haziran 1935).

Bu Kıvılcım Her Yeri Tutuşturacaktır.

Köroğlu- Hey Sinyor ateşle oynanamaz. Bu dünya eski dünya değil.
Milletlerin menfaatleri birbirine bağlı. Afrikayı tutuşturayım derken dünyayı
ateşe vereceksin. Korkarım bu ateş herkesten önce seni yakmasın!

[Katlarda aşağıdan yukarıya: “Afrika”,
“Avustralya”, “Avrupa”, “Asya”, “Amerika”]

Karikatür: 5

Akbaba, Sayı: 86 (24 Ağustos 1935)
Kara Sevda

Karikatür: 6

Habeş Derken İtalyanın Karşısına İngiliz Çıktı.
İngiliz ve İtalyan donanmaları Akdenizde birbirlerini dikiz ediyor. (Telgraflardan)
Habeş — Size avukatımı takdim ederim. Aramızdaki davayı kendisile görüşüp bitirin!
KÖROĞLU — Londradan bir yar gelir sizlere, aman Allah gözlere bak gözlere.

Yeni Köroğlu, Sayı: 772 (11 Eylül 1935).

Habeş Derken İtalya'nın Karşısına İngiliz Çıktı.

İngiliz ve İtalyan donanmaları Akdenizde birbirlerini dikiz ediyor. (Telgraflardan)

Habeş- Size avukatımı takdim ederim. Aramızdaki davayı kendisile görüşüp bitirin!

Köroğlu-Londradan bir yar gelir sizlere, aman Allah gözlere bak gözlere.

Karikatür: 7

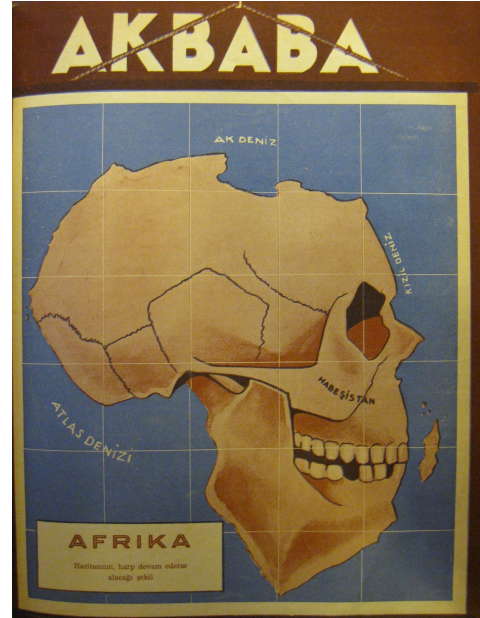

Akbaba, Sayı: 93 (19 Ekim 1935)

Gazetelerden: Çıplak Habeşliler İtalyan tanklarına hücum ediyorlar!

İtalya- İmdat, imdat... Vahşiler medeniyetin ilerlemesine mani oluyorlar!

Karikatür: 8

Akbaba, Sayı: 95 (2 Kasım 1935).

AFRİKA Haritasının, harp devam ederse alacağı şekil

Karikatür: 9

Bugünün durumuna göre İngiliz İtalyanın bacağına kısırmıştır. İtalyan diyor ki: - Yahu ya beni bırak, şunun hakkından geleyim, ya söyle ona pes etsin. İngilizin efkârı bu iş uzatıp İtalyanı yormak gibi görünüyor. Çünkü harp uzadıkça İtalyanın masrafına kayı bına değme hazineler dayanmayacak, üstelik hastalıktan ölen askerleri de caba.

Yeni Köroğlu, Sayı: 787 (2 İkinci Teşrin 1935).

Karikatür: 10

İngiliz - Haşmetlû İmparator Hazretleri bu şemsiye altında bulundukça, İtalya tarafından ıslatılmayacaklarından emin olsunlar!

Akbaba, Sayı: 94 (26 Ekim 1935)
Haşmetlû İmparator Hazretleri bu şemsiye altında bulundukça, İtalya tarafından ıslatılmayacaklarından emin olsunlar!

Karikatür: 11

İngiliz - Artık sağlama bağladım, bir adım atamazsın!

İngiliz- Artık sağlama bağladım, adım atamazsın!
[Çizmenin üzerinde "İtalya", makaranın üzerinde "Zecri Tedbir", haritada "Habeşistan"]

Karikatür: 12

Karikatür, Sayı: 2 (11 Ocak 1936)
-Sen bizi bir muhalif rüzgârdan muhafaza et yarabbi!.....

Karikatür: 13

Avrupanın iki haşarı çocuğu
Almanya: - Anne ben de oyuncak isterim.
Karikatür, Sayı: 6 (8 Şubat 1936)
Avrupanın iki haşarı çocuğu
Almanya:- Anne ben de oyuncak isterim.
[Yaşlı Kadının Eteğinde: “Cemiyet-i Akvam”]

Karikatür: 14

İş Böyle Başladı, Bakalım Nasıl Bitecek?
KÖROĞLU - Habeş Çelebi, senin de iştihan pek kabardı ama, Allah vere de sonunda mide şişkinliğine uğramasan!..
Yeni Köroğlu, Sayı: 714 (23 Şubat 1935)
İş Böyle Başladı, Bakalım Nasıl Bitecek?
KÖROĞLU- Habeş Çelebi, senin de iştihan pek kabardı ama, Allah vere de sonunda mide şişkinliğine uğramasan!..

Karikatür:15

Medeniyetin Kurbanı
Karikatür, Sayı: 9 (29 Şubat 1936)
Medeniyetin Kurbanı

Karikatür: 16

Giren girene!
Hacivat - Haydi... Giren kazanıyor, giren kazanıyor, kazanıyor!
Karagöz - Hacivat... Girenlere karışmam amma... Onlar girdikten sonra ben muharebenin dışarı fırlamasından korkuyorum!
Karagöz, Sayı: 58 (21 Mart 1936).

Giren girene!
Hacivat- Haydi... Giren kazanıyor, giren kazanıyor, kazanıyor!
Karagöz- Hacivat... Girene karışmam amma... Onlar girdikten sonra ben muharebenin dışarı fırlamasından korkuyorum!
[Kapıların üzerinde: “Çin”, “Habeşistan”, “Ren”]

Karikatür: 17

Bütün dünyanın beklediği gibi İtalyanlar Habeş merkezini aldılar. Fakat Habeş İmparatoru İngiliz zırhlısına binip kaçtı. İtalya şimdi Habeş artık yedim, yuttum sanıyor ama Habeş İmparatoru İngilizin elinde oldukça iş nihayet masa başında konuşmaya dökülecek ve neye karar verilirse yine masa başında karar verilecek. Ama İtalyanlar işi silâha dökerlerse o zaman da bir İngiliz-İtalyan davası patlayacak. Bakalım ne olacak

Yeni Köroğlu, Sayı: 841 (9 Mayıs 1936).

Karikatür: 18

Karikatür, Sayı: 20 (16 Mayıs 1936)

Habeşistan sizlere ömür!

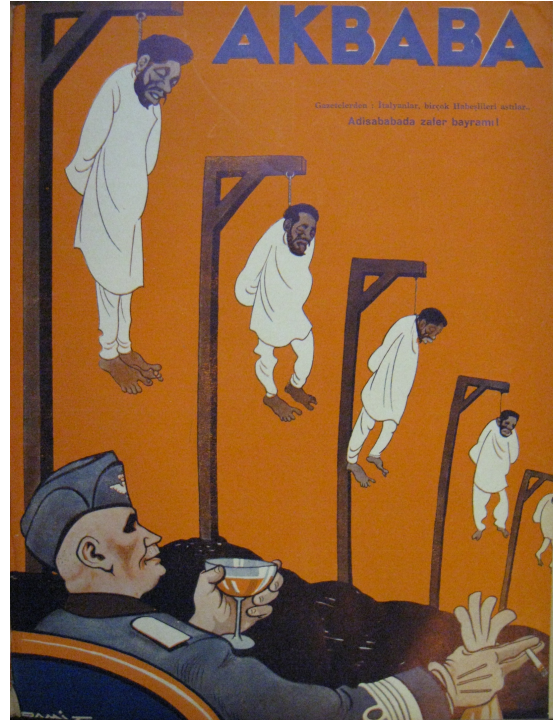
Uluslar kurumu- Sen yattıkça Allah bana ömür versin!

Karikatür: 19

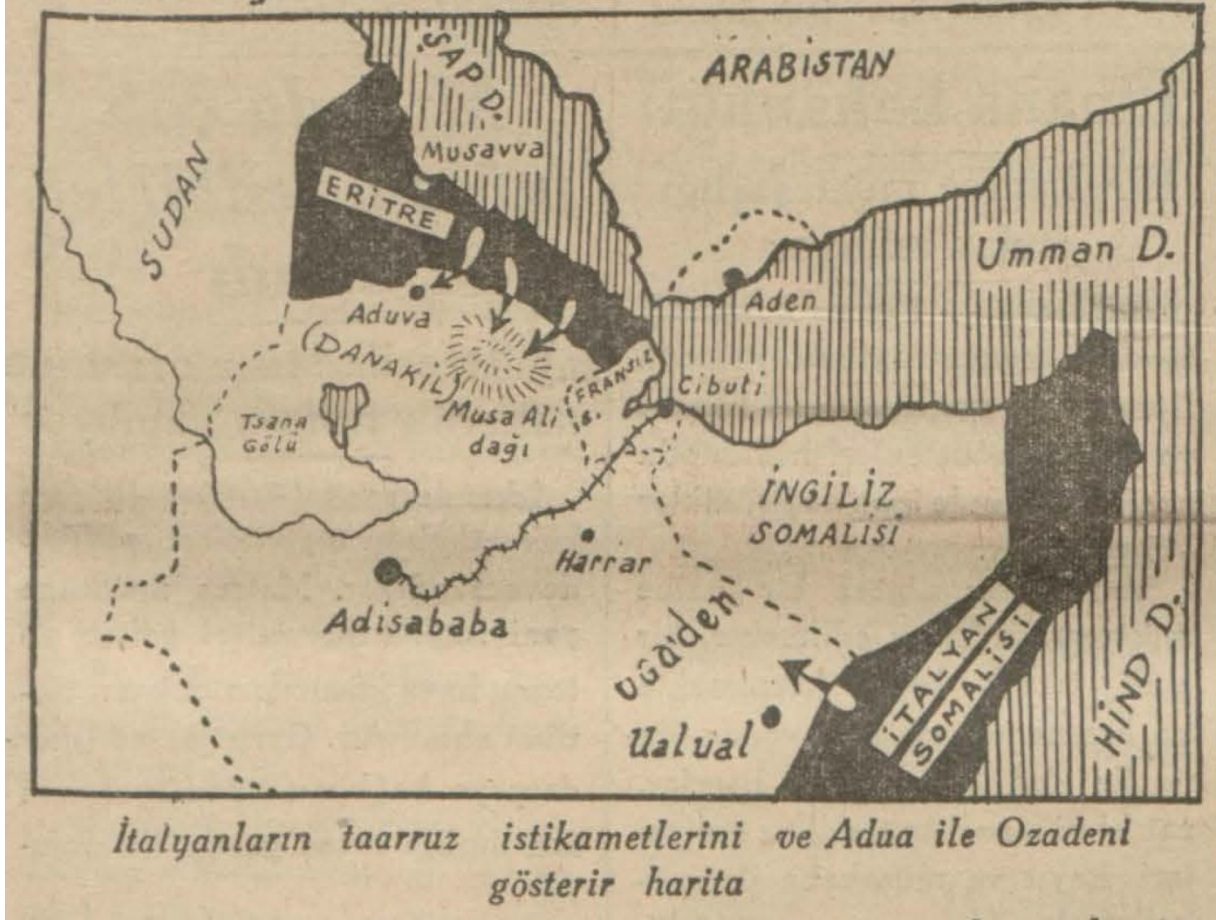
Akbaba, Sayı: 123 (19 Mayıs 1936)
Mussolini- Habeşistan Faşist oldu!

Karikatür: 20

Akbaba, Sayı: 125, (30 Mayıs 1936)
Gazetelerden: İtalyanlar, bir çok Habeşlileri astılar..
Adisababada zafer bayramı!

Harita 1

Akşam, 4 Teşrinievvel 1935.

INSTITUTIONAL REFORMS WITHIN THE FRAMEWORK OF CENTRAL ASIAN POLITICAL CONSOLIDATION

Asst. Prof. Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU*

ABSTRACT

Stagnation in the Soviet Union that began in the 1970s could not be prevented despite all the reform efforts (perestroika and glasnost) made by Gorbachev who came to power in 1985, and the Soviet Union has entered a process of disintegration after 1987. After that, Central Asian Republics gained their independence and attempted to make a change and transformation in their institutional structures in order to integrate into the international system. This study focus on the examples of Kyrgyzstan, which has a political development that is unique to Central Asia, Kazakhstan, which has a pioneering role with the rapid transformations it creates in both political and economic institutions, Turkmenistan, which has been isolated from the outside World, Uzbekistan, which performs this transformation progressively and Tajikistan that have a distinct character due to the civil war it has been through. As a result of this study, it can be stated that these Central Asian states are not ready for a parliamentary form of government due to existing national, ethnic and religious divisions, which can lead to destabilization of the political system and prevailing of dominant clans. However, they need a stable presidential power, which will allow to avoid crises like the revolutions of 2005 and 2010 in the future.

Key Words: Soviet Union, Central Asia, Political Institutions, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan

JEL Codes: F55, N45, H77

ORTA ASYA'DA SİYASİ KONSOLİDASYON ÇERÇEVESİNDE KURUMSAL REFORMLAR

ÖZET

1970'lerde başlayan Sovyetler Birliği'ndeki durgunluk, 1985'te iktidara gelen Gorbaçov'un yaptığı tüm reform çabalarına (perestroika ve glasnost) rağmen engellenemedi ve Sovyetler Birliği 1987'den sonra bir dağılma sürecine girdi. Bundan sonra, Orta Asya Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını

* Yalova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Yalova/Turkey, e-mail: kaandbo@yalova.edu.tr

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 13 Mart 2020

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 13 Mayıs 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 3 Haziran 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

kazandılar ve uluslararası sisteme entegre olmak için kurumsal yapılarında bir değişim ve dönüşüm yapmaya çalıştılar. Bu çalışma, Orta Asya'ya özgü siyasi bir gelişime sahip Kırgızistan, hem siyasi hem de ekonomik kurumlarda yarattığı hızlı dönüşümlerle öncü bir role sahip olan Kazakistan, dış dünyadan izole edilen Türkmenistan, bu dönüşümü artan bir şekilde gerçekleştiren Özbekistan ve yaşadığı iç savaş nedeniyle farklı bir karaktere sahip Tacikistan örneklerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda, bu Orta Asya ülkelerinin, siyasi sistemin istikrarsızlaşmasına ve baskın klanların hüküm sürmesine yol açabilecek mevcut ulusal, etnik ve dini bölünmelerden dolayı parlamenter bir hükümet biçimine hazır olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, gelecekte 2005 ve 2010 devrimleri gibi krizlerden kaçınmayı sağlayacak istikrarlı bir başkanlık gücüne ihtiyaçları vardır.

Anahtar Kelimeler: *Sovyetler Birliği, Orta Asya, Politik Kurumlar, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan*

JEL Kodları: *F55, N45, H77*

1. INTRODUCTION

The political regimes of the post-Soviet region remain unstable due to their ethnographic and ideological diversity. This was the result of the collapse of the USSR, the formation of new national states of Central and Eastern Europe, radical changes in the public consciousness of the 1990s. The rapid nature of the changes gave rise to the phenomenon of high expectations, typical of revolutions, which the new ruling regimes were not able to satisfy in most cases. The rejection of the "illusions" of the transitional period in the mass consciousness resulted in the spread of apathy and frustration, a universally observed "deficit of democracy" and an intensive search for new strategies for self-determination (Hoffmann, 2010).

The typology of transitional processes and political regimes from these positions made it possible to identify several transitional strategies - for Central and Eastern Europe and Eurasia. But they are not united within themselves. In Central and Eastern Europe, countries of rapid consolidation stand out (Czech Republic, Hungary, Poland, Slovenia); countries of slow consolidation (Bulgaria, Romania); countries of inhibited consolidation (Serbia, Croatia, Macedonia, Albania) (Fagani 2006). This grouping corresponds with the parameters of constitutional transformation: "velvet revolutions" and coups; adoption of constitutions through dialogue or breaking constitutional succession; accordingly, greater or lesser opportunities for a velvet restoration. The typology of transition processes in Eurasia includes the Russian model of 1993 as a general guideline for the CIS; countries that embarked on the search for alternatives (Moldova, Ukraine, Georgia, Kyrgyzstan, experienced the phenomenon of "color revolutions" or their mutual influence); countries that have chosen the model of authoritarian modernization (Kazakhstan, Belarus, Azerbaijan, Armenia); unreformed regimes of Central Asia (Turkmenistan, Tajikistan, Turkmenistan) (Stewart, 2013). The difference in the forms of government — parliamentary, mixed, and presidential political regimes — schematically corresponds to these types.

Turning from these positions to the political regimes of the post-Soviet space, we must determine what the causes and resources of the restoration processes are, how far they can go in the desire to restore the previous order and where the border beyond which the restoration of the old order will become irreversible. Given the general similarity of the tasks of constitutional modernization in the post-Soviet region, the countries of Central Asia demonstrate significant specifics related to the religious factor (Tajikistan and Uzbekistan); compromise national regions (Kyrgyzstan); the needs of forced economic reform (Kazakhstan), overcoming patriarchal traditions (Turkmenistan). The basis for the preservation of these regimes is both a return to the historical tradition of authoritarian rule with independence, as well as the well-known threat of collapse under the influence of destructive religious, national and clan conflicts. A good example of "failed states" here is not Somalia or Mozambique, but neighboring Afghanistan (Rotberg, 2002).

2. REVISION OF THE TRANSITOLOGICAL PARADIGM: POST-SOVIET REALITY

In the theory of transition, there is a need for a paradigm shift. The existing theories of the “end of history”, “waves of democratization” and “post-communist transit” itself, which arose directly during the period of democratic transformation, became its legitimate basis. They included: an understanding of the linearity of the transition process and the lack of alternative results. The practice of transitional societies, especially taking into account the current historical distance, has forced these postulates to be called into question or, in any case, to think about correcting them. First, it turned out that the transition from authoritarianism to democracy is by no means a linear process since it includes deviations and returns movements in many countries. Secondly, it does not always lead to the establishment of civil society and the rule of law: often the result is of an imitation democracy, a hybrid regime ³. Finally, the results of the transition processes in different countries of Europe and Eurasia were not identical, including the various gamut of “gray zone” regimes - from limited democratic to quite authoritarian (Brownlee 2009). Against this background, a modern discussion on the key parameters of the transition period is informative.

These results compel radical questioning of the theoretical tools that currently exist — up to a complete rejection of the concepts of “post-communist transition” as a single concept of transition to democracy in the region (Kuzio, 2001). This conclusion, which applies to a greater or lesser extent to all the states of the region, is especially true for the new nation-states of Eurasia, which have embarked on the path of conservation and restoration of traditionalist social structures. The results in them were opposed to "revolutionary" expectations: the acquisition of new democratic values - transformed into a crisis of identity; European choice - turned into the spread of nationalism, isolationism and "Euroscepticism"; hopes for economic well-being - a recession in the economy; the desired stability - by the development of a threat of external or internal destabilization; finally instead there

emerged imaginary constitutionalism, political corruption and the restoration of authoritarianism became a reality of civil society and parliamentary institutions. The task of overcoming them is formulated as the main goal of the course of legal modernization. The characteristic feature of the political development of the countries of the Central Asian region is the phenomenon of imitation democracy: the adoption of a democratic constitution and the holding of elections is the legitimization of authoritarian regimes with an irremovable elite (largely composed of former people); the existence of parliament, political parties, the creation of political coalitions - all these characteristics are formal attributes of representative government - does not indicate the triumph of democracy since it is controlled externally by corruption schemes and clan structures (Ceccarelli, 2007).

The constitutional reforms in Central Asia of the post-Soviet period are of interest as experiments on the rationalization of traditional society and political regimes, the implantation of constitutional norms of Western origin in a different cultural environment. It is important to monitor how the countries of the region meet the challenges of globalization and modernization, presenting different models of response to them - authoritarian modernization (Kazakhstan) and refusal of reforms (Tajikistan and Uzbekistan) and what factors contribute to one or another vector of these transformations (Knox, 2008).

3. CONSTITUTIONAL REVOLUTION AS AN ALTERNATIVE TO AUTHORITARISM (KYRGYZSTAN)

The political development of Kyrgyzstan is unique to Central Asia - this country is constantly experimenting with the constitutional system and challenges political immobility and authoritarianism in the region. During the short post-Soviet period, this country replaced three republics - the regimes of A. Akaev, K. Bakiev and the currently established transitional political regime. In the history of post-Soviet Kyrgyzstan, up to seven different constitutional options were presented. *AT Kyrgyzstan's first stage* constitutional reforms was the adoption of the first sovereign Constitution on May 5, 1993, symbolizing independence and securing the construction of a presidential-parliamentary republic, close to the Russian model. This Constitution has been repeatedly audited through constitutional referenda and amendments in 1994, 1996, 1998, 2003, 2006. The 1993 Constitution (as amended in 2003) became the main target of criticism from the opposition. *Second stage* political transformation represented the "tulip revolution" on March 24, 2005, declaring in its slogans a transition to a parliamentary or, at least, parliamentary-presidential republic, but failed to implement it (Beyer, 2015:320).

The latest version of the Constitution, which was in force before the coup, and presented in the law of the Kyrgyz Republic "On the new edition of the Constitution of the Kyrgyz Republic of February 18, 2003, retained its effect after the " Tulip Revolution ". The adoption of the new version of the Constitution on November 9, 2006 was another attempt to resolve constitutional crisis and the creation of stable political institutions. However, at the end of the year, the parliament adopted the Law of the

Kyrgyz Republic on the new version of the Constitution of the Kyrgyz Republic of December 30, 2006, which became the sixth attempt to resolve the crisis. The new version of the 2007 Constitution, which was ultimately adopted following the results of the “Tulip Revolution,” again became the subject of a permanent conflict between the president and the liberal opposition, which, however, never received permission under the old regime (the constitutional reform that was drafted in 2009 was considered opposition as an attempt president to establish dynastic rule in order to transfer control of property to members of his family) (Collins, 2011:150).

The beginning *third stage* constitutional transformation should be considered the current constitutional transformation. A new twist on constitutional debate related to the 2010 constitutional revolution that overthrew President Bakiev’s regime is defined as a return to parliamentary ideas that could not be realized during the first “Tulip Revolution” of 2005 due to usurpation of power by the president’s clan. The 2010 revolution in Kyrgyzstan was the most radical attempt to change the political regime in the country (and the Central Asian region as a whole), indicating the transition to the Third Republic and the adoption of a new Constitution in a referendum June 27, 2010, which strengthened the parliamentary vector of the country’s development. She received a positive assessment of Western experts as a model that is most consistent with ideas about democracy in the region and a negative assessment of a significant part of Russian experts as a way to anarchy and the collapse of the state. This difference in assessments alone makes it necessary to carefully analyze the revolution in Kyrgyzstan and its contribution to the constitutional development of Central Asia according to the following parameters: correlation of the old order and revolution — circumstances of the adoption of the new constitution; the opportunity to ensure sovereignty and guarantees of human rights in a divided nation; form of government and type of political regime - the ratio of the parliament of the president and the government in the system of separation of powers; the potential role of the head of state is his constitutional and metaconstitutional powers; the mechanism of functioning of the new political system and the role of parties in the formation of the government of the parliamentary majority; changing the place of the judiciary in the system separation of powers; prospects for constitutional development of Kyrgyzstan for Central Asia (Radnitz, 2006:132).

4. CONSTITUTIONAL REFORM WITHIN THE FRAMEWORK OF AUTHORITARIAN MODERNIZATION- KAZAKHSTAN

An important formula for constitutional reform is represented by countries that have chosen the model of authoritarian modernization (Kazakhstan). They chose the way of maintaining social and political stability at the cost of limiting full constitutionalism. The theoretical concepts that interpret this political situation are - "imaginary constitutionalism", "Paraconstitutionalism", "limited democracy", "guided democracy", "an imitation democracy" and other variants of "democracy with epithets”

(Warkotsch, 2006). The main driving force of these regimes is the special status of the presidential power, capable of directing (and correcting) the logic of the constitutional struggle under the tasks of modernizing the country. In all post-Soviet countries of this group, acyclic, but the linear model is presented that includes three stages of development: 1) adoption of a new constitution, 2) authoritarian interpretation of it; 3) consolidation of the special status of the president as a national leader. In general, we are talking about the realization of the concept of the imperial presidency, in its classical form, represented in many developing countries from Latin America to Africa and Southeast Asia.

These stages of the formation of an authoritarian regime are most clearly expressed in the constitutional development of *Kazakhstan* (Isaacs, 2010: 9). *The first stage* is represented by the adoption of a new post-Soviet Constitution (Supreme Council January 28, 1993) and then transformation of the political system. It included the dissolution of the Supreme Council by the president on December 13, 1993, the liquidation of councils and the formation of a new public administration system. *The second stage* can be defined as the consolidation of an authoritarian regime. After the dissolution of parliament by the president, a new Constitution was adopted in 1995. Through a referendum on April 29, 1995, support was given to the idea of extending the powers of the president. The instruments of presidential power domination were the creation by the president of a quasi-constitutional body (Assembly of the Peoples of Kazakhstan), the adoption of a presidential (state) list in parliamentary elections and the limitation of institutions for monitoring constitutionality. The adoption by the Constitutional Court of a decision of March 6, 1995, which recognized the elected parliament as illegitimate, indicated the essence of a conflict of powers. The adoption of amendments to the 1995 Constitution at a referendum of 1996 (making 19 amendments to 13 articles of the Constitution) led to a change in the structure of separation of powers, the replacement of the Constitutional Court by the Constitutional Council, the expansion of presidential power and the introduction of a seven-year mandate. The evolution of constitutional legislation in the direction of authoritarianism was not least due to the active use of this law to transform the political system. *The third stage is the* modernization of the authoritarian regime in legal forms. The issue of democratization of the political system has been the subject of debate between the authorities and the opposition on changing the Constitution and preparing amendments to it, starting in 2000. Reforms and changes in legislation (2007) hinted at expanding the prerogatives of parliament. The “self-dissolution” of parliament (2007) two years before the expiration of its powers (2009) was accompanied by an adjustment to the basic legislation. In 2007 Amendments and Additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan demonstrates the redistribution of power in favor of parliament, the strengthening of the role of political parties, the development of local self-government, the improvement of the judiciary, the provision of interethnic consent and the strengthening of the Assembly of the People of Kazakhstan, development of civil society institutions and the system of protecting the rights and freedoms of citizens.

The transition from a presidential to a presidential-parliamentary form of government is continued by subsequent reforms. The Government of Kazakhstan on November 11, 2009, approved a package of amendments to the constitutional law "On Elections", as well as to the laws "On Political Parties" and "On the Media" (Omeliicheva, 2011). Authorities called the adopted amendments steps to modernize and liberalize the political system. The opposition believed that they were a disguise of the authoritarian regime in the context of Kazakhstan's chairmanship in the OSCE. The transition to a proportional electoral system, the expansion of the prerogatives of the parliament and the prime minister takes place while maintaining the dominance of the presidential party in parliament and strengthening the personality cult of the head of state. The Law "On Political Parties" (2002) led to the strengthening of the position and dominance of the presidential party ("Nur Otan") and the expansion of the ethnocratic component of power (the growing predominance of Kazakhs in elected institutions of power through representation from the Russian population). The adoption of the law on July 20, 2000 "On the First President of the Republic of Kazakhstan" meant consolidating the integrity of the first president and giving him exclusive privileges and political status. The end of this trend (in 2010) was the legal consolidation of the status of the current head of state as a "national leader" - "Elbasy" (Laruelle, 2014). This transformation of the political system was recognized by the Constitutional Council as not contradicting the country's Basic Law. The Parliament of Kazakhstan put forward the idea of extending presidential powers until 2020. The subsequent recognition by the Constitutional Council of the unconstitutionality of the corresponding amendment to Constitution did not change, however, the general vector of the political regime: the incumbent president was able to re-nominate his candidacy in the presidential election, ensuring that power remains for the next term.

5. CONSTITUTIONAL REFORM AS A TRANSITION FROM DESPOTIC PATERNALISM TO AUTHORITARISM (TURKMENISTAN)

The acquisition of *Turkmenistan's* independence led to the country's isolation from the outside world, which is made possible under the presence of significant natural resources, and by the choice of the status of neutrality. This gave the country a certain stabilization, but at the same time contributed to the retraditionalization of the regime, which began to acquire pronounced despotic features. The ideology of the regime was the ideas of nationalism, conservative paternalism and the cult of the national leader. The political regime created by President Niyazov is known as one of the most closed in the world.

The change in political leadership that occurred as a result of the death of President Niyazov and the transfer of power to his successor became the starting point for the transformation of the regime. Turkmenistan can no longer remain so closed from the outside world as a result of increased rivalry in Central Asia by such powerful players as the USA, Russia, China, Europe. This situation leads to the

search for new guidelines in foreign policy, and also makes it necessary for the regime to be more open to the outside world. Awareness of this reality by the political leadership of the country makes the idea of constitutional reform relevant.

At *Turkmenistan* constitutional development was determined by the existence of the most rigid dictatorship in the post-Soviet space, defined as a synthesis totalitarianism and despotic paternalism Post-Soviet Constitution Turkmenistan 1992 was subjected to amendments carried out in 1995, 1999, 2003 and 2005, which, however, had a purely cosmetic character. As a result of the 2005 amendment, the previously existing provision on the ethnicity of the head of state was canceled, however, the amendments introduced as a whole represented a further departure from the democratic norms of modern constitutionalism (Bohr, 2008:607). A characteristic attribute of the system was the consolidation of the personal power of the president of Turkmenistan: by the decision of the highest republican legislature - Halk Maslakhaty from 1998, S. Niyazov (Turkmenbashi) was declared the president for life of this country. The closed nature of the state was supported by the doctrine of its neutrality. The combination of totalitarian and paternalistic methods of governing the country meant the absence (even from a formal legal point of view) of a complete separation of powers and the institution of constitutional control. The death of President Niyazov allowed the new leadership to take cautious steps to modernize the regime and limit the cult of personality (Šir, 2005:321).

The proposals on constitutional reform put forward in 2008 at the initiative of President G. Berdimuhamedov focused on international standards, a market economy, environmental requirements, and a balanced concept of relations between society and the state. They cover the vital areas of legal and institutional restructuring - human rights, separation of powers, institutional structure of a transitional society. The list of proposals put forward during the reform included a number of general ideological and rhetorical norms (such as, for example, the idea that the state should support the family and create conditions for a healthy lifestyle). Some suggestions (related, for example, to “Non-discrimination” of various categories of the population) are understood as a reaction to a previous violation of constitutional norms, but others are devoted to very real priorities: separation of powers and its constitutional framework; structure of parliament (bicameralism and distribution of powers between chambers); distribution of power between parliament and the president and form of government; the question of the duration of the presidential mandate; court and prosecutor’s office, issues of central and local government and self-government. Proposals put forward by the Commission on the reform focused on three main issues: revising the entire text of the Constitution in the

light of Turkmenistan's state obligations under international law; the abolition of the Khalk Maslakhaty (Art.45) and its replacement by the legislative assembly with more relevant ideas about parliamentarism; creation of a system of legislative and executive bodies of power capable of acting effectively in the context of upcoming market reforms (Geiss, 2001:114).

As a result of the constitutional reform of 2008, the structure of the political system was changed: the functions of the traditionalist People's Council (Halk Maslakhaty) were distributed between the president and the Mejlis, and the number of deputies of the latter increased. The new basic law introduced a semblance of a presidential-parliamentary system, increased the prerogatives of the president, giving the head of state the right to appoint the heads of regional authorities, members of the CEC, judges and other officials. This reform culminated in a certain modernization of authoritarianism carried out in order to maintain internal stability and the external prestige of the new leadership (Al-Bassam, 1997:386).

Therefore, the general significance of reform cannot be defined as a transition to a rule of law state. It consists at this stage in the rationalization of authoritarianism. This pragmatic decision actualizes the problem of imaginary constitutionalism, which in various ways has been repeatedly demanded in many states of the region. The specificity of Turkmenistan lies in the fact that the nature of government retains a clan character, and the internal logic of the current changes is the transfer of power from one clan to another (the expression "clan revolution" is used). Shifts in the Renaissance (as the new president's new policy is called) and the elimination of odious elements of the attributes of the previous reign (in the form of statues of Turkmenbashi and images of his profile on the money) in this context there are signals that in themselves do not mean a rejection of the regime of personal power, but rather, they speak of an attempt to change and rationalize the legitimizing formula (Peyrouse, 2010).

6. CONSTITUTIONAL REFORMS AS A STRATEGY TO PRESERVE TRADITIONALIST POWER TAJIKISTAN AND UZBEKISTAN

The second model is represented by the regimes of Central Asia (Uzbekistan, Tajikistan), which until recently have generally refused to carry out constitutional reforms. This model poses several general questions: can a rational concept of constitutionalism be realized in a traditionalist society with elements of an estate or clan-based social structure and a dominant religious consciousness?; the extent to which Western-type constitutions can be borrowed in these societies and what the technologies for implanting these norms must be for their adequate functioning (Gleason, 2001). Turning to the solution of these problems in the sociology of law and legal anthropology, as well as comparative political studies

of traditionalist regimes, indicates the absence of significant room for maneuver. The situation is determined by a tough choice between anarchy and mechanical stability, turning into stagnation. The general tendency towards patriarchal authoritarianism in the Central Asian region is observed. Such regimes are characterized by the suppression of the opposition, the disappearance of opponents and a significant number of political prisoners. The regime was described in the literature as paternalistic and totalitarian, referring to exotic dictatorships, sometimes defined as sultans regimes (Kunysz, 2012). The impulse of constitutional modernization arises in this region (with the historically characteristic apathy of the population) not so much from the inside as from the outside.

In *Tajikistan*, the key issue in post-Soviet constitutional debates was the issue of maintaining a secular state. The first acceptance of the post-Soviet Constitution of Tajikistan at the referendum of 1994 was carried out during a civil war. It consolidated the secular nature of the state, which was the main object of criticism from the United Tajik Opposition (UTO), which sought to create an Islamic state. Hence the lack of legitimacy of the Constitution: a significant part of the population (in exile) could not participate in the referendum; the constitution expressed the interests of only one military-political coalition. The connection between the problem of constitutional reform and the process of inter-Tajik negotiations should be emphasized: they were conducted with the involvement of international mediators and culminated in the signing of an agreement between the government and the opposition (December 23, 1996), one of the provisions of which provided for the development of constitutional legislation. Constitutional reform in Tajikistan acted primarily as a mechanism for resolving the conflict of the civil war - disputes about the secular nature of the state, the formation of a new parliament, the election of the president, Majlisi Oli and local majlises of people's deputies. The signing of the agreement and adoption of amendments to the Constitution, which became the basis for a compromise failed, however, to an end disputes the government and opposition on the distribution of ministerial portfolios and other administrative positions (within the allocated opposition 30 percent quota in the executive branch). In this context, it is possible to interpret the trends towards systemic stabilization - the referendum of September 26, 1999, on amending and supplementing the Constitution of Tajikistan and the election of the president (November 6, 1999). Amendments to the constitution submitted for referendum included the creation of a new model of a bicameral parliament (Article 48 of the Constitution of the Republic of Tajikistan proclaimed the Majlisi Oli as a professional parliament); the election of 75% of the upper house by indirect vote through local parliaments, and the remaining 25% by the president; the creation of a judicial council, which should take part in the appointment and dismissal of judges at various levels; a decision on the legalization of the functioning of political parties created on a religious basis; extension of the term of office of the president from 5 to 7 years without possible re-election. The evolution of Tajik constitutionalism in the subsequent period went in the direction of authoritarianism and strengthening the regime of the personal power of President E. Rakhmonov (Collins, 2004). According to the new version of the Constitution, starting in 2006, he

received the right to hold the presidency for two more seven-year terms, and the constitutional restrictions on the age of the presidential candidate were lifted.

In *Uzbekistan*, a deliberate rejection of the borrowing of Western liberal norms and consistent orientation towards the principles of "national identity and cultural traditions" in constitutional development can be traced (Hanks, 2000). As in Tajikistan, the main problem of the new regime was the struggle against the Islamic opposition on the attitude towards the secular model of the state, and the method of solving it was the concept of a "closed state" based on the ideology of nationalism and a tough authoritarian regime, the characteristic feature of which was consistent reproduction and continuity of power. The adoption of the Constitution of Uzbekistan and the election of the first president of the republic I. Karimov at the session of the Supreme Council of the Uzbek SSR on March 24, 1990, was secured by popular elections on December 29, 1991. The referendum on March 26, 1995, led to the extension of the powers of the president until 2000. The national referendum on January 27, 2002, on amendments to the Constitution of Uzbekistan, the length of the presidential mandate of I. Karimov was increased from 5 to 7 years, which was re-elected president in December 2007. The opposition opposed the election, pointing to the unconstitutionality of Karimov's third presidential term, but according to an official explanation, the 2002 referendum on the extension of presidential powers created new rules of the game, according to which the president remained in power for only one term. This theoretical balancing act legitimized the leader's stay in power, the duration of which will be almost a quarter-century by 2014. The 2005 revolution in Kyrgyzstan and several other foreign policy factors resulted in the closure of borders and the actual introduction of a presidential dictatorship regime. The tensions in the Ferghana Valley associated with the Andijan riot (2008) and its suppression led to a tightening of the regime (Megoran, 2008). This trend was further strengthened after the revolution in neighboring Kyrgyzstan in 2010, accompanied by Kyrgyz-Uzbek ethnic clashes, which caused a significant influx of refugees into Uzbekistan.

On the whole, the model of rejection of reforms is presented by the countries of Central Asia that preserve the traditionalist socio-political system based on maintaining mechanical stability in the name of preserving the secular foundations of the state, interethnic balance and suppression of religious opposition. Criticism of the experience of the "color revolutions" and the unstable regimes they created until recently served in these countries to legitimize nationalism, isolationism, and deferred constitutional modernization, the scale, boundaries, and timing of which is determined by the interests of the reproduction of power by the existing clans and presidents (Ostrowski, 2009). Amendments to the constitutions of Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan do not go beyond these goals. In several cases, they mean a certain movement towards the rationalization of constitutional foundations in the direction of secular choice, bureaucratic centralism and the independence of state power. These goals are achieved by delegating additional powers to administrative institutions throughout the power vertical from top to bottom and ultimately to the head of state.

7. IMPERIAL PRESIDENCY AND PERSONALISTIC STYLE

The constitutional restoration is most consistently expressed in the phenomenon of democratic Caesarism - the creation of plebiscite regimes, the legitimizing formula of which combines such concepts as the unity of the nation, sovereignty, and special leadership status (Cole, 2009).

The first component of the legitimizing formula - the unity of the nation - receives a consistent expression in the plebiscites that legitimize the regimes and their leaders. This system operates in consultation with the head of state with the nation through the head of parliament and political parties and is carried out in the form of referenda designed to express unanimity of support for the course and ensure the continuity of power of the current leader or his heir. This logic finds key expression in referenda on "trusting" the people to the head of state, changing the order of their elections and the terms of their possible stay in power, but above all, the extension of their constitutional mandate. Referenda that extended the powers of the current heads of state were held in Kazakhstan (1995), Tajikistan, Uzbekistan (1995, 2002), Turkmenistan (1994) (Anderson, 2004).

The second component of the legitimizing formula, sovereignty, receives an interpretation reminiscent of its Bonapartist interpretation: sovereignty belongs to the people, but its embodiment and practical implementation are entirely delegated to the head of state (Kasenov, 2017). On this basis, there is a review of the system of separation of powers in the direction of their centralization and the prevalence of powers of the executive vertical of power. This makes it possible to legitimize all legislative initiatives, including those aimed at changing the constitutional system, as an expression of the unanimous will of the people, parliament, and government. On the one hand, there is a weakening of the legislative branch - the "rationalization" of parliamentarism. The restoration of "order" is achieved through constitutional and other legal methods that ensure that one (government) party prevails in public policy over others (the phenomenon of parties such as "Nur Otan" in Kazakhstan and "Democratic Party" in Turkmenistan, which some analysts compare with dominant parties in Singapore, Japan, and Mexico). To ensure the actual dominance of one party while maintaining a formal multi-party system, the procedure for early dissolution of the parliament with the subsequent amendment of the Constitution is used (Kazakhstan - 1993, 1995, 2007); change of election legislation (alternation of majority and proportional systems depending on the positions of the ruling party in Kazakhstan); adoption of legislation obliging parties to act strictly within the framework of the constitution, which at the same time undergoes a significant transformation (for example, legislative acts of 2002 and 2009 in Kazakhstan). If the head of state is at the same time (legally or factually) the head of the ruling party (as is the case in the countries of Central Asia), then this narrowing of the political space can go even further.

On the other hand, there is an obvious politicization and limitation of the role of institutions for monitoring constitutionality, primarily independent constitutional justice. Constitutional courts with an abstract system of normative control were created in all post-Soviet states (except for Estonia, where this decision did not take place due to the problem of protecting the rights of "non-citizens"). However, the situation with the control of constitutionality is not uniform in post-Soviet states, where the functions of the guarantor of the constitution are performed by parliaments, constitutional courts, and presidents. The position of the Constitutional Courts in conflicts of branches of power is extremely politicized, contradictory, and does not differ in doctrinal unity (Anderson, 1997). In some cases, the Constitutional Courts opposed constitutional reforms aimed at changing the form of government. So in Kazakhstan (1995), the Constitutional Court refused to recognize as constitutional the procedure for adopting a new Constitution. In third cases, the Court unequivocally took the side of the victorious party (the Constitutional Court of Kyrgyzstan, which recognized the results of the 2005 coup). One can point to numerous examples of the recognition by the Courts of the constitutionality of referenda, which resulted in the extension of the mandates of the current head of state. Finally, situations of deliberate restriction of the prerogatives of constitutional control institutions (the introduction of the Constitutional Council instead of the Constitutional Court in Kazakhstan) are presented. This makes the urgent problem of the legitimacy of "landmark" political decisions of the institutions for monitoring the constitutionality of the countries of the Central Asian region.

The third component of the legitimizing formula of plebiscite regimes is the exclusive political and legal status of the head of state as a national leader. It is expressed primarily in a broad interpretation of the independence (immunity) of the president from legal control - civil and criminal proceedings - as long as he remains in power (Isaacs, 2010: 14). The purpose of this institution is to maintain the exclusive status of the presidential power, and not its specific carrier as such. Further, the president is actually (and in some cases, formally-legal) above the law, being the guarantor of the constitution and the supreme arbiter between the authorities and various political forces. As a result, he cannot be prosecuted, his decisions cannot be challenged in court, and his personality is protected by special laws from insults and slander (ordinary defamation laws do not apply to these cases). Finally, the exclusivity of the president's status is supported by the absence of constitutional consolidation or the factual impeachability of the constitutional impeachment procedure. The possibility of prosecuting the presidents became, therefore, one of the main demands of the opposition in post-Soviet states – and a change in legislation in Kazakhstan was enacted to protect the president, his relatives, and property from any possible claims in the future. In 2010, on the initiative of the ruling party, amendments were adopted to three constitutional laws - "On Elections", "On the President of the Republic of Kazakhstan", "On the First President of the Republic of Kazakhstan", as well as the criminal and criminal procedure codes that confer Nazarbayev the status of the first president - the leader of the nation ²⁰. The status of "father

of the nation" (Turkmenbashi), "leader of the nation" (Nazarbayev) is correlated with unlimited tenure in power or even the possibility of its actual transfer by inheritance (Borisov, 2017).

The constitutional formula on "unity of power" (for example, in Kazakhstan and several other states) acts as the basis for the actual liquidation of alternative centers of power with their formal assumption and constitutional consolidation. The result is the completion of the restoration of authoritarianism - the creation of a plebiscite regime in the form of an "imperial presidency" (Weitz, 2006). The process of concentration of power in all considered countries of the Central Asian region is based on the blurring of the border between constitutional norms and administrative law. Administrative law is derived from the sphere of public law and social control through legislation on state security, regulating and controlling the role of the state, expanding the discretionary powers of administrative institutions and establishing a cult of law enforcement agencies. Embodying the metaphysical principles of national unity and state sovereignty, the president's power is outside the system of social control and separation of powers, characterized by the endowment of the head of state with a privileged social status and personalistic style of government. Presidential power is the only source of final decisions on all, even the simplest, problems. With apparent power, these regimes lose flexibility in decision-making, at the risk of misinforming themselves about the real state of affairs, and ensuring the predictable nature of the continuity of power and its constitutional legitimacy.

8. THE SCOPE AND BOUNDARIES OF POWER RESTORATION IN CENTRAL ASIA

The analysis makes it appropriate to abandon the classical transitological paradigm with its teleological ideas about the movement towards democracy and linear interpretations of the transition period. The results of post-communist development in the region turned out to be extremely different: they include the establishment of functioning democracy in one group of countries, the uncertainty in the form of dysfunctional democracy in the other, and the failure of democratic transit in the third, expressed in constitutional retraditionalization and authoritarianism (Verheijen, 2007).

The general instability of political regimes in the region is associated with three factors. First, the crisis of identity and the conflict of two basic values of the transition period - democracy and nationalism: the first involves unlimited possibilities for civil and legal self-determination, the second, on the contrary, puts the principle of national self-determination and sovereignty at the forefront. The fundamental factor of instability was the difficulty for the countries of the region to switch from an ethnic interpretation of the nation to the concept of a civil nation, which gave rise to the collapse of the multinational states of Central and Eastern Europe, and then posed the same problems at the level of individual states that faced the threat of collapse and the phenomenon of "self-proclaimed states." (Meardi, 2006). From these positions, the issue of territorial integrity and possible scenarios of the collapse of such states as Tajikistan and Uzbekistan the situation in which was defined as a "failed state."

Another problem for the states of the region was the crisis of legitimacy of the post-Soviet regimes, whose elites came to power in the wake of the national and democratic upsurge of the 1990s, associated with the fall of communism, but retained the forms and methods of governance typical of the previous era (Pop-Eleches, 2007). The clash of high expectations with reality has led to an increase in the alienation of society and power. The failure of the regimes to find an adequate solution to the difficulties gave rise to the phenomenon of “color revolutions” - a combination of social protest with the ideology of legal transformation. The answers to this challenge proposed in the countries of the region turned out to be different and included three strategies of political and legal modernization - the implementation of separate constitutional reforms without changing the essence of the authoritarian regime (Kazakhstan); finally, the conscious rejection of reforms in the name of maintaining stability and predictability of the situation (Tajikistan, Uzbekistan) or the modernization of authoritarianism under the influence of several external and internal factors (Turkmenistan).

The third problem was the difficulty of forming the foundations of a democratic (constitutional) political system in the form of civil society, separation of powers, separation of power from property, the creation of an independent judiciary, a multi-party system, the rule of law institutions, and the provision of a competitive political environment and meritocratic elite (Matveeva, 1999: 24). During the constitutional crises of the post-Soviet period, these questions were posed but did not receive adequate resolution. In most cases, they came down to choosing a form of government - parliamentary, presidential or mixed. It should be stated that the countries of Central and Eastern Europe (though not without the support of the European Union) have given an unambiguous preference for a parliamentary or parliamentary-presidential form, while the Eurasian political regimes - presidential or presidential to parliamentary. Of key importance was the search for an alternative to the Russian model of the presidential-parliamentary form of government, which acts as a regime of super-presidential power. It actualized the experience appeals to the parliamentary-presidential or presidential-parliamentary forms (Kazakhstan) or the legitimization of traditionalist authoritarian regimes as presidential (Turkmenistan).

Experience has shown, however, that with all the diversity of the selected models, not one of them has solved the problem of political stability. The parliamentary form of government, which functioned in some post-Soviet countries under the domination of one party, turned out to be a destructive factor in the conditions of party split and the inability to form a government of public trust and presidential elections. The formal transformation of the presidential-parliamentary system into a parliamentary-presidential (Kazakhstan) system or the inclusion of its elements in the reform agenda does little to change the mechanism of power and management while maintaining the regime of imaginary constitutionalism and absolute control of the head of state over the entire political system (through the ruling party) (Abdulkadirov, 2009). The most "stable" in this sense were the regimes of Central Asia that did not carry out reforms at all (Uzbekistan), abandoned them because of fear of destabilizing the system (Tajikistan) or reduced them to the modernization of authoritarianism (Turkmenistan).

Ultimately, the dilemma of choosing between "freedom" (parliamentary regime) and "order" (presidential regime) came down to a choice between political instability and authoritarianism in the form of various options for plebiscite regimes with a pronounced tendency towards an imperial type of presidential power with a personalistic style of government.

The general tendencies toward restoration and reconstitutionalization, which are, in a sense, an objective consequence of the unpreparedness of society for the introduction of liberal democracy, as well as a reaction to the ineffective functioning of democratic institutions, can receive different political content. The most adequate expression of restoration processes is the tendency to oligarchization of the ruling regimes regardless of the constitutional forms of their organization (Matveeva, 1999: 26). The consequence of this logic is a tangible narrowing of the political space: political corruption, the restriction of public pluralism, political parties, non-profit organizations independent of the media. As a result of the erosion of democratic institutions, political decision-making depends little on the constitutional institutions of the legislative and executive branches, and more and more on informal agreements and groups that use these institutions for their purposes.

CONCLUSION

In this research, it is aimed to determine what causes and resources of the restoration processes are, how far they can go in the desire to restore the previous order and where the border beyond which the restoration of the old order will become irreversible. It is clear that there is a need for a paradigm shift to start a restoration process. According to these processes the constitutions lays the foundation for a party regime that will find it difficult to create a stable parliamentary majority and form a viable government. Among the problems that will inevitably arise along this path include: the difficulty of education and the subsequent maintenance of a single parliamentary majority on an inter-factional basis in the absence of a dominant party in parliament; the difficulty of ensuring the discipline of parliamentary votes at the inter-factional and especially at the intra-factional level (nothing prevents deputies from voting against their party's attitudes); the difficulty of forming a workable government (within the complex and multi-stage procedures that are enshrined in the Constitution) and involving the opposition in a full-fledged legislative process (especially taking into account the ethnic and clan orientation of all parties and their leaders, which has already manifested itself in the activities of the Provisional Government); the possibility of the president's intervention in the process of forming a government in a situation of split between parliamentary factions or in the case of directed creating such a situation (the president's prerogatives in this area are far from ceremonial); the possibility of a conflict between the president and parliament on key issues of domestic and foreign policy (due to the vagueness of constitutional provisions on the separation of the prerogatives of the president and the prime minister

in this area), and, most importantly, in relation to the power block (control over which reserved exclusively for presidential power). For these reasons, it will be extremely difficult for the parliament to overcome the presidential veto by collecting the necessary 2/3 of the votes or impeachment.

The combination of a number of factors enshrined in the Constitutions can have a cumulative negative effect in the dynamics of the transition period: a proportional system (especially in the case of manipulating the passage barrier, absolute limitation of the number of deputy mandates from the winning party and low voting discipline) leads to the appearance of numerous parties in parliament, not capable of forming a stable parliamentary majority, the consequence of which is the difficulty of forming a coalition government or, in any case, Sintered long-term strategy for its activities. The transfer of power to amend the Constitution exclusively to the Parliament (and, therefore, to the dominant party coalitions) with the parallel restriction of the independent institutions for monitoring the constitutionality of the adopted laws (abolition of the Constitutional Court) calls into question the implementation of the principle of separation of powers.

As a result of analysis in this article, it can be asserted that these Central Asian states are not ready for a parliamentary form of government that can (due to existing national, ethnic and religious divisions) lead to destabilization of the political system and domination of dominant clans, but need a stable presidential power (a number of strengthening projects have already been submitted), which will allow to avoid crises like the revolutions of 2005 and 2010 in the future. In a situation of a divided society, the adoption of a dualistic model in the proposed interpretation does not seem to be the best option, since it leads not so much to combining the advantages of pure parliamentary and presidential systems as to combining their shortcomings - the weakness of coalition governments and the growth of authoritarian tendencies of presidential power. In a situation where the balance of checks and balances is not adjusted, constitutional changes are extremely easy, and full control of the constitutionality of laws is impossible.

At the outset, an authoritarian modernization way of restoration in Kazakhstan was the first stage in the reform process. Its presidential political system transformed into a presidential-parliamentary form of government system after 2007. However, president's and his party's (Nur Otan) influence on parliament has not changed. The new Constitution of Kyrgyzstan, adopted in the conditions of a revolution and the actual start of a civil war, reflects a search for a compromise on all significant issues of the transition period, but its achievement makes the political system extremely unstable. It is characterized by a fundamental contradiction of constitutional legal norms and party populism. The Constitution fixes democratic norms and values that cannot be provided by an economically inefficient state during the transition period, which makes it difficult to maintain sovereignty and stability without external assistance. Erosion of the legitimacy of constitutional norms is a natural consequence of this choice.

Turkmenistan has isolated itself from the outside world after its independence. Nationalism, conservative paternalism and the cult of the national leader have become the dominant political culture in Turkmenistan.

In Tajikistan, after first constitution referendum of 1994, reform attempts in constitution went in the direction of authoritarianism and strengthening the regime of the personal power of President. There is a similar situation in Uzbekistan. Authoritarianism and strengthening the personal power of President have prevented them from going beyond the previous order. Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kazakhstan have failed to attain a modern constitution. The fundamental reason for this failure was the implementation of constitutional reforms without changing the essence of the authoritarian regime

In this context, finally, the main vector of constitutional reforms can be defined as the transition to a presidential form of government, although the relevant parameters for the separation of powers and the system of checks and balances are far from certain. As in most post-Soviet states, the key question of the relationship between the prerogatives of parliament and the president has been resolved in favor of the latter, and the Constitution is vague on issues that could provoke constitutional conflicts in the future. For instance, dissolution of the parliament by the president, impeachment, presidential veto, separation of powers of parliament and President in emergency situations, authority and responsibility of the government, etc. are the main issues that should be reformed.

REFERENCES

- Abdukadirov, S. (2009). The Failure Of Presidentialism In Central Asia. *Asian Journal Of Political Science*, 17(3), 285-298.
- Al-Bassam, K. (1997). The evolution of authoritarianism in Turkmenistan. *Demokratizatsiya*, 5(3), 386-405.
- Anderson, J. (1997). Constitutional Development In Central Asia. *Central Asian Survey*, 16(3), 301-320.
- Anderson, J. (2004). Constitutional Change In Central Asia. In *Oil, Transition And Security In Central Asia* (Pp. 89-97). Routledge.
- Beyer, J. (2015). Constitutional faith law and hope in revolutionary Kyrgyzstan. *Ethnos*, 80(3), 320-345.
- Bohr, A. (2008). Turkmenistan. *Nations in Transit*, 607-630.
- Borisov, N. (2017). Institutionalization Of Personalism: Institute Of The Nation's Leader In The Post-Soviet Space. *Central Asia & The Caucasus (14046091)*, 18(2).
- Brownlee, J. (2009). Portents Of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions. *American Journal Of Political Science*, 53(3), 515-532.
- Ceccarelli, A. (2007). Clans, Politics And Organized Crime In Central Asia. *Trends In Organized Crime*, 10(3), 19-36.
- Cole, N. (2009). Republicanism, Caesarism, And Political Change. *A Companion To Julius Caesar*, 418-30.
- Collins, K. (2011). Kyrgyzstan's latest revolution. *Journal of Democracy*, 22(3), 150-164.
- Collins, K. (2004). The Logic Of Clan Politics: Evidence From The Central Asian Trajectories. *World Politics*, 56(2), 224-261.

- Fagan, A. (2006). Transnational Aid For Civil Society Development In Post-Socialist Europe: Democratic Consolidation Or New Imperialism?. *The Journal Of Communist Studies And Transition Politics*, 22(1), 115-134.
- Geiss, P. G. (2001). Legal Culture and Political Reforms in Central Asia. *Central Asia and the Caucasus*, 12(6), 114-125.
- Gleason, G. (2001). Inter-State Cooperation In Central Asia From The Cis To The Shanghai Forum. *Europe-Asia Studies*, 53(7), 1077-1095.
- Hanks, R. R. (2000). A Separate Space?: Karakalpak Nationalism And Devolution In Post-Soviet Uzbekistan. *Europe-Asia Studies*, 52(5), 939-953.
- Hoffmann, K. (2010). The Eu In Central Asia: Successful Good Governance Promotion?. *Third World Quarterly*, 31(1), 87-103.
- Isaacs, R. (2010). Informal Politics And The Uncertain Context Of Transition: Revisiting Early-Stage Non-Democratic Development In Kazakhstan. *Democratization*, 17(1), 1-25.
- Kasenov, U. (2017). Post-Soviet Modernization In Central Asia: Realities And Prospects. In *Central Asia: Challenges Of Independence* (Pp. 28-53). Routledge.
- Kunysz, N. (2012). From Sultanism To Neopatrimonialism? Regionalism Within Turkmenistan. *Central Asian Survey*, 31(1), 1-16.
- Kuzio, T. (2001). Transition In Post-Communist States: Triple Or Quadruple?. *Politics*, 21(3), 168-177.
- Rotberg, R. I. (2002). Failed States In A World Of Terror. *Foreign Affairs*, 127-140.
- Laruelle, M. (2014). The Three Discursive Paradigms Of State Identity In Kazakhstan. *Nationalism And Identity Construction In Central Asia: Dimensions, Dynamics, And Directions*, 1-20.
- Meardi, G. (2006). Multinationals' Heaven? Uncovering And Understanding Worker Responses To Multinational Companies In Post-Communist Central Europe. *The International Journal Of Human Resource Management*, 17(8), 1366-1378.
- Megoran, N. (2008). Framing Andijon, Narrating The Nation: Islam Karimov's Account Of The Events Of 13 May 2005. *Central Asian Survey*, 27(1), 15-31.
- Omelicheva, M. Y. (2011). Islam In Kazakhstan: A Survey Of Contemporary Trends And Sources Of Securitization. *Central Asian Survey*, 30(2), 243-256.
- Ostrowski, W. (2009). The Legacy Of The 'Coloured Revolutions': The Case Of Kazakhstan. *Journal Of Communist Studies And Transition Politics*, 25(2-3), 347-368.
- Peyrouse, S. (2010, August). Berdymukhammedov's Turkmenistan: A Modest Shift in Domestic and Social Politics. In *China & Eurasia Forum Quarterly* (Vol. 8, No. 3).
- Pop-Eleches, G. (2007). Historical Legacies And Post-Communist Regime Change. *The Journal Of Politics*, 69(4), 908-926.
- Radnitz, S. (2006). What really happened in Kyrgyzstan? *Journal of Democracy*, 17(2), 132-146.
- Stewart, S. (2013). Democracy Promotion Before And After The 'Colour Revolutions'. In *Democracy Promotion And The 'colour Revolutions'* (Pp. 7-22). Routledge.

- Šír, J. (2005). Halk Maslahaty in the context of the constitutional evolution of post - Soviet Turkmenistan. *Perspectives on European Politics and Society*, 6(2), 321-330.
- Knox, C. (2008). Kazakhstan: Modernizing Government In The Context Of Political Inertia. *International Review Of Administrative Sciences*, 74(3), 477-496..
- Matveeva, A. (1999). Democratization, Legitimacy And Political Change In Central Asia. *International Affairs*, 75(1), 23-44.
- Verheijen, T. (2007). Public Administration In Post-Communist States. *Handbook Of Public Administration*, 311-319.
- Warkotsch, A. (2006). The European Union And Democracy Promotion In Bad Neighborhoods: The Case Of Central Asia. *European Foreign Affairs Review*, 11(4), 509-525.
- Weitz, R. (2006). Averting A New Great Game In Central Asia. *Washington Quarterly*, 29(3), 155-167.

KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİNİN TÜRKİYE’NİN SURİYE’DEKİ BARİŞ PINARI HAREKÂTI’NA YAKLAŞIMI*

Fatma SAĞINCI**

İlhan ARAS***

ÖZET

Türkiye, güvenlik ve terör sorunları nedeniyle Irak ve Suriye’de birçok operasyon yapmıştır. Suriye’ye yapılan Barış Pınarı Harekâtı’nı da bu çerçevede ele almak mümkündür. Harekât, küresel güçlerden uluslararası örgütlere, komşu ülkelerden Arap dünyasına kadar geniş bir yelpazede yankı bulmuştur. Bu çerçevede, Barış Pınarı Harekâtı’ndan dolayı Türkiye’ye karşı olumsuz açıklamalar da dikkat çekmiştir. Çalışmada, Körfez Arap ülkelerinin Türkiye’nin Barış Pınarı Harekâtı’na yaklaşımı ele alınacaktır. Türkiye’nin Harekâtı’na karşı yaklaşım, Körfez Arap ülkeleri olan Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt’in lider veya yetkililerinin söylemlerinden hareketle incelenmiştir. Çalışmada, Katar haricindeki Körfez Arap ülkelerinin Türkiye’nin Barış Pınarı Harekâtı’na yaklaşımlarının olumsuz olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Barış Pınarı Harekâtı, Körfez Arap Ülkeleri, Suriye.

JEL Kodları: H56, N40, N45

APPROACH OF GULF ARAB COUNTRIES TOWARDS TURKEY’S OPERATION PEACE SPRING IN SYRIA

ABSTRACT

Turkey has made many operations in Iraq and Syria because of security and terrorism issues. It is also possible to consider Operation Peace Spring in Syria within this framework. Operation has resonated in a wide range from global powers to international organizations, from neighboring countries to the Arab world. In this context, the negative statements against Turkey because of the Operation Peace Spring also drew attention. In the study, the approach of Gulf Arab countries towards Turkey’s Operation Peace Spring will be discussed. The approach towards Operation of Turkey has been examined considering leaders or officials of the Gulf Arab states, namely, Saudi Arabia, Bahrain,

* 6 Aralık 2019’da Bolu’da düzenlenen Uluslararası İlişkiler Öğrenci Kongresi’nde sunulmuş bildirinin güncellenmiş ve yeniden yazılmış halidir.

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrencisi, fatmasag.19@gmail.com

*** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilhanaras@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5120-8117

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 8 Mart 2020

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 24 Nisan 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 24 Nisan 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Oman, United Arab Emirates, and Kuwait. In the study, it is found that the approach of Gulf Arab countries except for Qatar towards Turkey's Operation Peace Spring is negative.

Keywords: Turkey, Operation Peace Spring, Gulf Arab Countries, Syria.

JEL Codes: H56, N40, N45

1. GİRİŞ

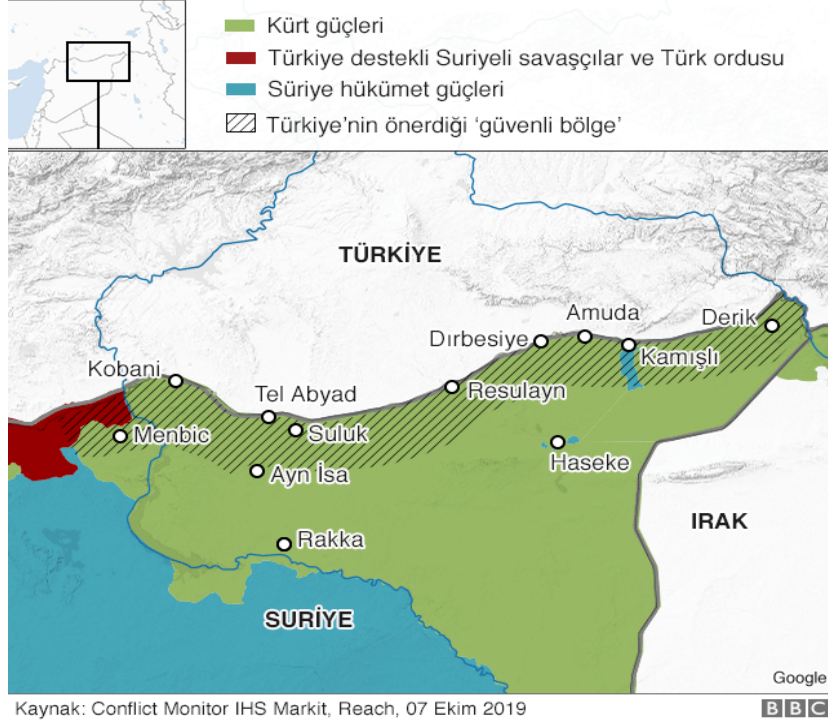
Türkiye, Ağustos 2016'daki Fırat Kalkanı Operasyonu ve Ocak 2018'deki Zeytin Dalı Harekâtı'nda sınırının Suriye tarafından hem IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti) hem de Suriye Demokratik Güçleri'nin saldırılarına maruz kaldığını; bu nedenle terör tehdidini azaltarak güvenliğini sağlamayı amaçladığını savunmuştur. Söz konusu operasyonlardan sonra yürütülen Ekim 2019'daki Barış Pınarı Harekâtı, sınırda güvenliği sağlamak amacıyla yürütülen kapsamlı bir süreç olmuştur (BBC Türkçe, 2019a).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 5 Ekim 2019'daki AK Parti'nin 29. istişare toplantısında Harekâtın sinyalleri olan şu açıklamalarda bulunmuştur (BBC Türkçe, 2019b):

"Amacımız Fırat'ın [doğusunu da] barış pınarlarıyla sulamaktır. Bu bölgede 2 milyon kişiyi iskan etmeyi planlıyoruz. Ülkemizi terör örgütünden uzak tutmak için sürekli yüzümüze gülenlere diyoruz ki artık söz bitti. Hazırlıklarımızı yaptık, Harekât planlarımızı tamamladık, gereken talimatları verdik. Kararı verilen ve süreci başlamış olan barış pınarlarının önünü açma ihtimali belki bugün belki yarın denecek kadar yakındır."

Söz konusu açıklama ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yapılan görüşmeler sonucunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Suriye'nin kuzeyinde 9 Ekim'de başlattığı Barış Pınarı Harekâtı ile Türkiye bazı hedefler belirlemiştir. Bu çerçevede Türkiye tarafından terör örgütü olarak tanımlanan YPG'nin (Yekîneyên Parastina Gel/ Halk Koruma Birlikleri) Türkiye'nin sınırlarında bir güvenlik tehdidi yaratması nedeniyle sınırlarından 30 km ötede kuracağı güvenli bölge ile Türkiye, kendisine yapılan saldırıları önlemeyi ve Suriyeli sığınmacıları bu bölgeye yerleştirmeyi hedeflemiştir (BBC Türkçe, 2019b). Böylece Türkiye, 32 km derinlikte, doğu ile batı yönünde 444 km genişliğinde bir bölgede kontrolün sağlanmasını hedeflediğini açıklamıştır (Bkz. Harita 1; BBC Türkçe, 2019a).

Harita 1: Harekât ve Suriye'nin Kuzeyi

Kaynak: (BBC Türkçe, 2019b)

Türkiye, yürüttüğü Harekât boyunca küresel aktörlerden bölgedeki ülkelere kadar kendisine destek olunmamasını öne çıkarmıştır. Bu nedenle ilgili bölgesel ve küresel aktörlerden gelen tepkiler veya gelmeyen destek açıklamaları Türkiye'nin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu çerçevede Türkiye'nin Harekâtı'na ilişkin yaklaşımları incelemek önemli bir konu haline gelmiştir. Buna karşın, Barış Pınarı Harekâtı'na ilişkin çalışmalar çok sınırlı kalmıştır. Erol (2019), Barış Pınarı Harekâtı'na Batı medyasının nasıl yaklaştığını ele almıştır. Bu çalışmada Harekât'ın ilk üç gününde (9-11 Ekim) Batı basınında çıkan 55.849 haberin sayısal verisi incelenmiş, yaratılmaya çalışılan kamuoyu algısına odaklanılmıştır. İlgili haberlerde, Türkiye'nin Suriye'yi istila ettiği, sivilleri hedef aldığı, bölgede İŞİD'e alan açtığı, Hristiyanlara saldırıldığı, ABD'nin uyguladığı yaptırımlar ve Türkiye'ye yönelik kınamalar öne çıkan konular olmuştur. Ayvaz ve Alboğa (2019) ise, Barış Pınarı Harekâtı'na Almanya'nın yaklaşımını incelemiştir. Çalışmada Almanya mediasındaki Harekâtın uluslararası hukuka aykırı olduğundan Harekâtın neo-Osmanlılık noktasında değerlendirilmesine, Harekâtın İŞİD'i güçlendireceğinden Arap ülkelerinin Türkiye'yi kınayıp yalnız bıraktığına kadar birçok yorumun dikkat çektiği gösterilmiştir. İlave olarak, Almanya'nın Harekâtı kınayan açıklamaları da

Türkiye'ye yönelik olumsuz bir bakış açısı olduğunu göstermiştir. Bu sınırlı çalışmalar haricinde konuyla ilgili çalışma olmadığı görülmüştür.

Bu çerçevede, çalışmada Körfez Arap ülkelerinin Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'na nasıl yaklaştığı Suudi Arabistan, Umman, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn üzerinden ele alınmıştır. Her ülkenin yaklaşımı kendi başlığında gösterilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Türkiye tarafından "Barış Pınarı" olarak nitelendirilen Harekât, ele alınan Arapça kaynaklarda "Barış Baharı (نبيع السلام)" olarak da verilmiştir. Bu nedenle kaynaklardan aktarılan bölümlerde Barış Baharı kullanımına da yer verilecektir. Çalışmanın konuyu Körfez Arap ülkeleri ve Arapça kaynaklar açısından incelemesi nedeniyle ilgili literatüre katkı sağlaması hedeflenmiştir.

2.KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİNİN YAKLAŞIMI

2.1.Suudi Arabistan

Suudi Arabistan Krallığı Dışişleri Bakanı Adel bin Ahmed Al-Jubeir, Mısır'ın talebi üzerine BAE'nin gerçekleştirmiş olduğu Arap Birliği'nin acil durum toplantısı heyetine başkanlık etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik "saldırganlığını" tartışmak üzere Mısır, Irak, Bahreyn Krallığı, Ürdün ve BAE heyetlerinin başkanlarının katılımıyla Tahrir Sarayı'nda yapılan istişare toplantısına katılmıştır. Acil durum toplantısına, İki Kutsal Caminin Sorumlusu (Suudi Arabistan), Mısır Arap Cumhuriyeti Büyükelçisi, Krallığın Arap Birliği Daimî Temsilcisi Osama bin Ahmed Nuqli ve beraberindeki Dışişleri Bakanı katılmıştır (2019, وكالة الأنباء السعودية).

Dışişleri Bakanı Adel Al-Jubeir ise, Suudi Arabistan'ın uluslararası toplumun kararlarına uygun olarak Suriye krizi için barışçıl bir çözümü desteklediğini ve Türkiye'nin kuzey Suriye'ye yönelik saldırıların IŞİD ile yürütülen mücadeleye zarar verdiğini belirterek, uluslararası toplumu askeri operasyonları durdurma çabalarını iki katına çıkarmaya çağırmıştır (2019, عكاظ).

Ülkeden aktarılan haberlerde büyük bir insani krizin yaşandığı ve insanların çaresiz bir şekilde bekleyiş içerisinde olduğu aşağıdaki fotoğraf üzerinden okuyucuya gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: (الشرق الأوسط, 2019)

Krallık, Suriye'deki Türk operasyonunu reddetmiş ve operasyonu Suriye egemenliğine saldırı olarak nitelendirmiştir. Kral Selman, Şura Konseyi'ndeki bir konuşmasında, Suriye meselesine atıfta bulunarak, “Krallığın, tüm Suriyeliler için güvenli ve birleşik bir vatan olan Suriye’yi korumak için tek çözümün siyasi bir çözüm olduğunu tekrar teyit ediyoruz” açıklamasını yapmıştır. Kral Selman, bu durumun “tüm İran güçlerinin ve onların milislerinin Suriye topraklarından çıkarılmadan” çözülemeyeceğini belirtmiştir. Kral Selman, “Krallığın, Suriye topraklarının birliğini, bağımsızlığını ve egemenliğini açık bir şekilde ihlal etmesi nedeniyle Türkiye’nin kuzeydoğu Suriye’ye askeri müdahalesini reddetme konumunu yeniden teyit ediyoruz” açıklamasıyla Harekât’a yönelik karışıklığını göstermiştir (2019, المصري اليوم).

Suudi Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’nin kuzeydoğu Suriye bölgesinde başlattığı askeri operasyonu kınadığını, “Krallık, bölgesel barış ve güvenlik için bir tehdit oluşturduğu için saldırganlıkla ilgili endişesini” ifade ederek göstermiştir. Dışişleri Bakanı ise Harekâtı şu şekilde değerlendirmiştir (2019 a, سبوتنيك عربي):

"kardeş Suriye halkının güvenliğini sağlama gereğinin ve Suriye’nin istikrarı, egemenliği ve toprak bütünlüğünün sağlanması [gerekmektedir.] Türkiye tarafından öne sürülen mazeretler ne olursa olsun, kuzeydoğu Suriye’ye yönelik bu saldırganlığın ciddiyeti, bölgenin güvenliği ve istikrarı için olumsuz yansımaları sahiptir, özellikle de bu bölgelerde IŞİD’le mücadele konusundaki uluslararası çabalara zarar vermektedir”.

Suudi Dışişleri Bakanlığı’ndaki resmi bir kaynağa göre, Krallığın “Suriye topraklarının birliğini, bağımsızlığını ve egemenliğini açık bir şekilde ihlal ederek, Suriye'nin kuzeydoğu bölgelerinde Türk ordusu tarafından yürütülen saldırganlığı" kınadığı duyurulmuştur. Benzer şekilde Suudi Basın Ajansı’na göre Krallık, bölgesel güvenlik ve barış için bir tehdit oluşturan saldırganlık konusundaki endişelerini dile getirmiş ayrıca Suriye halkının kendi güvenliğini, Suriye'nin istikrarını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü koruması gerektiğini vurgulamıştır (2019 a, العربية).

2.2. Katar

Türkiye’nin Harekâtı’nın “şaşırtıcı olmadığını, bu Harekâtın uluslararası tarafların Ankara’nın silahlı ‘terörist gruplara’ karşı uyarılarını dinlememesi nedeniyle kaçınılmaz hale geldiğini” belirten Katar’ın Ankara Büyükelçisi Salem Mübarek El Şafi, Türkiye’nin söz konusu Harekâtı ile ilgili yaptığı açıklamalarda, Katar’ın Türkiye ile birlikte olduğunu Katar gazetesi “Al Sharq (الشرق)” ile yaptığı röportajda şu şekilde belirtmiştir (2019 a, RT أسأل أكثر):

“Ankara’nın operasyonun başladığını açıklamasından hemen sonra, Katar Emiri Tamim bin Hamad bin Halife El Thani’nin Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı telefon görüşmesi geniş kapsamlı Arap kınamasına maruz kalan Türkiye’nin Harekâtı için ‘açık bir destek mesajı’ olmuştur. Bu temas Türkiye için çok hassas bir zamanda, özellikle kınama ve tehdit arasında değişen küresel tepkiler zamanında gelmiştir. Katar Devleti,

Türkiye'nin sınırlarını ve ulusal güvenliğini terörist saldırılara karşı savunma hakkını desteklediğini, Türkiye'nin endişelerini ve korkularını anladığını, meşru haklarını kullanmalarına destek olmuştur.”

Katar Şura Konseyi üyesi Dr. Yousef Al-Khater ise Sputnik'e verdiği demeçte, “Katar’ın Türkiye ile ilgili açıklaması açık ve net. Suriye’nin Türkiye ile olan sınırlarının Suriye tarafından teröristlerin sızmasına karşı korunmaması veya topraklarında kalmasını engellememesi nedeniyle güvensiz hale geldiğini” belirtmiştir (2019 b, سبوتنیک عربي). Başka bir deyişle, Suriye’den kaynaklanan nedenlerden dolayı Türkiye’nin Harekât yapmak durumunda kaldığını ifade etmiştir.

Katar Dışişleri Bakanı Şeyh Muhammed bin Abdul-Rahman, “Suriye’deki Türk operasyonunu anlıyoruz” şeklinde verilen desteği yinelerken “Türkiye’nin kendi topraklarına ulaşmaya kadar tehditlere karşı sabırlı olamayacağını” vurgulamış ve “Türkiye, onunla savaşan silahlı (ayrılıkçı terörist) gruplara karşı uyardı, ancak kimse onu dinlemedi” diyerek Katar’ın Türkiye’ye yönelik olumlu yaklaşımını göstermiştir (2019 a, الجزيرة).

Bu çerçevede genel anlamda belirtilebilir ki, Türkiye-Katar ilişkileri, iki ülke arasında başta Orta Doğu olmak üzere birçok bölgesel ve uluslararası meseleye ilişkin bir görüş birliği ile çeşitli düzeylerde sürekli bir iş birliği içerisinde ilerlemektedir. Söz konusu ilişki bazı tepkilere de neden olmuştur. Kasım 2019’da Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu yaptığı açıklamada “güvenli bölge”nin kurulmasına destek sağlayan tarafın Katar hükümeti olduğunu ayrıca Katar Emiri Şeyh Tamim bin Hamad bin Halife ile tanıştığını, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın selamlarını ekleyerek, Katar’a Barış Baharı sürecinde sağladığı destek için teşekkür ettiğini belirtmiştir (2019 b, العربية).

Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu’nun Katar’a Suriye’deki askeri Harekâta verdiği destek için yaptığı teşekkür açıklaması, bölgesel ve uluslararası tepkilere neden olmuştur. Örnek olarak, Suudi Arabistan’dan siyasi analist Dr. Abdullah Al-Assaf, Sputnik’e yaptığı açıklamada şu hususları belirtmiştir (2019 c, سبوتنیک عربي):

“Türk dışişleri bakanının, Fırat’ın doğusundaki Türk askeri operasyonuna verdiği destek için Katar’a teşekkür ettiğine dair attığı tweet de çok fazla mesaj vardır. Katar, Arap topluluğunun [görüşü] dışında tweet atarak ve terörizme verdiği desteği boykot ederek Arap Dörtlüsü’nün güvenilirliğini ve doğruluğunu bir kez daha göstermiştir. Bu mesaj, Katar’ın hazinelerini ve topraklarını bir Arap ülkesini işgal etmek için Arap olmayan bir ulusa açığının en büyük kanıtı olmuştur. Katar’ın kötülüğü Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn de dahil olmak üzere birçok ülkeyi etkilemiş ve şimdi Türkiye sınırsız mali destek için yeniden harekete geçmiş ve bu durum da Türkiye’nin Katar’a olan minnettarlığı için Katar hükümetine şükranlarını ifade etmesini sağlamıştır.”

2.3. Bahreyn

9 Ekim 2019'da Bahreyn Krallığı Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Türkiye'nin uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek Suriye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik olarak kuzeydoğu Suriye'ye başlatmış olduğu askeri saldırıyı şiddetle kınadığını açıklamıştır. Bahreyn Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'nin "kardeş Suriye'nin kuzeyindeki askeri saldırılarını" mümkün olan "en şiddetli ifadelerle" kınaması dikkat çekmiştir (2019, العين الإخبارية). Ayrıca Bakanlık tarafından yapılan açıklamada şu hususlara dikkat çekilmiştir (2019 c, العربية ; 2019 b, RT اسأل أكثر):

"Dışişleri Bakanlığı, Arap Devletleri Birliği'nin bu saldırganlığa karşı birleşik bir Arap pozisyonu alması için acil bir toplantı çağrısını desteklerken; Güvenlik Konseyi'ni güvenlik ve barışı koruma çabalarını sürdürmek ve bu çabaları destekleyecek bir ortam oluşturması için süratle sorumluluklarını yerine getirmeye ve Suriye'nin egemenliğini, birliğini ve toprak bütünlüğünü korumak için (Cenevre 1) sözleşmesi ve Güvenlik Konseyi Kararı'na (2254) dayanarak Suriye'de barışçıl bir çözüme ulaşmaya çağırıyor."

13 Ekim 2019'da Dışişleri Bakanı Şeyh Halid bin Ahmed El Halife, Bahreyn'in Türkiye'nin Suriye'ye yönelik saldırganlığını reddettiğini, bu saldırganlığın bir Arap ülkesinin egemenliğinin açık bir şekilde ihlali olduğunu ifade etmiştir. Şeyh Halid bin Ahmed, Al-Ayyam'a (الأيام) verdiği özel bir röportajda şu uyarıları yapmıştır: Suriye'deki bu istismar durumundan ve Fırat'ın Kuzeydoğu bölgelerinde kontrolün olmayışı, Türkiye'nin Suriye'nin topraklarını "yutmasına (لابتلاع)" neden oluyor. Ayrıca Şeyh Halid bin Ahmed'e göre, Arap ülkelerinin Türkiye'nin bu saldırganlığı karşısındaki eylem eksiklikleri bu ülkelerin gelecekteki olaylardan sorumlu olmalarına da neden olacaktır (2019, الأيام).

2.4. Umman

Diğer Körfez Arap ülkelerinden farklı bir çizgide duran Umman'ın konuyla ilgili açıklamaları yok denecek kadar az kalmıştır. Türkiye'nin Harekâtı'na karşı olma veya destek olarak yorumlanabilecek ölçüde devlet yetkililerinden bir açıklama gelmemiştir. Konuyla ilgili olarak basına yansıyan bir haberde, Arap Devletleri Birliği Konseyi'nin Irak başkanlığında toplanan Arap Dışişleri Bakanları Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesini görüşmek üzere yaptıkları toplantıda Umman Saltanat heyetini Büyükelçi Dr. Ali bin Ahmed temsil etmiştir (2019, وكالة الأنباء العمانية).

2.5. Birleşik Arap Emirlikleri

9 Ekim 2019 tarihli haberde, BAE Suriye'ye karşı "Türk askeri saldırganlığını" en güçlü şekilde kınadığını açıklamıştır. BAE Dışişleri Bakanlığı ve Uluslararası İş Birliği Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, "bu saldırganlığın tehlikeli bir gelişmeyi ve kardeş Arap ülkesinin egemenliğine uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak açık ve kabul edilemez bir saldırıyı temsil ettiğini" belirtmiştir. Açıklamada, BAE'nin istikrarlı duruşu ve Arap ulusal güvenliğini etkileyen, uluslararası

barış ve güvenliği tehdit eden her şeyi reddetmesinin Suriye'nin birliği ve toprak bütünlüğü hakkında "uyarı" olduğu vurgulanmıştır (2019 d, العربية).

BAE kökenli Albayan (البيان) Harekât'a ilişkin haberinde şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır (2019 a, البيان):

"Türkiye'nin Suriye'ye karşı agresif savaşı bugünkü haliyle "Barış Baharı" adı altında devam ediyor. Ama bu "Barış Baharı" binlerce sivilden akan kana ve binlerce sivilin de yerlerinden edilmesine neden oldu. Suriye Demokratik Güçleri, Ankara'nın on binlerce insanı yerinden edilmeye zorlayan büyük bir saldırganlık başlatmasından bir gün sonra Türk kuvvetlerinin ülkenin kuzeydoğu kontrol alanlarında ilerlemelerini önlemek için şiddetli çatışmalara girişti. İnsani yardım kuruluşları, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Türk saldırganlığını tartışmak üzere acil bir kapalı toplantı düzenlediği süreçte yeni bir insani krizin yaşanması konusunda uyardı."

BAE Dışişleri Bakanı Anwar Gargash, "Türkiye ile yüzleşmek, Suriye'den çıkarmak, siyasi bir çözüm üzerinde çalışmak ve Suriye'deki Arap rolünü etkinleştirmek için sağlam bir Arap duruşu çağrısında" bulunmuş ve şu hususları belirtmiştir (2019 c, سبوتنيك عربي).

"Türkiye'nin Suriye'ye yönelik saldırganlığının tehlikeli yankıları [olacak] ve küresel toplum insani bir krizle karşı karşıya [kalacaktır]. Uluslararası toplumu Türk saldırganlığına karşı sorumluluklarının farkında olmaya ve siyasi bir çözüme odaklanmaya [çağırıyorum]. BAE, "Suriye topraklarında" herhangi bir yabancı gücün varlığını tamamen ve kesin olarak [reddetmektedir]."

Dışişleri Bakanı Gargash, Suriye'deki gelişmeleri "mevcut Arap bölünmesinin sonuçları" olarak şu şekilde değerlendirmiştir (2019, قاسيون):

"Suriye'yi çevreleyen tehlikeli gelişmeler, şu anki Arap bölünmesinin yankılarıdır. Arap ülkeleri kurumlarını çökertti, egemenliklerini ihlal etti ve kendi ulusal topraklarının birliği içinde tehdit edildi. [...] Arap bölgesel sisteminin geri dönüşü için çalışmaktan başka bir yol yok, bu yüzden önümüzdeki bu olay mevcut bölüm tarafından anlatılan sürdürülebilir krizlerin tohumlarıdır."

Al Arabiya'nın 10 Ekim 2019 tarihli haberinde Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki operasyonunda Kürtler ve Araplar haricinde bu bölgede yaşayan Yezidiler, Ermeniler, Süryaniler gibi etnik ve dini azınlıklar için "soykırım (إبادة)" yaşanması tehlikesine dikkat çekilmiştir (2019 e, العربية). Al Arabiya, başka bir haberinde Suriye Demokratik Güçleri Koordinasyon ve Askeri Operasyonlar Merkezi'nin resmi Twitter sayfasında, Suriye'nin kuzeyinde tüm Suriye sınırı boyunca şiddetli çatışmalar yaşandığını, Türk ordusunun Malikiyah, Qamishli, Ras al-Ain, Tal Abyad ve Darbasiyah'dan Cerablus'a büyük çaplı bir saldırı başlattığını, saldırıların sivillerin evlerini terk etmeye zorlamayı da hedeflediğini belirtmiştir (2019 f, العربية).

Harekât'ın düzenlendiği bölgede yaşayan insanların evlerini terk etmek zorunda kalmaları üzerinden aşağıda kullanılan fotoğraf dikkat çekicidir. Türkiye'nin "Barış Pınarı Harekâtı" ile Suriye'nin kuzeyine başlatmış olduğu operasyonun sonucunda binlerce kişinin yerlerinden ve yurtlarından edildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: (2019 b, البيان)

Suudi Arabistan gibi BAE de "Türkiye'nin Suriye'ye yönelik askeri saldırganlığını" kınadığını, "bunun tehlikeli bir gelişmeyi, kardeş Arap ülkesinin egemenliğine karşı açık ve kabul edilemez bir saldırıyı ve Arap işlerine açık bir müdahaleyi temsil ettiğini" belirtmiştir (2019 b, الجزيرة).

BAE defalarca Türk kuvvetlerinin Suriye topraklarından çekilmesi gerektiğinden bahsederken, Türkiye'yi bölgedeki politikaları için sert bir şekilde eleştirmiş ve Türkiye'yi diğer ülkelerin işlerine müdahale etmekle suçlarken Suriye'nin yaşadığı krize daha fazla Arap müdahalesi gerçekleşmesi için çağrıda bulunmuştur (2019, قاسيون).

2.6. Kuveyt

9 Ekim 2019'da Kuveyt Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeydoğusundaki askeri operasyonlarının bölgedeki güvenlik ve istikrar için bir tehdit oluşturduğunu, Türkiye'nin başvurduğu askeri seçeneği sınırlandırması gerektiğini belirtmiştir. Kuveyt Dışişleri Bakanlığı'ndaki resmi bir kaynak ise "kuzeydoğu Suriye'deki Türk askeri operasyonları [...] uluslararası toplum tarafından aranan siyasi çözüm şansını baltalayacak bir hamle" olarak değerlendirmiştir (2019, القيس).

10 Ekim 2019'da Ürdün ile birlikte Kuveyt'in Kuzey Suriye'deki askeri operasyonu kınayan bildirimler yayınlayan ülkelere katıldıkları görülmüştür. Buna karşılık Kuveyt, "Barış Baharını" "saldırganlık" veya "işgal" olarak tanımlamadığı için, Ürdün ve diğer Arap ülkelerine kıyasla Türkiye'ye karşı görece sert bir duruş sergilememiş, buna karşın sürecin durdurulmasını istemiştir (2019, عربي, 21).

12 Ekim 2019’da Kuveyt Dışişleri Bakan Yardımcısı Khaled Al-Jarallah, Türkiye’nin Suriye’deki askeri operasyonunun bölgedeki güvenlik ve istikrarı tehdit edeceğini, bölgedeki durumu daha karmaşık hale getireceğini, gerginliği artıracak ve Suriye krizinin siyasi bir çözüme ulaşma şansını zayıflatacağını vurgulamıştır. Al-Jarallah ayrıca Türkiye’nin Suriye’ye yönelik saldırganlığını tartışmak için yaptığı açıklamada Türkiye’nin Kuzey Suriye’ye yönelik saldırganlığını durdurması ve Suriye’nin toprak bütünlüğünü ve bu saldırganlığın olumsuz sonuçlarının sorumluluğunu vurgulamıştır. Harekât’tan sonra bölgede yayılacak terörizme de dikkat çekmiştir (2019, البلد).

3.SONUÇ

Türkiye, bölgesinde yaşadığı terör ve güvenlik sorununa karşı Irak ve Suriye’de birçok sınır ötesi operasyon gerçekleştirmiştir. Ekim 2019’daki Suriye’ye yönelik Barış Pınarı Harekât’ı da bu çerçevede yapılmıştır. Türkiye’nin Harekât sürecinde kabul etmediği/ şikayet ettiği konulardan biri de düzenlediği Harekât için kendisine destek olunmamasıdır. Çalışmada ele alınan Körfez Arap ülkelerinin Türkiye’nin Harekâtı’na yaklaşımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tablodan da görülebileceği gibi, altı ülkenin sadece biri -Katar- belirgin bir şekilde Türkiye’nin Harekâtı’nın haklılığına destek olmuş ve Türkiye’nin yanında yer aldığı ilan etmiştir. Umman’ın ise konuyla ilgili söylemlerinin olmadığı görülmüştür. Geri kalan ülkeler ise hem Suriye’de hem de bölgedeki güvenlik ve terör sorununu tırmandıracağı gerekçesiyle belirgin bir şekilde Türkiye’nin Harekâtı’na karşı çıkmışlardır.

Ülke	Yaklaşım
Suudi Arabistan	Karşı
Katar	Destekçi
Bahreyn	Karşı
Umman	-
Birleşik Arap Emirlikleri	Karşı
Kuveyt	Karşı

Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Körfez ülkelerinin kuzey Suriye’deki Türk askeri operasyonu için yaptıkları kınama açıklamalarını şiddetle kınamış ve Suudi Arabistan ve BAE’nin eleştirilerine “Yemen’de şu anda bu operasyona karşı çıktığınız kadar çok fazla sivil öldürdünüz ve aç bıraktınız” şeklinde yanıt vermiştir. IŞİD ile mücadele sürecini engelleyeceği ve insani krize yol açacağı bahanesiyle bu operasyona yöneltilen eleştirileri güçlü bir şekilde kınadığını ifade eden Çavuşoğlu, bu ülkelere yanıt olarak “iki yüzlülüklerini yüzlerine vurmaktan yorulduk, maalesef onlar yorulmadılar fakat biz onların yüzlerine vurmaya devam edeceğiz” açıklamasını yapmıştır (الجزيرة 2019c).

Türkiye’nin bu süreçte, güvenlik ve terör sorunu çerçevesinde yürüttüğü söz konusu Harekât, kendisine karşı olan ülkeler temelinde nasıl bir siyasi durum içinde kaldığını göstermiştir. Öyle ki, söz konusu ülkelerin bazı açıklamalarında “soykırım”, “işgal”, “saldırı”, “saldırgan” gibi kelimelerle olayı açıklamaları yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Bu nedenle, sonraki yıllarda gerçekleşmesi muhtemel

operasyonlarda/ Harekâtlarda geçmiş deneyimler temelinde ilgili veya taraf ülkelerin yaklaşımlarını öngörecektir bir süreç takip etmek doğru bir yönelim olacaktır.

Kaynakça

- الأيام (2019) "سقف في وجه العدوان التركي على سوريا",
(11.11.2019),<https://www.alayam.com/alayam/first/820482/News.html>.
- البلد (2019) "نائب وزير الخارجية الكويتي: العملية العسكرية التركية في سوريا تهدد الأمن والاستقرار بالمنطقة",
(13.11.2019), <https://www.elbalad.news/4016197>.
- البيان (2019 a) "مسؤول أمريكي يندد بـ"تطهير عرقي" من جانب تركيا في سوريا",
https://www.albayan.ae/one-world/overseas/2019-11-08-1.3695418?itm_source=parse-api,
(18.11.2019).
- البيان (2019 b) "مقتل مدنيين وأكثر من 60 ألف نازح حصيلة اليوم الأول لما يسمى «نبع السل»
العدوان التركي على الشمال السوري يشرد الآلاف",
(16.11.2019) <https://www.albayan.ae/one-world/arabs/2019-10-11-1.3671318>.
- الجزيرة (2019 a) "تحدث عن الإخوان وصفقة القرن.. وزير الخارجية القطري: نتفهم العملية التركية في سوريا",
تحدث-عن-الإخوان-وصفقة-القرن-وزير-الخارجية-القطري-نتفهم-العملية-
<http://mubasher.aljazeera.net/news/>-العملية-
التركية-في-سوريا, (15.11.2019).
- الجزيرة (2019 b) "تركيا ترد على انتقادات السعودية والإمارات للعملية العسكرية شمال سوريا",
أنقرة-السعودية-والإمارات-سوريا/10/10/2019/politics/ <https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/10/10/10/2019/politics/> (16.11.2019).
- الجزيرة (2019 c) "تركيا ترد على انتقادات السعودية والإمارات للعملية العسكرية شمال سوريا",
أنقرة-السعودية-والإمارات-سوريا/10/10/2019/politics/ <https://www.aljazeera.net/news/politics/2019/10/10/10/10/2019/politics/> (16.11.2019).
- RT اسأل أكثر (2019 a) "قطر: عملية تركيا في سوريا خطوة لدعم الاستقرار وبعثنا رسالة تأييد واضحة",
ر-رسالة-/#قطر-عملية-تركيا-في-سوريا-خطوة-لدم-الاستقرار-بعثنا-
https://arabic.rt.com/middle_east/1054967-
تأييد-واضحة-لها-, (12.11.2019).
- RT اسأل أكثر (2019 b) "البحرين تدين العملية العسكرية التركية في سوريا",
البحرين-تدين-العملية-العسكرية-التركية-في-سوريا/#البحرين-تدين-
https://arabic.rt.com/middle_east/1050466-
عدوان تركيا-, (12.11.2019).
- سيوتنيك عربي (2019 a) "أول تعليق من السعودية على "العدوان التركي" في سوريا"

- https://arabic.sputniknews.com/arab_world/201910091043104563--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (16.11.2019).
سيوتنيك عربي (b) (2019) "رسائل قطر بإعلان دعم العملية العسكرية التركية في سوريا",
https://arabic.sputniknews.com/arab_world/201911041043326187--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (16.11.2019).
سيوتنيك عربي (c) (2019) "رسائل قطر بإعلان دعم العملية العسكرية التركية في سوريا",
https://arabic.sputniknews.com/arab_world/201911041043326187--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (16.11.2019).
الشرق الأوسط (2019) "العملية التركية في سوريا مستمرة... و60 ألف مدني نزحوا من مناطق القتال",
<https://aawsat.com/home/article/1939661>--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (14.11.2019).
عكاظ (2019) "قطر والصومال تتحفظان على البيان الختامي, الجامعة العربية: إجراءات رادعة ضد تركيا",
<https://www.okaz.com.sa/politics/na/1750927>, (18.11.2019).
العربية (a) (2019) "الإمارات: العدوان التركي" تدخل صارخ في الشأن العربي",
<https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/gulf/2019/10/09/>--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (14.11.2019).
العربية (b) (2019) "الوزير أوغلو: نشكر قطر على تمويلها العملية العسكرية التركية في شمال سوريا",
<https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/2019/11/03/>--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (14.11.2019).
العربية (c) (2019) "البحرين: الهجوم التركي اعتداء على سيادة سوريا",
<https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/gulf/2019/10/09/>--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (15.11.2019).
العربية (d) (2019) "الإمارات: العدوان التركي" تدخل صارخ في الشأن العربي",
<https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/gulf/2019/10/09/>--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (14.11.2019).
العربية (e) (2019) "العملية التركية.. من يقاتل إلى جانب أنقرة في سوريا؟",
<https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/syria/2019/10/10/>--من-السعودية-على-العدوان-التركي-في-سوريا, (14.11.2019).
العربية (f) (2019) "تركيا تقصف شمال شرقي سوريا.. ودعر بين السكان",

<https://www.alarabiya.net/ar/arab-and-world/syria/2019/10/09/-شمال-العملية-العسكرية-في-شمال-شرق-سوريا>, (14.11.2019).

عربي 21 (2019) "الأردن والكويت يدينان عملية "نزع السلاح" التركية في سوريا",

<https://arabi21.com/story/1214136/الأردن-والكويت-يدينان-عملية-نزع-السلاح-التركية-في-سوريا>, (19.11.2019).

العين الإخبارية (2019) "البحرين تدين عدوان تركيا على سوريا: انتهاك للقانون الدولي",

<https://al-ain.com/article/1570652602>, (20.11.2019).

قاسيون (2019) "الامارات تعلن عن موقفها من العملية العسكرية التركية في شمال سوريا",

<https://www.qasioun-news.com/ar/news/show/197652>, (20.11.2019).

وكالة الأنباء السعودية (2019) "سياسي / مجلس وزراء الخارجية العرب يطالب مجلس الأمن بوقف العدوان التركي

على سوريا", <https://www.spa.gov.sa/1981313>, (12.11.2019).

وكالة الأنباء العمانية (2019) "بدء اجتماع طارئ لوزراء الخارجية العرب لبحث التدخل التركي على سوريا بمشاركة

السلطنة" (17.11.2019), https://omannews.gov.om/Culture_Arabic/ArtMID/483/ArticleID/1180,

المصري اليوم (2019) "الملك سلمان: التدخل العسكري التركي في سوريا تعد سافر على سيادتها",

<https://www.almasryalyoum.com/news/details/1445022>, (17.11.2019).

Ayvaz, M. E. ve Alboğa, İ. (2019) *Bariş Pınarı Harekâtı'na Yönelik Almanya'nın Yaklaşımı*, SETA Perspektif, Sayı 249.

BBC Türkçe. (2019 a). Bariş Pınarı Harekâtı: 5 soruda Fırat'ın doğusunda başlayan operasyon 14 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559>

BBC Türkçe. (2019 b) Bariş Pınarı Harekâtı hakkında neler biliniyor? 14 Ekim 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50017159>

Erol, M. (2019) *Batı Basınında Bariş Pınarı Harekâtı*, SETA Analiz, Sayı 297.

SOVYET ASKERİ MÜDAHALESİNDEN ÖNCE SOVYETLER BİRLİĞİ-AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ (1919-1979)

Dr. Ulaş Töre SİVRİOĞLU*

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin 1979'da Afganistan'a müdahalesi 20. yüzyılın en önemli olaylarından biridir. Müdahalenin seyri ve sonuçları çok yönlü araştırmalarca irdelenmiştir. Ancak müdahale öncesinde Sovyet-Afgan ilişkilerinin düzeyi yeterince incelenmemiştir. Oysa Sovyetlerin Afganistan'da başlangıçta büyük bir savaşın içine çekildiğini görememesinin en önemli sebeplerinden biri tarihleri boyunca iki ülke arasında gerçekten yakın ilişkiler kurulmuş olmasıydı. Bu makalede Sovyetlerin Afganistan'a olan ilgisinin kökenleri, iki ülke arasındaki mali, siyasi, kültürel ilişkilerin düzeyi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sovyetler Birliği, Afganistan, siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler*

JEL Kodları: *N45, N15, N75*

SOVIET UNION-AFGHANISTAN RELATIONS BEFORE THE SOVIET MILITARY INTERVENTION (1919-1979)

ABSTRACT

The intervention of the Soviet Union in Afghanistan in 1979 is one of the most important events of the 20th century. The course and results of the intervention have been examined by multi-faceted research. However, the level of Soviet-Afghan relations has not been adequately studied before the intervention. However, one of the most important reasons why the Soviets could not see that it was initially engaged in a great war in Afghanistan was the fact that close relations were established between the two countries throughout their history. In this article, the origins of the Soviets interest in Afghanistan, the level of financial, political and cultural relations between the two countries are examined

* Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Misafir Öğretim Görevlisi, e-mail: toresivriogluotmail.com

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 13 Mart 2020

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 6 Nisan 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 3 Haziran 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Key Words: *Soviet Union, Afghanistan, political, economic and cultural relations*

JEL Codes: *N45, N15, N75*

1. GİRİŞ

Sovyetlerin Afganistan'a askeri müdahalesi (1979-1989) boyunca yaşananlar çok sayıda bilimsel analiz ve araştırmaya konu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu konu hakkında yapılan gözlemler Afganistan "macerasının" Sovyet dış politikasının en büyük hatalarından biri olarak görmektedir (Osman, 2015: 421). Bu sebeple Afganistan için "Sovyetlerin Vietnam'ı" tabiri de kullanılmıştır (Tamarov, 1992). Öte yandan Soğuk Savaş döneminde Afganistan konusunda daima "temkinli hareket" etmeye özen göstermiş olan (Rubinstein, 1985: 196-197) Sovyetler Birliği'nin nasıl olup da Afganistan'da sonuçları belirsiz böylesi bir maceraya atıldığı (veya atılmak zorunda kaldığı) konusu yeterince incelenmiş değildir.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan macerasına atılmasında bu ülkeyle kurulmuş uzun süreli dostluk ilişkisinin yarattığı özgüven de etkili olmuştur. Bu dostluk ilişkileri 1979 öncesindeki yoğunluğu neticesinde Afganistan'a giren Sovyet askerleri, Afganistan hükümetinden alınan davet üzerine "dost ve müttefik" bir ülkeye yardıma geldiklerini düşünmekte (Aleksyeviç 2018:242) ve bir tür protokol görevi yürüteceklerini sanmaktaydılar (Abdul Vekil, 2016: 353-356). Hatta bu sebeple birçok subay ailesini de yanında getirmişti.¹ Bu çalışmada Sovyet-Afgan ilişkilerinin savaş öncesi dönemine odaklanılarak 1979 Sovyet müdahalesinin alt yapısını oluşturan tarihsel, ekonomik, kültürel koşullar anlaşılmaya çalışılmış özellikle de 1919-1979 yılları arasındaki 60 yıla odaklanılmıştır.

2. RUS –AFGAN İLİŞKİLERİNİN İLK DÖNEMİ

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesiyle başlayan olaylar birçok uzmana göre 19. yüzyılda "Büyük Oyun" adı verilen Britanya-Rus rekabetinin doğal uzantısını temsil etmektedir. Aslında Rusların Afganistan coğrafyasına olan ilgisi "korkunç" lakabıyla tanınan IV. İvan'ın (1440-1505) hükümdarlık yıllarına kadar geriye gitmektedir. Küçültücü *knez* unvanını terk ederek *çar* (*caesar*) unvanını benimseyen IV. İvan, Rusya'nın artık emperyal bir güç olma yolundaki adımlarını başlatan isimdi. O dönemde Timurluların egemenliği altında olan Afganistan coğrafyasına ayak

¹ <https://fakty.ua/145919-shkidchenko>

bastığını bildiğimiz en eski Rus elçilik heyeti de bu ülkeye Korkunç İvan'ın emriyle 1490 yılında ulaşmıştır. Bu tarih, henüz ortada “Afganistan” isimli bir devlet olmasa da Rus-Afgan ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Петров, 2015: 10). İlişkileri daha köklü gösteren bu sembolik tarihe rağmen 19. yüzyıla kadar Rusların Afganistan coğrafyasıyla üzerinde kuvvetli bir ilişkisi olmamıştır.

Ruslar, İran, Türkmen bozkırları ve Özbek hanlıklarının aleyhine olan yayılımlarının kaçınılmaz sonucu olarak 1830'larda artık Afgan Emirliği sınırına dayanmışlardır. Bu dönemde Afganistan'da Britanyalıların desteklediği ayaklanmalar sebebiyle zor durumda olan Dost Muhammed Han (1826-1863) Rusların desteğini almaya çalışmaktadır. Bu maksatla 1830'ların başında tarihte ilk kez bir Afgan elçisi St. Petersburg'a gelerek Çar I. Nikolay'dan (1825-1855) yardım istemiştir. Ancak o dönemde Britanya ile karşı karşıya kalmak istemeyen Rusların bu isteğe olumlu karşılık vermemişlerdir (Петров, 2015: 12). Ancak zamanla Ruslar Afganistan coğrafyasında etkili olmadan Türkistan'daki hâkimiyetlerinin de süreklilik kazanamayacağını fark etmişler ve Britanya'nın bölgede etkisini kırmak amacıyla Kabil'e 1837'de Teğmen İvan Viktoroviç Vitkeviç (1808-1839) başkanlığında bir elçilik heyeti göndermişlerdir (Петров, 2015: 14-15). Bu dönemde Britanya'nın etki alanı da Afganistan'ın güney sınırlarına ulaşmış durumdaydı ve İngilizlerce desteklenen Sih kabileleri Dost Muhammed'e karşı isyan eden Şah Şüca'yı desteklemekteydiler (Kakar, 2006: 160-161). 1834'te Peşaveri Afganlardan almışlar ve giderek kuzeye yayılmaya başlamışlardı İvan Vitkeviç Kasım 1837'de Kabil'e ulaşmış ve Dost Muhammed Han'a yıllık 2 milyon rublelik nakit ve 2 milyon rublelik değerinde de emtia yardımı yapılacağı vaadinde bulunmuştur (Петров, 2015: 10).

Bu yaklaşmayı engellemek için Britanyalılar tarihte “I. Anglo-Afgan Savaşı” olarak anılan işgal seferini başlatmış; ancak Dost Muhammed Han'ı devirmeyi başaramamışlardır. Dost Muhammed Han'ın oğlu Şir Ali Han (1863-1878) da Britanyalıların kıskırttığı ayaklanmalar nedeniyle Ruslardan yardım istemiştir. 1878'de Kâbil'e gelen Rus elçisi General Stolietov fillerin süslendiği kalabalık bir törenle karşılanmış, Afgan kaynaklarına göre Rus elçisi bir ittifak antlaşması dahi imzalamıştır (Habibi, 1970: 124). Bu antlaşmaya göre Ruslar Afganistan'ın Ahmed Şah Durranî (1747-1773) zamanındaki eski geniş sınırlarını tanımış ve Afganistan'a askeri, malî yardımda bulunmayı kabul etmişlerdir. Bu beyan Rusların, Britanya Hindistan'ına ait olan Peşaver bölgesinin hatta İndus Nehri havzasındaki toprakların Afganistan'a ait olduğunu kabul ettikleri anlamına geliyordu. Ruslar ayrıca Afganistan'da üç demiryolu ve telgraf hattı kurmayı da taahhüt etmişlerdir. Bu antlaşma hakkındaki bilgilere yalnızca Afgan kaynaklarında rastlanmakta İngiliz ve Rus arşivlerinde bu maddelerden bahsedilmemektedir (Bayur, 1987: 434-440). İngilizlerin bu ziyarete verdikleri tepkiler sonucu gelişen olaylar “II. Anglo-Afgan Savaşı” adı verilen çatışmaya ve sonunda Şir Ali Han'ın devrilmesine sebep olacaktır.

Sonuç olarak 19. yüzyıl boyunca Britanya baskısı altında kalmış olan Afganistan emirlerinin Rusya'yı potansiyel bir müttefik olarak gördükleri söylenebilir. Ruslar ise Britanya'nın gücünden çekindikleri için Afganistan'dan gelen yardım, silah, para vb. talepleri genellikle karşılıksız bırakmışlardır. 20. yüzyıla girildiği zaman Habibullah Han (1901-1919) devrinde bir asırlık Britanya-Rusya rekabeti Avrupa'da Almanya'nın önlenemez yükselişi karşısında sona ermiş ve her iki devlet 1907'de aralarında Afganistan, İran, Osmanlı Devleti de olmak üzere bir dizi Müslüman ülkenin paylaşılmasına dayalı gizli antlaşmalar imzalamışlardır (Toprak 2019: 55-67). Bu antlaşmalarla Rusya, Afgan işlerine karışmayacağına dair Britanya'ya söz de vermiştir.

3. EKİM DEVRİMİ VE EMANULLAH HAN (1919-1929) DEVRİNDE SOVYET-AFGAN İLİŞKİLERİ

Rus-Afgan ilişkilerinde Ekim Devrimi önemli bir miladı temsil etmektedir. 1917-1920 yılları arasında Rusya'da süren şiddetli iç savaşta Britanya'nın Beyazlara verdiği açık destek Bolşevikleri Türkiye, Afganistan gibi güney komşularıyla yakınlaşmaya yöneltmişti (Carr, 2014). Afganistan'da Emanullah Han'ı (1919-1929) iktidara gelir gelmez 28 Şubat 1919 manifestosuyla Afganistan'ın dış politikada Britanya'ya bağımlı hale getiren Gandamak Antlaşması'nı² tanımadığını belirtmiş, Afganistan'ın bağımsızlığını tek yanlı olarak ilân etmiştir (Saikal, 2004:60-61). Bunu takip eden zaman zarfında Britanya'ya karşı Nisan 1919 sonunda cihat ilan edildi ve böylece "Üçüncü Anglo-Afgan Savaşı" olarak bilinen çatışma başlamış oldu.

III. Anglo-Afgan Savaşı, Bolşeviklerin de ilgi alanının bu ülkeye kaymasına sebep olmuş ve dış yardıma ihtiyacı olan Emanullah Han da selefleri gibi Ruslardan yardım istemeye karar vermiştir. Bolşevikler 1918 sonlarına doğru Afganistan sınırlarına kadar güçlerini yaymışlardır. Pamir Dağları bölgesinde karşı devrimcilerle yaşanan çatışma sonunda Orta Asya'da Rus nüfusun görece kalabalık olduğu Taşkent'te Bolşevikler Eylül 1918'de yönetimi ele geçirdiler (Saikal 2004:266). Böylece Afgan Padişahlığıyla ilk resmi temasları doğrudan kurabilme fırsatı elde etmiş oldular. Ancak Habibullah Han iktidarda olduğu sürece iki ülke arada bir ittifak kurmak mümkün görünmüyordu. Nihayet Habibullah Han'ın suikast sonucu ölümüyle bu ittifak mümkün hale gelmiştir.

Emanullah Han'ın Ruslarla ilk teması geçmişte de olduğu gibi Afgan tarafının talepleri doğrultusunda başlamıştır. Sovyet hükümeti ile Afganistan arasındaki diplomatik ilişkilerin başlamasını sağlayan kişi ise kendisini "Sürgünde Özgür Hindistan Hükümetinin" başkanı ilan etmiş olan Hint milliyetçisi Raja Mahendra Pratap'tı (1886-1979). Pratap 1915 yılından beri Almanların mali desteği ile Afganistan'ın başkenti Kâbil'de faaliyet yürütmekteydi (Boose, 1970: 336). Pratap, Şubat Devrimi (1917) sonrasında Menşevik hükümetten de Britanya'ya karşı verdiği mücadelesine destek istemiş ancak; bu görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştı (Boose, 1970: 336). 1918 Mart ayında

² Afgan Emiri Yakub Han'ın Britanya temsilcileriyle 26 Mayıs 1879'da imzaladığı antlaşma Afganistan'ı diplomatik ilişkiler açısından Britanya'ya bağımlı hale getirmişti.

Pratap yine şansını deneyerek Bolşevik liderlerden Troçki ile görüşmüş; ancak bu görüşme de neticesiz kalmıştı. Nihayet Emanullah Han'ın tahta çıkmasıyla Pratap ve “sürgünde Hint hükümetinin” şansı dönmüştür. Yeni Afgan Emirinin desteğini almış olan Pratap, “Başbakanı” Mevlana Bereketullah'ı (1854-1927) Sovyet liderleriyle görüşmeye göndermiştir. Mayıs 1919'da Bereketullah, yanında Afgan Emiri Emanullah'ın Lenin'e yazdığı bir mektup ve 7 kişilik Hintli heyetle Moskova'ya gelerek Sovyet-Afgan ilişkilerini başlatan kişi olmuştur (Kumar, 1990: 53). Emanullah Han'ın 7 Nisan 1919 tarihli mektubunda, Lenin'e şöyle sesleniyordu: “*Saygıdeğer majesteleri benim büyük ve nazik dostum, Büyük Rus devletinin başkanı, Sizle biz yoldaş ve bütün insanlığın dostlarıyız. Siz ve biz İnsanların barışı ve iyiliğini gözetmekle asil ve onurlu bir görev üstlendik ve birlikte dünyadaki ülkelerin ve ulusların özgürlük ve eşitlik ilkesini ilan ettik. İlerleme yolunda çaba sarf eden Afgan halkı adına bağımsız ve özgür Afganistan'ından size dostluk elinin uzanmasından dolayı mutluluk duymaktayım.*” (Saikal, 2004:266). Bolşevikler ile farklı dünya görüşleri olmasına rağmen Hint-Afgan heyetini temsilen Bereketullah bu işbirliğinin dayanaklarını 6 Mayıs 1919 tarihli *İzvestiya* gazetesinde şu şekilde açıklamaktaydı: “*Ben ne komünistim ne de sosyalist, ama benim siyasi programım İngilizlerin Asya'dan atılmasını içeriyor. Asya'nın, baş temsilcileri olan İngilizler olan Avrupa tarafından sermaye olarak kullanılmasının amansız düşmanıyım. Bu açıdan komünistlere yakın sayılırım ve bu bakımdan doğal müttefikiz*” (Carr, 2015:225).

Başlangıçta Bolşevikler Emanullah Han'ın ittifak talebine nasıl bir cevap vereceklerine karar verememişlerdi. Zira bütün siyasal hayatları boyunca Çarlığın ve monarşilerin aleyhinde bir tutum takınmış Bolşevik partisinin gelenekleri için bir hükümdarı desteklemek ilk bakışta çelişik bir durumdu. Emanullah Han meselesi karşısında alınan tavır Bolşevikler için de yeni bir sınavdı ve Hanın desteklenmesi kararı parti içinde ciddi tartışmalara sebep olmuştur. Stalin ilk baskısı 1924'te yapılan *Leninizmin Temelleri* adlı kitabında bu tartışmalara Afganistan Emirinin desteklenmesinin doğru bir karar olduğunu şu cümlelerle savunmuştur: “*Afganistan Emiri'nin Afganistan'ın bağımsızlığı için mücadelesi, Emir'in ve mücadele arkadaşlarının monarşist görüşlerine rağmen, nesnel olarak devrimci bir mücadeledir; çünkü bu mücadele emperyalizmi zayıflatmakta, parçalamakta ve onun altını oymaktadır.*” (Stalin,1997: 79). Stalin'e göre Afgan emirinin monarşist merkeziyetçi mücadelesi, Britanya İşçi partisinin ve Avrupalı sosyal demokratların “sözde” proleter-demokratik siyasetinden ve söylemlerinden çok daha ilerici bir noktada idi. Zira Emir, emperyalizme karşı mücadele verirken; Avrupalı sosyal demokratlar emperyalizmi şirin göstermenin telaşı içindeydiler (Stalin, 1997: 79). Elbette tüm Bolşevikler sadece anti-emperyalist siyasetin tek başına bir hükümdarı desteklemek için yeterli neden olarak görmemekteydiler. Bu sebeple Afganistan'ın kendine has koşullarında Emanullah Han'ın 18. yüzyılın aydınlanmacı monarşistlerini andıran reformcu-ilerici bir hükümdar portresi çizdiği önemle vurgulanmaktaydı (Carr, 2015: 224). Bolşevik siyasetin reformcu ve ilerici bir kişilik de olsa Emanullah Han'ı destekleme konusundaki kafa karışıklığı sonraki senelerde de devam edecektir. 1929'da Afgan köylülüğü Emanullah Han'a karşı ayaklandığında

Bolşevikler bir kez daha siyaseten bölünecek, partinin bir bölümü “gerici hedefleri” de olsa köylü isyanını desteklemekten yana fikir beyan ederken; bir kısım ise aristokrat da olsa “ilerici” kraldan yana olmak gerektiğini savunacak ve bu tartışmadan ikinci grup galip çıkacaktı.

Netice olarak Bolşevikler Emanullah Han’a yardım etmeye kararlaştırdılar. Lenin yaklaşık bir ay sonra 27 Mayıs’ta (1919) Emir’in mektubuna “yabancı zalimlere” karşı verdiği mücadelede Afgan halkının yanında olduklarını” belirten bir telgrafla cevap verdi. Sovyet-Afgan ilişkileri bundan sonra hızla gelişmeye başlamış, Sovyet Rusya, Afganistan’ın bağımsız ve egemen bir ülke olarak tanıyan ilk devlet olmuştur (Saikal, 2004:266). Bu durum Sovyet Rusya için de geçerliydi. Bolşevik hükümeti de ilk kez başka bir devlet tarafından tanınmaktaydı. O dönemde tüm Avrupa kıtasında “iktidar gaspçıları” olarak görülen Bolşevikler için bu oldukça önemli bir adımdır ve Afganistan’la dostluk adımları Türkiye ve İran’la da benzer dostluk antlaşmalarının ardı ardına imzalanmasında etkili olmuştur. Bolşeviklerin savaş halinde olduğu Beyaz Ordu’nun Hazar Denizi çevresinde ve Kafkasya’daki yoğun etkinliği düşünüldüğünde bu antlaşmaların o dönem Bolşevik idare için ne kadar hayati olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Afganistan’da kurulan ilk devamlı elçilik binası da Ekim 1919’da Kabil’e ulaşacak olan Sovyet delegasyonuna ayrılmıştı. Dönemin belgelerine bakıldığında Bolşeviklerin Emanullah Han’ı Britanya karşısından desteklemekten öteye uzanan planları olduğu görülmektedir. Sovyet liderleri Afganistan’ı Hindistan alt kıtasına sıçrayacak olan devrimci dalganın sıçrama tahtası olarak görmekteydiler. Henüz Ağustos 1919’da Troçki Merkez Komite’ye sunduğu bir raporda “devrimin Hindistan’a doğru yayılmasının Macaristan’a yayılmasından daha kolay olacağını, Urallar veya Türkistan’da Asya halklarına dönük bir propaganda merkezi kurulması gerektiğini” söylemekteydi. Troçki açıkça Paris veya Londra’daki devrimin yolunun Kâbil, Kalküta ve Bombay’dan geçtiğini savunuyor (Budhraj, 1972:18), Afganistan Bolşevikler tarafından artık devrimin “Süveyş Kanalı” olarak isimlendiriliyordu (Saikal, 2004:67).

Ancak Ekim 1919’da Kabil’e gelen ilk Sovyet elçisi olan Bravin’in Moskova’ya gönderdiği raporlara bakılacak olursa Afganistan Emirinin ülkesini Hindistan’da bir ayaklanma için üs olarak kullanılması fikrine sıcak bakmadığı görülmektedir (Carr, 2015: 225). Bu pürüze rağmen ikili ilişkiler olumlu bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Sovyet Rusya’yı temsil eden Bravin’in Kabil’e ulaştığı günlerde Muhammed Vali Han önderliğinde bir Afgan heyeti de 10 Ekim 1919 tarihinde Moskova’ya ulaşmıştı. 14 Ekim’de Lenin Vali Han’ı kabul etmiş, ikili arasındaki sohbet bir saatten fazla sürmüştür. 17 Ekim 1919 tarihli *Pravda* Gazetesi’ne göre görüşmeler samimi bir hava içinde geçmişti. Bu heyet yanında Lenin’e ait bir mektupla Afganistan’a geri döndü. 27 Kasım 1919 tarihli bu mektupta “Tek bağımsız Müslüman ülke olan Afganistan’ın (İran ve Türkiye o yıllarda fiilen işgal altındaydı) köleleştirilmiş Müslüman halkları kendi etrafında birleştirerek onlara özgürlük ve bağımsızlığa giden yolda öncülük etme şeklindeki büyük tarihsel görevi üstelenecek devlet olduğunu” yazılmıştı.

Ardından Afganistan'la bir ticaret ve dostluk antlaşması yapılmasına hazır olduğundan söz edilmekteydi. Böylece sadece iki ülke arasında iyi ilişkiler kurmak adına değil ama aynı zamanda “yeryüzünün en açgözlü emperyalist hükümeti olan İngiltere'ye” karşı da ortak bir mücadele alanı doğacağı belirtilmekteydi (Carr, 2015: 226). Ancak Afgan tarafının Britanya'yı kızdıracak böyle bir dostluk antlaşması imzalama konusunda aceleci olmadığı anlaşılmaktadır. Afgan tarafının tedirginliğinin farkında olan Sovyet hükümeti adı Hindistan devrimi projesine bulaşmış olan Bravin'i görevden alarak daha mutedil bir isim olan Z. Surits'i Kâbil'e elçi olarak atamıştır. Surits'e Dışişleri Halk Komiserliği'nden yazılan talimatta “Emir'e (Emanullah Han) reformlar konusunda tavsiyelerde bulunması ancak bu ülkenin henüz aydın despotlar çağı olan -18. yüzyıl aydınlanmasının koşullarında yaşadığını unutmaması, Emir'in modernleşme yolunda attığı her adımın desteklenmesi; ancak Komünizm propagandası yapılmasından da kaçınılması” istenmekteydi (Saikal, 2004:67).

Sonunda karşılıklı tedirginliklerin giderilmesi ile Şubat 1921'de Afgan-Sovyet dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Antlaşmaya göre her iki taraf da diğerine karşı gelecek saldırılara karşı müttefikine yardım edecekti. Antlaşma sonucu Sovyetler Birliği, Herat, Mezar-ı Şerif, Meymene, Kandahar, Celâlâbad gibi kentlerde temsilcilikler açma hakkı kazandı. Buna mukabil Afganlar da St. Petersburg, Kazan, Semerkand, Merv gibi şehirlerde konsolosluk açma yetkisi elde ettiler. Yurtdışında konsolosluklar açılmaya başlanması Afgan diplomasisi açısından önemli bir yenilikti. Sovyetler antlaşma sonucunda Afganistan'a yıllık 1 milyon ruble yardım yapmayı Kandahar-Kâbil arasına telgraf hattı çekmeyi, Afganistan'a çeşitli alanlarda teknik uzman göndermeyi kabul etmişti (Wahab ve Youngerman, 2010:108). Bunu bazı imalathaneler ve küçük ölçekli fabrikaların kurulması takip etti. O güne kadar Afganistan'da Alman yapımı 6 savaş uçağı vardı. Sovyetlerin gönderdiği 5 uçakla birlikte Afgan hava kuvvetlerinin ilk çekirdeğini oluşturulmuş ve Afgan pilotları Sovyet Rusya'da eğitime başlamışlardır (Saikal, 2004:70). Bu dönemde Afganistan'da görev yapan General Anderi Snesarev, 1921 yılında Sovyetlerde Afganistan hakkında ilk analiz çalışmasını kaleme almıştır. Afganistan'ı boydan boya gezen ve Afganistan'ı “yabancı bir işgal gücü için karabasan” olarak niteleyen Snesarev'in kapsamlı çalışması Sovyet askeri uzmanlarınca bir süre sonra unutulmuştur. Zira uzun yıllar askeri akademilerde okutulan bu çalışma, yazarın 1931'de tutuklanmasıyla toplatılmış ve ancak elli sekiz yılın ardından 1989'da Sovyet ordusu çekilirken -yani iş işten geçtikten sonra- yeniden basılmıştır (Braithwaite, 2011: 29).

Antlaşma, tahmin edileceği üzere Hindistan devrimi konusuna değinmiyordu; ayrıca Afgan tarafına güvence olarak Buhara Hanlığı'nın bağımsızlığına müdahale edilmeyeceğine dair (8. Madde) bir şerh de eklenmişti. Britanya emperyalizmine karşı mücadele vermiş biri olarak Müslüman kamuoyunun gözünde kahramanlaşan Emanullah Han'ın, Buhara ve Hive hanlıklarının bağımsızlığı konusunda ısrarcı bir tutum takınması doğal bir tutumdur. Ancak Sovyet Rusya pratikte bu 8. Maddeye uygun hareket etmemiş ve özel olarak Buhara'da ve genel olarak tüm Türkistan'daki askeri müdahaleleri ile Afgan tarafını zor durumda bırakmıştır. Emanullah Han uzun bir süre boyunca

Buhara meselesinde tarafsız kalmaya gayret etmiş, hem Buhara Hanı'nda kaçan Buharalı komünistlere; hem de Sovyetlere karşı savaştan Basmacı isyancılara sığınma hakkı tanıyan çift taraflı bir siyaset izlemiştir (Hatunoğlu, 2016: 198). Bu politikasının sonucu olarak tahtından olan son Buhara hükümdarı Âlim Han'a (1911-1920) ve ailesine sığınma hakkı vermiş; ancak onun da anti-Sovyet politika izlemesine izin vermemiştir. Emanullah Han nasıl Hindistan'a karşı Bolşevik projelere izin vermediyse kendi ülkesinin de Sovyetlere karşı silahlı mücadelede kullanılması taraftarı değildir. Emanullah Han, Buhara Emiri Âlim Han'a aylık 16.500 rupilik bir maaş bağlayarak Kâbil'de ona bir köşk tahsis etmekle yetinmiştir (Saikal, 2004:269). Halk arasında Âlim Han'ın bu şekilde "Afganistan'da sürgün olarak gitmesinin ve orada saygın bir esir konumunda tutulmasının, Lenin'le Emanullah Han'ın ortak planı olduğu; hatta Emanullah Han'ın Âlim Han'a ödediği paranın dahi Sovyetlerden gönderildiği söylentileri yayılmıştır (Hatunoğlu, 2016: 239). Gerçekten de Âlim Han ve çevresindeki Basmacılar Afganistan'da hem Sovyet gizli polis örgütü ÇEKA hem de Afgan hükümetinin sıkı kontrolü altında olduğunu, sonradan Batı ülkelerine sığınmış eski bir ÇEKA ajanı olan Georgiy Agabekov'un anılarından da öğrenebilmekteyiz (Hatunoğlu s.242; Boulounqi, 2000: 926). Afgan sınırındaki Basmacılar bir süre daha iki devlet arasında sorun teşkil etmeye devam ettiler. Sovyetlere karşı mücadeleyi tek etmeyen Basmacı lideri İbrahim Lakay ve adamları Afganistan'dan sınırı geçerek Sovyet tarafında gerilla eylemleri yapmaktaydılar. 1926'da Basmacılar meselesi Sovyet ve Afgan askerlerini karşı karşıya getiren ciddi bir krize dönüşmüştü. Bu geçişleri engellemek için Sovyet askerleri Amu Derya Nehri üzerinde yer alan bazı küçük ama stratejik adaları işgal etmişler; ancak çatışma fazla büyümeden Sovyet askerleri geri çekilmişlerdir.1926 Protokolü ile Afganistan Basmacıları engelleme sözü vermiştir (Saikal, 2004:70).

Sonuç olarak Buhara ve Basmacılar meselesi ekonomik ve siyasi çıkarları ortaklaşan Bolşevikler ile Emanullah Han idaresi arasında kalıcı bir sorun oluşturmamıştır. Afganistan'ın, Sovyet Rusya'ya 1923 yılında 1,3 milyon ruble olan ihracatı 1929 yılına gelindiğinde yaklaşık on kat aratarak 11,7 milyon rubleye yükselmiştir. Afganistan'ın ithalatındaki artışı ise çok daha yüksek orandaydı. 1923/24'te sadece 69.000 ruble olan ithalat oranı 1929'da 7 milyon rubleye fırlamıştı (Noorzoy, 1987:45).

4. EMANULLAH HAN SONRASINDA SOVYET-AFGAN İLİŞKİLERİNDE DURGUNLUK DEVRİ (1929-1955)

Emanullah Han'ın devrilmesi Sovyet Rusya'da şaşkınlığa ve takınılacak tutumda belirsizliğe yol açmıştı. Sovyetler başlangıçta bu köylü-halk ayaklanmasına sempatiyle yaklaşmıştı (Boulounqi, 2000: 926). Ancak isyancıların püriten fundamentalistler olduğu (tahtı ele geçiren Kalakani'nin ilk işi kız okullarını kapatmak olmuştur) üstelik de Basmacılarla yakınlıkları kısa sürede anlaşılınca Sovyet Rusya devrik Hanı destekleme kararı almıştır. Emanullah Han'ın Moskova'daki temsilcisi Gulam Nabi Han, Sovyet hükümetini askeri bir birlik oluşturarak Afganistan'a müdahale etmeye ikna

etmiştir. Emanullah Han'a karşı isyan başladığında Stalin Afgan askeri üniforması giymiş 1000 askeri, kendisini bir Türk subayı gibi tanıtan General Vitali Primakov³ (1897-1937) önderliğinde Emanullah Han'a yardıma göndermiştir. Sovyet birlikler Mezar-ı Şerif ve Belh'e girmişler; fakat halkın Primakov'u hoş karşılamaması ve Emanullah Han'ın da mücadele etmeden ülkeden kaçtığı duyulunca Stalin Kızıl Ordu birliğini geri çağırmıştır (Braithwaite 2011:29).

Sovyet ordusu 1929'da Afganistan'dan çekildiği esnada hanedanın Avrupa'da sürgünde yaşamakta olan üyelerinden Nadir Han (1929-1933), Afganistan'a dönerek Kalakani'yi yakalattırıp idam ettirmiştir. Rasyonel bir siyasetçi olan ve artık Şah unvanını kullanmaya başlayan Nadir Han gerek Emanullah'ın radikal imajından gerekse Sovyetlere karşı cihat için sınırlarını kullanan Basmacılar'dan eşit derecede uzakta ılımlı bir modernistti ve ne Britanya ne de Sovyet Rusya ile hiçbir şekilde gerilim yaşamak taraftarı değildi. Nadir Şah ülkesini üs edinmiş İbrahim Lakay komutasındaki tüm çeteleri baskı altına alarak onları sınır dışı etmiş ve Lakay'ın Sovyetlerce yakalanıp idam edilmesini sağlamıştır. 1931 yılında Sovyetler ile yeni dostluk antlaşması imzalayan ve kısa süreli saltanatında Afgan-Sovyet ilişkilerini belirli bir statüko kazanmasını sağlayan Nadir Şah 1933'te suikasta kurban gitmeden önce oğlu Zahir Şah (1933-1973) devrinin dış politik alt yapısını büyük ölçüde hazırlamıştı.

Zahir Şah'ın kırk yıllık saltanati, Sovyetler Birliği'nde devrimci romantizmin geride kaldığı onun yerini reel dış politikanın aldığı bir döneme denk gelmişti. Afgan-Sovyet ilişkileri bir durağanlık dönemine girmişti ve Afganistan uzun süredir Sovyetler dışında da destek alabileceği alternatiflerin peşindeydi; ancak 1922'den beri diplomatik temas kurmak istedikleri ABD II. Dünya Savaşı'na kadar bu ülkede bir temsilcilik açmaya dahi gerek görmemişti (Riedel: 2014:22). Amerikalıların ilgisizliği sebebiyle Afganistan 1930'lar boyunca Almanya, Japonya ve İtalya gibi militarist ülkelere yardım almaya çalıştı. Hatta Almanya olan ilişkiler ideolojik bir yakınlığı dahi yol açmıştır. 1930'lar Afgan elitleri arasında –tıpkı İran'da olduğu gibi- Aryancı düşüncelerin doğduğu yıllardı (Hale, 2003) Abdulhay Habibi, Faiz Muhammed, Muhammedin Zhwak, ve Abdurrahman Pazhwak gibi aydınlar “5000 yıllık Aryan yurdu Afganistan” söylemini inşa ederken bir yandan da Afganistan'ın güneydoğu sınırlarını belirleyen Durand Hattı'nı geçersiz kabul ediyor ve tüm Peştunların birleştiği bir ülke hayal ediyorlardı. Onların bu tutumu yıldızı giderek parlamakta olan ve 1935-1938 arasında Kandahar valiliği yapan Zahir Şah'ın kuzeni Muhammed Davud Han tarafından da desteklenmekteydi. Zahir Şah'ın Fransa'ya olan eğiliminin aksine Davud, Nasyonal Sosyalistlerin “tek halk, tek millet, tek lider” sloganından etkilenmişti ve Afganistan'ı Aryan-Peştun ulus kimliği altında tek bir ulusal kimlik altında birleştirmeyi arzu eden bir siyasete sahipti (Saikal, 2004:111).

Afganistan'ın Almanya ve müttefikleriyle yakınlaşma eğilimleri Sovyetlerin bu ülkeye ilgisini mecburen arttırdı. Sovyetler ve Britanya, Afganistan gibi Almanya'ya sempati duyan İran'ı işgal

³ Afganistan seferine komuta eden V. Primakov 1937'de Stalin emriyle kurşuna dizilmiştir (Braithwaite 2011: 29).

ederek Hitler'e ve Aryancı ideolojiye sempatisinin gizlemeyen Şah Rıza Pehlevi'yi 1941'de tahttan indirdiler (Abrahamian 2018: 129). Afganistan'a bu türden bir müdahale olmadıysa da müttefikler Afganistan'da varlıklarını daha yoğun biçimde hissettirme ihtiyacı duydular. 28 Temmuz 1940'ta Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında yeni bir saldırmazlık antlaşması imzalandı. Amerikalılar da ilk kez yeryüzünde Afganistan adında bir ülke olduğunu hatırladılar ve özellikle Japonya ile savaş başladığında Japonya'yla pozitif ilişkilere sahip olan bu ülkede ilk kez elçilik açma kararı aldılar. Afganistan bu açıdan hem Sovyetler hem de Amerika'dan destek alabilecek bir pozisyona kavuşmuştur.

5.DAVUD HAN'IN BAŞBAKANLIĞI (1953-1963) ve CUMHURBAŞKANLIĞI (1973-1978) DEVRİNDE SOVYET-AFGAN İLİŞKİLERİNİN YENİDEN CANLANMASI

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan beklenmedik olaylar Afganistan'ı tam bir yalıtılmışlığa sürüklemişti. 1947'de Hindistan'ın parçalanarak bağımsız olması ve "Pakistan" adlı bir ülkenin ortaya çıkışı ile Afganistan kendisini dünya sistemi ile çatışma içinde buldu. Pakistan'ın sınırlarına itiraz eden Afganlar Peştun ve Beluci halkın yoğun olarak yaşadığı Peşaver bölgesi (North-West Frontier Province/NWFP, şimdiki *Hayber Pakhtunhwa*), Belucistan ve Aşiretler Bölgesi (Federally Administered Tribal Areas/FATA) gibi eyaletlerin kendilerine verilmesini veya en azından bu bölgelerde Afganistan'ın da dâhil olduğu üç seçenekli referanduma gidilmesi gerektiğini savundular (Ferrie: 2009 3-8). Britanya ise durumu bir oldu-bittiye getirerek referandumda yerel halka Pakistan veya Hindistan'a katılma kararıyla sınırlı bir seçenek sunmuş, seçeneklerde "Afganistan" olmadığı için halk mecburen Pakistan'ı tercih etmişti (Saikal, 2004:120). Bu referandumu geçersiz sayan Afganistan ise adı geçen eyaletlerde yeni bir *self-determinasyona* gidilmesini istedi. BM bu talebi kabul etmeyince; Pakistan'ın BM'ye üyeliğine red oyu veren Afganistan *Pakhtunhwa*, FATA bölgelerinde bağımsız bir "Peştunistan" kurulması için mücadele etmeye başladı (Wahab-Youngerman 2010: 122-123). Bağımsız Peştunistan girişimi Pakistan ordusunun harekâtıyla bastırılırken, iki ülkeyi defalarca sıcak çatışmanın eşiğine getiren bu sorunda Batı dünyası "kendi eseri olan" Pakistan'dan yana bir tavır içinde oldu ve Afganistan'ı yalnız bıraktı. Hatta ülkenin ticari açıdan en önemli sınır kapıları Pakistan tarafından kapatılarak Afganistan tam bir izolasyona sürüklendiğinde de bu duruma müdahale etmediler. Afgan heyetleri ablukanın ve Pakistan hava kuvvetlerinin tacizlerinin sona erdirilmesi için ABD gibi tarafsız olarak gördükleri güçlere defalarca başvuruda bulunmuşlarsa da Amerikalılar Pakistan'ın çıkarlarını önemsediklerinden Afganistan'ı taleplerinde desteklemediler (Riedel, 2014: 23).

Afganistan'ın yalıtıldığı 1947 sonrasında Sovyetler Birliği, bu ülkeye destek olan tek bölge ülkesi olarak dost bir tutum takılmaktaydı. Özellikle Kruşçev'in yönetime gelmesinden sonra Sovyet siyaseti "devrim ihraç etmek" yerine teknolojik yardım ve kalkınma planlarına destek olma yoluyla o

dönemde Bağlantısızlar veya Üçüncü Dünya olarak anılan ülkelerle ilişkilerini geliştirme hedefine kitlenmişti. Eski militan Bolşevik tipinin yerini artık “dost ülkelere Sovyet değerlerini temsilen giden” askeri uzmanlar, doktorlar, mühendisler, jeologlar vb. almıştı. Sovyet teorisyenleri, sanayi alanında yardımlarla bağlantısız ülkelerde “kapitalist olmayan kalınma yoluna sokulacağını” bu ülkelerde işçi sınıfının geliştireceğini ve bu yöntem sayesinde üçüncü dünyanın Batı emperyalizmden koparılacağını savunmaktaydılar. Kruşçev bu politikayı şu şekilde özetlemişti: “ *Sovyetler Birliği Asya ve Afrika ülkeleriyle yaptığı ekonomik ve teknik işbirliğinin temelinde, bu ülkelerin geri kalmışlığa, kötü sağlık şartlarına ve okuma-yazma bilmezliğe karşı açmış oldukları savaşta onlara yardım etme isteği bulunmaktadır Asya ve Afrika ülkeleri ile yaptığımız teknik ve ekonomik işbirliği, baskı altında bulunan halkların ulusal kurtuluş hareketlerini her zaman ve sürekli bir biçimde destekleyişimizin mantiki bir sonucudur*” (Malawya 1965: 30). Bu cümlelerden de anlaşıldığı üzere yardım yapılan ülkelerin mutlaka komünist veya sol tandanslı rejimler tarafından yönetilmesine gerek yoktu. Bu rejimlerin kendi iç siyasetlerinde -tıpkı Türkiye, Irak ve Mısır’da olduğu gibi- komünistlerin düşmanı olsalar da- dış siyasette Sovyetlerin dostları olmaları yeterliydi. Bu dönemde Sovyetler Birliği, Afganistan ve Hindistan gibi ilişkiler içinde olduğu Asya ülkelerine %2,5 gibi göstermelik faizlerle kredi vermekteydi. Oysa Batılı ülkeler benzer fonlar için %12 oranında faiz istemekteydiler. Daha da ötesi Batılı ülkeler kendi ekiplerini getirerek fabrika inşa ediyor ve üretim sürecinin kilit noktalarında yerli işçileri istihdam etmiyorlardı. Oysa Sovyetler Birliği teknik eğitim vererek işçilerden mühendislere kadar yerel bir sanayinin oluşmasının alt yapısını hazırlıyordu.⁴ Bu durum da Afgan liderlerini Sovyet desteği almaya yöneltiyordu.

Tüm bunların az gelişmiş ülke halklarına şirin görünmek, komünizmi veya en azından Sovyet nüfuzunu yaymak için yapıldığı iddia edilebilir. Nitekim ticari ilişkilerde Malawya’nın çizdiği bu “tek taraflı özveriye dayalı tabloya karşılık Afgan yazar M.S. Noorzoy, Sovyetler Birliği’nin de ticari ilişkiler kurduğu ülkeleri bir şekilde kendi mamul ürünlerine muhtaç durumda bıraktığını ileri sürmüştür. Noorzoy’un verdiği bilgilere göre Afganistan’da hiçbir zaman bir petrol rafinerisi inşa etmeyen Sovyetler Birliği, bu ülkeden 1982’de 44 milyon dolarlık ham petrol ithal ederken; karşılığında 98 milyon dolarlık petrol ürünü satmıştı (Noorzoy, 1987: 49). Sovyet ekonomisi de kimi örneklerde “kâr-zarar” mantığı güdülerken işlemekteydi. Yine Afganistan örneğinden yola çıkarsak 1979-1982 arasında Sovyetler, Afgan hükümetinden 1000 metreküpüne 48 dolar ödeyerek doğal gaz almaktaydı. Hâlbuki bu yıllarda dünya piyasalarında doğalgazın 1000 metreküpü 114 dolardı. İran’da bu fiyat aynı miktar için 121 dolar, Sovyetlerde ise 180 dolar ödenmekteydi. Afganistan bu ticaretten o yıl 335 milyon dolar zararlı çıkmıştı (Noorzoy, 1987:54).

⁴ Örneğin 1964 yılına gelindiğinde 1000’e yakın Hindistanlı mühendis ve teknik uzman Sovyet üniversitelerinden sanayi teşekküllerinin nasıl kurulabileceği konusunda eğitim almış durumdaydı (Malawya, 1965: 32-35.).

Öte yandan Sovyetlerle kurulan ilişkilerin siyasi, ekonomik bedelleri ne olursa olsun az hâlen sömürgeci/post-kolonyalist kafa yapısına sahip olan Batılı ülkelerin ellerindeki teknik bilgi ve alt yapıyı az gelişmiş ülkelere aktarmak istemedikleri 1950-1970 arası dönemde Hindistan, İran veya Afganistan gibi ülkeler için ağır sanayi ithalinde Sovyetler Birliği'nin yerini tutacak ticari bir partner bulunmamaktaydı.⁵ Pakistan ve İran'la yaşadığı siyasi-ekonomik sorunlar nedeniyle tam bir kuşatılmışlık içinde olan Afganistan için ise bu daha da belirleyici bir durumdu. 1950'lilerin ve 1960'ların dünyasında Afganistan batı sınırında Herat üzerindeki arzularından vazgeçmemiş ve Helmand Barajı projesini engellemeye çalışan bir İran'la gerginlik içinde ilişkiler yürütmek zorundaydı. Güney doğuda ise Pakistan dönem dönem Afgan-Pakistan sınırındaki Peştun ve Beluci köylerini bombalamaya devam etmekteydi. Pakistan ayrıca Afganistan'ın dış dünyaya petrol satışını ve deniz aşırı ülkelerle temas kurmasını engelliyordu. Daha da kötüsü Pakistan ve İran, Amerika tarafından cömertçe silahlandırılırken; Afganistan Amerika ve Batılı müttefikleri tarafından silah ambargosu altında tutulmaktaydı. Afganistan'a ancak Peştunistan ve Belucistan davalarından vaz geçerse silah temin edileceği söylenmekteydi (Riedel, 2014:23) Bu şartlar altında Afganistan nefes alabileceği tek ülkeye Sovyetler Birliğine yöneldi, daha doğru söylemek gerekirse Batı kulübü tarafından sürekli dışlanması sonucu bu siyasete itildi. Afganistan'ın 1947 sonrasında yaşadığı yalnızlık ve kuşatılmışlık duygusu incelenmeden bu ülkenin kendisini Sovyetlerin müttefiki olmaya karar vermiş elitlerin eline geçmesini kavramak mümkün değildir.

1955 yılında Afganistan'da Zahir Şah'ın kuzeni –eski Kandahar valisi-Muhammed Davud Başbakan oldu. Davud, “Afganistan'ın zaman kaybettiğini düşünmekte ve bir an önce sanayileşen bir ülke haline gelmesini” arzu etmekteydi. Afganistan'ın bölgede güçlü bir ülke olması için enerji ve ulaşım alanında hamleler yapması ve güçlü bir orduya sahip olması gerekmektedir. Bütün bu planlarını gerçekleştirebilmek için de başvurabileceği yegâne ülke o dönem için Sovyetlerdi. O güne (1955) kadar Afgan-Sovyet ilişkileri 1930'lardan beri bir ilerleme kaydetmemişti. 1955'te Afganistan Sovyetler Birliği'yle yıllık 10 milyon rublelik ihracat, 12 milyon rublelik de ithalat yapmıştı (Noorzooy, 1987: 45). Bu oranlar ticaret hacminin neredeyse 15 senedir hiç ilerlemediğini; hatta dolar kuru hesap edildiğinde düştüğünü göstermekteydi.

Afganistan komşularıyla olan güç dengesizliğini gidermek için 1955'te Çekoslovakya'dan 3 milyon Amerikan doları değerinde silah aldı. 1956'da Sovyetlerden 32 milyonluk T-34 tankları ve MİG-17 savaş uçakları alımı anlaşması yapıldı (Riedel, 2014: 24). Böylece Afganistan ilk kez bir jet filosuna sahip oldu ve kara ordusunu güçlendirdi. Sovyetler Birliği'ne eğitim almaları için askeri

⁵ Aynı durum Türkiye için de geçerliydi. Türkiye'de de Sümerbank (1933), Karabük Demir Çelik (1939), ilk tekstil fabrikaları olan Nazilli ve Kayseri Tekstil (1938), Türkiye'nin ilk kez alüminyum üretmesini sağlayan Seydişehir Alüminyum (1972), Bandırma Sülfürik Asit (1972) ilk petrol arıtım tesisi olan TÜPRAŞ (1972) İskenderun Demir-Çelik (1975) gibi temel (ağır) sanayi yatırımları Sovyet sermayesi ve teknik yardımları ile kurulmuştu (Polatoğlu, 2019: 477-496). Bu faaliyetler esnasında 50.000 den fazla Türk işçisi ve mühendisi de Sovyet teknikerler tarafından eğitimden geçirildi. Böylece Türkiye yabancı yardımı olmadan da bu kuruluşların işletilebilme şansını elde etmişti.

öğrenciler yollanmaya başlandı. Zaman içinde eğitim amacıyla Sovyetlere yollanan öğrencilerin sayısı 7000'i bulacaktır (Wahab ve Youngerman 2010:125). Kruşçev SBKP sekreteri olduktan sonra ilk yurt dışı ziyaretini Afganistan'a yaptı. Burada yaptığı konuşmasında Pakistan-Afganistan çatışmasında Afganistan'dan yana olduklarını açıkladı. Ayrıca Afganistan'a 100 milyon dolarlık göstermelik (%2) faizli yardım da bulunacaklarını açıkladı. 1955'ten sonra Afganistan Sovyetlerden bu türden krediler almaya devam etti. 1967'de alınan kredi oranı 570 milyon dolara çıkmıştı. 1978'e kadar 1 milyar doları askeri alanlarda olmak üzere 2,2 milyar doları geçmişti. Oysa aynı zamanda (1955-1977) Afganistan ABD'den –sivil kalemlerde olmak şartıyla- ancak 470 milyon dolarlık yardım alabilmişti (Noorzooy, 1987:45). 1957 yılında Afganistan'ın ihracatında Sovyetlerin payı %29'du. Bu oran 1977-1978 mali yılında %37'ye çıkmıştı. Savr Devriminin ardından (1978) 1978-1979 mali yılında ise ani bir yükselişle neredeyse yüzde yüz artarak %64 oranına çıkacaktı. Aynı yıllarda ithalatta da Sovyetlerin payı belirgin biçimde artmıştı. 1958 yılında Afganistan dış ithalatının %42'sini Sovyetlerden yapmaktaydı. Bu oran 1963'te %58'e çıkmıştı. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin zayıfladığı Zahir Şah'ın son yıllarında %8,5 oranına düşmüş; ancak Sovyet yanlısı Muhammed Davud'un tek başına iktidar olmasıyla yeniden yükselişe geçmişti. Davud'un devrildiği yıl olan 1978'de Afganistan'ın ithalatındaki Sovyet payı %34 civarındaydı (Norzooy, 1987:47).

Sovyet etkisi ile Afganistan'da da beş yıllık kalkınma planları devreye girmişti. Birinci beş yıllık kalkınma planı Muhammed Davud'un Başbakanlığı esnasında 1957'de yürürlüğe koyuldu. Planlar doğrultusunda Sovyet teknik heyetleri de Afganistan'a akmaya başladılar. 1978 öncesinde çeşitli sanayi ve madencilik sektörlerinde 2000 kadar Sovyet uzman Afganistan'da çalışmaktaydı. Sovyet mimarları, ziraat mühendisleri, jeologları, arkeologları ülkenin her yanında faaliyet yürütmekteydiler. Sanayileşme faaliyetleri de Sovyetlerce desteklenmekteydi. Bu işbirliği 1954'te Sovyetlerden alınan 3,5 milyon dolarlık ilk kredi ve teknik uzman yardımı ile Kabil ve çevresinde ekmek fırınları inşası, bir asfalt fabrikasının kurulması ve Kabil caddelerinin düzeltilmesi projeleriyle başladı. Ardından Çekoslovakya'dan sağlanan kredi ile Afganistan'ın ilk çimento fabrikası kuruldu. Bu projeler için Afganistan daha önce *Amerikan Export Bank*'a başvurmuş ama kredi alamamıştı. 1955 yılında yapılan takas antlaşması sonucunda Afganistan'ın aldığı dış yardımlar ve kredilerde Sovyetlerin payı %70 oranına ulaşmıştı (Erman, 2017:100). Kruşçev Aralık 1955'te Kabil'i ziyaret etti ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a yol, köprü, geçitler gibi büyük inşaa projelerini gerçekleştirebilmesi için 100 milyon dolarlık bir yardım paketi hazırladığını duyurdu. Böylece Afganistan'ın –ve dünyanın- en yüksek noktasında açılan, Afganistan'ın kuzeyini doğrudan güneyine bağlayan Salang Tüneli, Bagram ve Şindand Havaalanları gibi büyük boyutlu projelerin yapımına başlanmış oldu. Pul-i Humri ve Naghlu da iki hidro elektrik santralının yapımı, Celalâbad ve Naghlu da sulama barajları ve kanal sisteminin inşası Kabil'de bir maden teknik laboratuvarı gibi ek projeler de bu listeye eklendi (Erman 2017: 103). Bir türlü tamamlanamayan Helmand Vadisi'ndeki baraj projesi de Sovyet yardımları sayesinde bitirilecekti. Sovyet desteğiyle yapılan sulama kanalları sonucu

Afganistan'da tarım gözle görülür oranda ilerledi ve birçok göçebe kabile bu dönemde yerleşik tarımcılara dönüştüler.

1955 sonrasının bu olumlu atmosferinde Sovyetlerin Peştunistan ve Belucistan meselelerinde Afganistan'ın haklı olduğuna savunan tek büyük güç olarak ortaya çıkışı ve Pakistan'ın söz konusu eyaletlerinden referandumla gidilmesi gerektiğini savunması, ticari ilişkilerin yanı sıra iki ülke arasında stratejik açıdan da bir yakınlaşma söz konusu olmuştu. SBKP Genel Sekreteri Kruşçev'i takiben 1958 yılında Sovyet Devlet Başkanı ve II. Dünya Savaşı kahramanı Mareşal Voroşilov'un Afganistan'ı ziyareti bu ülkenin düşmanlarına verilen bir gözdağı olarak algılanmıştı. 1960 yılının Şubat ayında Kruşçev beş yıl aradan sonra yeniden Afganistan'a geldiğinde Gazi Stadyumunda 30 bin kişilik coşkulu bir kalabalığa seslenmekteydi (Erman, 2017:105-110).

Brejnev'in 1963'teki ziyareti esnasında ise Afganistan'ın gerçek anlamda ilk üniversitesi olan Kabil Politeknik Üniversitesi (KPU) temeli atılmıştır. 1955 sonrası yapılan antlaşmalar sonucunda Sovyet teknik uzmanlarına Afganistan'da maden arama yetkisi verildi. Kısa bir süre sonra Afganistan'da doğal gaz yatakları keşfedilmişti. 1957'de Moskova'yı ziyaret eden Zahir Şah Afganistan'da petrol arayan Sovyet uzmanlarının sayısının artırılması konusunda Sovyet tarafıyla anlaştı. Anti-Sovyet edebiyat bu girişimlerinin her birinin Sovyetlerin Afganistan'ı yutmak için attığı planlı adımlar veya ülkenin kaynaklarının sömürülmesi için yapılan girişimler olarak nitelemiştir. Hâlbuki bu projeler ve yatırımlar her iki tarafında çıkarına olan (*win-win*) prensibine göre ilerlemekteydi. Kuruluşların hepsi iki taraflı ortaklıklara dayanmaktaydı ve bu projelerde çok sayıda Afgan mühendis, jeolog, arkeolog vb. çalışma fırsatı bulmuştu. KPU'da yüzlerce Afgan mühendis, kimyager ve teknik uzman yetişti. Buradaki eğitim o kadar başarılıydı ki sonraki yıllarda İslami direnişin liderliğini artık Afganistan'ın geleneksel tutucuları olan mollalar değil; Kabil üniversitesinden yetişmiş mühendisler, hukukçular vb. liderlik edecekti. Tıpkı mücahitlere uçak savar, roket atar kullanmayı, bomba yapımını vb. öğreten kadroların büyük bölümünün Sovyet askeri okullarında eğitim almış olması gibi.

Afgan-Sovyet ilişkileri üzerine yapılan araştırmalar genellikle stratejik, askeri ve ekonomik ilişkilere odaklanmaktadır. Oysaki 1955-1979 yılları arasındaki dönemde bilimsel ve kültürel alanda da Afgan-Sovyet ilişkileri altın çağını yaşamaktaydı. 1970'li yıllar boyunca Sovyet ve Afgan jeologlarının ortak çalışmaları sayesinde ülkenin kapsamlı jeolojik ve tektonik haritaları oluşturuldu. 1980'de Sovyet ve Afgan jeologlarının son 20 yılda ortak çalışmalarının sonuçlarının toplandığı iki ciltlik *Afganistan'ın Jeolojisi ve Mineralleri* derlemesi yayımlandı. KPU Jeoloji Fakültesi'ne bağlı olarak, Afganistan'ın bölgesel jeolojisini, minerallerini, mineraloji ve mineral oluşturma süreçlerini, petrografi, dinamik jeoloji ve paleontolojisiyle ilgili bölümler ve yine bu konularla ilgili eğitsel bir müze açıldı. Bamyan eyaletinde çeşitli kurslar açılarak öğrencilere madencilik hakkında bilgi

verilmeye de başlanmıştı. (Slavin, 2016).⁶ Jeoloji gibi arkeolojik faaliyetlerde de benzer bir işbirliği söz konusuydu. Afganistan’da *Tilla Tepe*, *Dalverzin Tepe*, *Taşlı Tepe* gibi önemli arkeolojik alanlar 1970’li yıllarda Sovyet-Afgan ortak heyetlerince kazılmış veya bir süre sonra Afgan arkeologlara teslim edilmişti.⁷

6. “NİSAN DEVRİMİ” SOVYET-AFGAN İLİŞKİLERİNDE RADİKAL DEĞİŞİM

Politik hayatı boyunca Sovyetlere yakın durmayı tercih etmiş olan Davud Han’ın son yıllarında Sovyetler Birliği’nden uzaklaşmaya başladığı, ABD, Pakistan ve Mısır’la ilişkilerini ilerletmek istediği görülmektedir. Davud Han’ın değişen siyaseti, sol görüşlü bakanların hükümetten tasfiyesi ve artık genç subayların eğitim için Sovyetler Birliği yerine Mısır’a gönderilmeye başlanması de o dönemde ABD’nin en iyi müttefiki olan İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ile yakınlaşması Sovyet liderlerinin Davud Han’a karşı şüpheli yaklaşımlarına sebep olmuştur (Oğuz, 2001:93-94). 1977 yılında Davud Han’ın Sovyetlere yaptığı son gezi esansında Brejnev ile son derece gergin geçen bir toplantı yapılmıştır. Dönemin tanıklıkları Sovyetler Birliği’nin bu toplantı sonucu Davud Han’ın “üstünü çizdiğini” belirtmektedir (Oğuz, 2001: 95). Bu olayın ardından çok uzun bir zaman geçmeden Davud Han Nisan 1978’de Sovyet yanlısı subaylar tarafından devrilmiş ve çatışmalar sırasında öldürülmüştür. Tarihe Nisan (Savr) Devrimi olarak geçen bu olayın ardından subaylar iktidarı Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik halk Partisi’ne (*Hizb-i Demokratik-i Halk-i Afganistan*) devretmişlerdir. Soğuk Savaş döneminde uzmanlar genellikle Nisan askeri darbesinin arkasında Sovyet istihbaratı olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bunu kanıtlayacak bir belge olmadığı gibi günümüzde Amerikalı uzmanlar da darbenin Sovyetlerce değil yerel Afgan komünistlerince örgütlendiği düşüncesindedirler (Riedel, 2014:28-29).

Ardından yaşanan gelişmeler de Sovyetler Birliği’nin “oyun kurucu” bir güç olarak hareket edemediği adeta Afganistan meselesine sürüklendiğini göstermektedir. Sovyet arşivi belgeleri Sovyet

⁶ Bu şekilde savaştan hemen önce ülkede madencilik ve mineraloji alanında önemli katkılar sunabilecek iyi yetişmiş bir jeolog sınıfı oluşmuş durumdaydı. Bu kuşağın büyük bölümü savaş başladıktan sonra ülkelerini tek etmiştir. Üniversite’nin tüm bilimsel alt yapısı eğitim kurumları, iyi donanımlı derslikler ve laboratuvarları, kütüphanesi ve jeoloji müzesi 1990’lı yıllarda Mücahitler tarafından tahrip edilip yağmalanmış ve ülkedeki madencilik faaliyetleri tamamıyla durmuştur. 2002’den sonra eski Politeknik mezunları gibi Kurumu canlandırmaya çalışan Afgan hocalarının büyük çoğunluğu bir zamanlar Politeknik’te, Sovyet öğretmenlerden eğitim almış veya doğrudan Sovyet üniversitelerinde eğitim görmüş kişilerden oluşmaktaydı. “Yeni Politeknik’in” rektörü Moskova Devlet Üniversitesi Jeoloji Bölümünden mezun olmuş olan, Prof. Dr. Isatullah Ahmed’ti. Isatullah Ahmed, Afganistan’da jeolojinin gelişimine büyük emekler harcamış olan ünlü Sovyet bilim insanı Slavina’nın öğrencisiydi (Slavin, 2016).

⁷ Sovyet kazılarında ele geçen buluntuların Afganistan’da kalması prensibiyle yapılmaktaydı. Oysa Fransız arkeologlar zamanında yaptıkları anlaşmalarda buldukları eserlerin %50’sini Paris’teki Guimet Müzesine taşımışlardı (Gorshenina ve Rapin, 2006: 57)Soğuk Savaş propagandacıları Sovyetlerin de benzer şekilde buldukları eserleri –yasal veya gizli yollarla- Sovyetler Birliği’ne kaçırdıkları iddialarında bulunmaktaydılar. Örneğin Sovyet-Afgan arkeologlarınca keşfedilen 20.000 altın parçalık “Tilla Tepe Hazinesi”nin Kızıl Ordu tarafından kaçırdığı iddia edilmişti. Hâlbuki Tilla Tepe hazinesi on beş sene boyunca Afganistan Merkez Bankası’nda gizlenmiş ve bu sayde btün müzeyi yağmalayan Mücahitler ve Taliban’dan korunmuştur. 2004 yılından yabancı ve Afgan uzmanlar Afganistan Merkez Bankası’ndaki altı kasayı açınca on beş senedir burada gizlenen hazineye ulaşmışlardır. (Grissmann, 2009: 318-323; Gall, 2004, Dupree, 1982: 525-544)

liderlerinin Afganistan'a askeri bir müdahaleye taraftar olmadıkları; ancak dönemin Afgan devlet başkanı olan Nur Muhammed Taraki'nin, Pakistan ve İran tarafından desteklenen muhalefeti bastırmak için sürekli olarak Sovyetlerden yardım istediğini göstermektedir (Riedel, 2014:34-37). Bu açıdan Taraki'nin yardım talebi tıpkı önceki dönemlerde Rusya'dan yardım isteyen emirlerin tavrına benzemektedir. Nitekim 1978 Aralık ayında 1921 dostluk antlaşmasının bir benzeri imzalanarak Afganistan bir saldırı altına kalırsa Sovyetlerin müdahale edeceği vurgulanmıştır (Brejnev 1980:15-16).

Ancak bu antlaşmaya ve Afganistan'dan gelen yardım taleplerine rağmen Sovyet politbürosu uzun bir süre Afganistan'da hükümet ile İslamcı militanlar arasındaki çatışmaya doğrudan müdahil olmak istememiştir. Sonuçta Moskova yardım taleplerine uzun süre sessiz kaldıktan sonra Afganistan'da iç darbeyle yönetime gelmiş olan Hafızullah Emin'in, ABD'ye yakınlaşma kararı alması ve İslami hareketin artık Sovyet sınırlarını tehdit edecek kadar güçlenmesi üzerine Afganistan'a asker gönderme kararı almıştır. Brejnev bir demecinde kendileri için bu kararın alınmasının kolay olmadığını belirtmiştir (Brejnev 1980: 16). Gerçekten de Sovyetler Birliği çöktükten sonra açılan arşivlere bakıldığında bu kararın şiddetli tartışmalar sonunda alındığı, Kızıl Ordu'nun ve dönemin Genel Kurmay başkanı Nikolay Orgakov'un müdahaleye açık biçimde karşı çıktığı görülmektedir (Lyakhovsky, 2007:18). Ancak sonuç olarak askerlerin Politbüro'da sivillerce alınan karara engel olma hakları olmadığından Kızıl Ordu Afganistan'a asker gönderilmesi kararına engel olamamıştır. Sonuçta Sovyet askeri müdahalesi sorunun daha da büyümesiyle sonuçlanacaktır.

7. SONUÇ

Afgan halkının hafızasında büyük bir trajedinin başlangıcını temsil eden 1979 müdahalesinden önceki dönemde Sovyet-Afgan ilişkileri pek az örneğine rastlanılacak derecede olumlu seyretmekte ve gelecek vadetmekteydi. Eğitim, teknik ve kültürel alanda her iki tarafında faydasına olan bir ilişki ağı gelişmiş durumdaydı. Bu iyi ilişki dönemi 1978'de Davud Han'ın Marksist subaylarca devrilmesiyle tam tersi bir noktaya sürüklenmiş ve Kızıl Ordu kendisini Afganistan'da savaşırken bulmuştur.

Afganistan'da 1979-1989 arası yaşananlar o dönemin kendine has koşulları sonucunda Soğuk Savaş kalıpları içinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme Afganistan'a yapılan Sovyet müdahalesini de salt ideolojik nedenlere dayandırılmasına yol açmıştır. Oysa tarih boyunca Anglo-Sakson güçler karşısında Dost Muhammed, Şir Ali Han, Emanullah Han vb. Afgan emirlerinin kurtarıcı veya dengeleyici bir güç olarak daima kuzey komşularına bel bağladıkları görülmektedir. Bu bakımdan Hindistan'da Britanyalıların yerini alan Amerika ve müttefiki Pakistan'ın kuşatması karşısında Afgan hükümetlerinin de 1950'lili yıllardan itibaren yeniden Sovyet desteğine yönelmeleri geleneksel denge siyasetinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu yazının konusu olmamakla birlikte Taliban saldırısı karşısında mücahit liderlerin 1996'dan sonra eski düşmanları Rusya Federasyonu'nda askeri yardım talep etmeleri (Raşid, 2007: 59-63). Afganistan siyasetinde "kuzey komşunun" geleneksel rolünün bir

kez daha teyit edilmesi olarak yorumlanabilir. Tek fark Soğuk Savaş boyunca Sovyet-Afgan ilişkilerinde Marksist tandaslı bir takım söylemlerin de münasebetlere eşik etmesidir.

KAYNAKLAR

Abdul Vekil. (2016), Ez Padişahi-i Mutlaka ila Sukut-i Cumhuri-yi Demokratik Afganistan, Cilt II, Kabil, Matbua-i Karevan.

Abrahamian, E (2018) Modern İran Tarihi, Çeviren:Dilek Şengül, İstanbul, İş Bankası Yayınları,

Alekseyeviç,S. Çinko Çocuklar, Çevirenler: Fatma-Serdar Arıkan, Kafka Yayınları, İstanbul, 2018.

Bayur, Y.H. (1987) Hindistan Tarihi Cilt III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bose A.C. (1970) “The Indian Revolutionaries and the Bolsheviks, Their Early Contacts 1918-1922” Asian Studies ,Journal of Critical Perspectives on Asia 8(3),pp.336-351.

Boulouque, S. (2000) “Afganistan’da Komünizm”, Komünizmin Kara Kitabı, Der. Stépahen Courtois vd. Çevirenler: Bülent Tanatar vd. İstanbul, Doğan Kitapçılık, s.923-950.

Braithwaite,R. (2011) Afgnatsy The Russians in Afghanistan 1979-1989, Oxford/New York, Oxford University Press.

Brejne, L.I. (1980), Afganistan Üzerine, Çeviren: Hüseyin Aykol, Ankara, Ser Yayınları.

Budhraj, Vijay S.(1972) “The Communist International and Indian Politics”,Socialism in India, ed.B.R. Nanda, Bombay,Delhi,Bangalore. Vikas Publication.

Carr, E.H. (2015) Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 3 (1917-1923), Çeviren: Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları.

Dupree, L. (1982) “Afghanistan Viii. Archeology” *Encyclopaedia Iranica*, Fasc. 5, pp. 525-544.

Erman, K. (2017) Afganistan’da Sovyet Nüfuzu ve İşgali Etkileri ve Sonuçları, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.

Ferrie, J. (2009) Pakistan: Minorities at Risk in the North-West, Minority Rights Group International, London.

Gall C. (2004) A Hoard of Gold That Afghanistan Quietly Saved, June 25, 2004, <http://www.nytimes.com> Erişim:09.11.2013.

Gorshenina, S. , Rapin, C. (2006), Kâbil’den Semerkand’a Arkeologlar Orta Asya’da, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Grissmann, C (2009) “Kabul Museum” EI, Vol. XV, Fasc. 3, pp. 318-323.

Habibi, A. (1970), Tarih-i Muhtasar-i Afganistan, Cilt II, Kabil, Devleti Matbuat.

Hale, C. (2003). Himmler’s Crusade: The Nazi Expedition to Find the Origins of the Aryan Race. Hoboken, N. J.: John Wiley & Sons.

Hatunoğlu, N (2016) Türkistan’da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Âlim Han, Ankara, Ötüken.

Kakar,H. (2006) A Political And Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901,Leiden-Boston,

Kumar,K.N (1990) Kumar, Political Parties in India, Their Ideology and Organisation, New Delhi, Mittal Publications.

Lyakhovski, A.A. (2007) Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul, December 1979, Translation by: G. Goldberg and Artemy Kalinovsky, Cold War International History Project, Working Paper 5, Washington, Woodrow Wilson International Center.

Malawya, H.D. (1965) Sovyetler Birliği İle Az Gelişmiş Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliği, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Noorzoy, M.S. (1987)” Soviet Economic Interest in Afghanistan” Problems of Communism May-June, pp.43-54.

Oğuz, E (2001) hedef Ülke Afganistan, İstanbul, Doğan Kitap.

Osman, T. (2015), Esrar-ı Puştı Perde: Cihad ve Mukavemet-i Merdum-i Afganistan, Kabil, İntişarat-ı Meyvend.

Polatoğlu, M.G. (2019) “Türkiye ile SSCB Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği ve Yapılan Yatırımlar”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 65,477-496.

Raşid, A (2007) Taliban: İslamîyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun, Çeviren: Osman Akınhay, İstanbul, Agora.

Riedel, R. (2014) Ne Kazandık: Amerika’nın Afganistan’daki Gizli Savaşı 1979-1989, Çeviren: İkbâl Saylık, İstanbul, Matbuat Yayınları.

Rubinstein, A.Z. (1987), Soviet Foreign Policy Since World War II,Boston, Toronto, Little Brown Company.

Saikal M. (2004) Modern Afghanistan : A History of Struggle and Survival, London, I.B. Tauris.

Slavin, V.I. (2016) *Afghan Diaries*, Maxpress, <http://tatianazimakova.com/геология-без-границ-афганистан-кабул/>

Петров, Д. (2015). *Афганские звезды, Честь, боль и слава*, Компания «Металлоинвест»

Saikal, A. (2004) *Modern Afghanistan, A History of Struggle and Survival*, New York, Tauris.

Stalin,J. (1997) *Leninizmin Temelleri, Çevirenler: İsmail Yarkın-Saliha N. Kaya*, İstanbul, İnter Yayınları.

Tamarov V.(1992) *Afghanistan, Soviet Vietnam*, Transleted by Naomi Marcus, San Fransisco, Mercury House.

Toprak S. (2019) “Anglo-Rus İlişkilerinin Yapılandırılması Bağlamında 1908 Reval Görüşmesi” *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi Cilt 2 Sayı 2 Ekim 2019 ss.55-67*.

Wahab, Sh. , Youngerman, B. (2010), *A Brief History of Afghanistan, USA*, Infose Publishing.

TÜRKİYE- BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ İLİŞKİLERİ*

Ayten MEHMED**

ÖZ

Türkiye-BAE ilişkileri 1970'lerden itibaren yükselen bir seyir izlemiştir. Özellikle 2000'li yıllarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler önemli ölçüde gelişmiştir. Ancak Arap Baharı süreci ile beraber bölgesel rekabet ön plana geçmiş, iki ülke Mısır, Suriye, Libya, Somali ve diğer Ortadoğu ülkelerinde karşı karşıya gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye ve BAE, bu ülkelerde farklı askeri/siyasi grupları destekleyerek nüfuzunu artırmaya ve siyasi/ ticari kazanımlar elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmada yaşanan bu sürecin dinamikleri ve iki ülkenin dış politikasında gelişen çıkar farklılıkları “ karmaşık tehdit tanımlama ” modeli ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, BAE, Arap Baharı, işbirliği, rekabet*

JEL Kodları: *N45, N35, F50, Z18*

TURKEY-UNITED ARAB EMIRATES RELATIONS

ABSTRACT

Turkey-UAE relations have been on a rising trend since the 1970s. Especially in the 2000s, economic relations between the two countries improved significantly. However, regional competition came to the fore with the Arab Spring process, and two countries encountered in Egypt, Syria, Libya, Somalia and other Middle Eastern countries. Nowadays, Turkey and the UAE, are trying to increase their influences and obtain getting political / commercial benefits in these countries by supporting different military / political groups. In this study, the dynamics of this process and the differences of interests in foreign policies of the two countries were analyzed by “complex threat identification” model.

Keywords: *Turkey, UAE, Arab Spring, cooperation, competition*

JEL Codes: *N45, N35, F50, Z18*

* Bu makale Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü'nde devam etmekte olan “Körfez İşbirliği Konseyi Devletlerinin Dış ve Güvenlik Politikalarının Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde İncelenmesi: BAE, Katar, ve Kuveyt Örneği” konulu doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Araştırma Görevlisi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail; ayten.mehmed@giresun.edu.tr

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application : 5 Şubat 2020

Düzeltilme Tarihi / Revision Date : 16 Mart 2020

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 24 Nisan 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

1. GİRİŞ

Türk Dış Politikasında, Ortadoğu bölgesine yönelik politikalar istikrarsız bir yapıya sahip olmuş, dönemsel gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle Türkiye'nin ABD ile ilişkileri ve ABD'nin Ortadoğu politikası, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının temel dinamiklerini belirlemiştir. Nitekim Körfez'in küçük monarşileri ile doğrudan ikili ilişkilerin gelişiminde ABD'nin yönlendirmeleri önemli bir faktör olmuş, ancak zamanla ikili ilişkilerde ekonomi boyutu ön plana geçmiştir. 1980'li yıllarda ihracata dayalı ekonomik sisteme geçen Türkiye için petrol zengini Körfez devletleri önemli bir pazar olarak görülmüştür. Bağımsızlığını yeni kazan BAE için ise 1970'li yıllarda Irak ve Suudi Arabistan, 1980'li yıllarda İran tehdidine karşı rejim güvenliğini sağlama ve uluslararası alanda görünürlüğünü artırmak ön planda olmuştur. Ancak bu dönemde Türkiye ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) bölgesel politikalarında paralellik gözlemlense de karşılıklı ikili ilişkiler ekonomik boyutta kısıtlı kalmış, siyasi ilişkiler geliştirilememiştir.

2000'li yıllarda ise Irak'ın işgali sonrası yaşanan gelişmeler her iki devlet açısından güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiş, ortak bölgesel politikalar geliştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Her iki devlet de Irak işgali sonrasında Körfez bölgesinde oluşan güç boşluğundan tehdit olarak algılamış, bu boşluğu doldurmaya yönelik ortak adımlar atmıştır. Ancak Arap Baharı ile beraber iki devletin tehdit algısında değişimler yaşanmıştır. Türkiye çoğunlukla demokratik dönüşümü desteklerken BAE, bölgede Siyasal İslam'ın güçlenmesini geleneksel yönetimlere karşı tehdit olarak görmüş, statükonun korunmasından yana tavır almıştır. Her iki ülkenin sürece kendi çıkarları doğrultusunda müdahale girişimleri ise tarafları karşı karşıya getirmiştir.

Bu makale, Türkiye ve BAE arasındaki ilişkilerin Arap Baharı süreci ile beraber farklılaşan tehdit algılamaları nedeniyle gerilediği iddia etmektedir. Ancak bu süreçte sadece küresel/ bölgesel güç dengeleri değil, devlet yapısı ve lider özellikleri de önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ikinci bölümde dış politikada tehdit algısı üzerine teorik bir çerçeve sunulmuş, üçüncü bölümde BAE'nin bir devlet olarak ortaya çıkışı ve devlet yapısına kısaca göz atılmıştır. Ardından Türkiye-BAE ilişkileri ilk dönem, 2003 Irak işgali sonrası ve Arap Baharı sonrası dönemler olmak üzere ayrı başlıklarla incelenmiştir.

2. DIŞ POLİTİKADA TEHDİT ALGISI

Dış ve güvenlik politikalarında tehdit algısını gündeme getiren ilk çalışmalardan birisi Stephen Walt'ın *The Origins of The Alliances* adlı çalışması olmuştur. Walt, bu eserinde Ortadoğu bölgesinde 1955-1979 döneminde yapılan ittifakları inceleyerek uluslararası ittifakların kurulmasında tehdidin, ideolojinin ve dış yardımın rolünü incelemiştir (Walt, 1990). Bu çalışma ile Walt, uluslararası ilişkilerde dengelemenin peşine takılmadan daha fazla olduğu, ekonomik ve askeri kapasitenin yanında tehdit algısının uluslararası ittifaklarının kurulmasını belirleyen önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüştür

(Walt, 1990: 179). Walt tehdit seviyesini belirleyen değişkenleri ise toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırganlık kapasitesi ve saldırganın niyeti şeklinde sıralamıştır. Bu değişkenlerden yola çıkarak Walt, devletlerin daha zayıf tarafa destek vererek değil, daha saldırgan güce karşı ittifaklar kurarak uluslararası dengeyi korumaya çalıştığını ileri sürmüştür. Ancak Walt, tehdit algılanmasında sürecinde elitlerin/ liderlerin saldırgan niyet algısını bir birleşen olarak sunsa da hesaplanması zor olduğunu ileri sürerek kapsamlı bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır (Walt, 1990: 147-180).

Diğer yandan 1990'lerden itibaren inşacı yaklaşımın realist okula etkisi Ortadoğu çalışmalarında da görülmüş, liderlerin tehdit algısı ve rejim güvenliği gibi birim ve devlet düzeyindeki çalışmalar artmıştır. Bu bağlamda Steven R. David “omnibalancing” kavramı üzerinden gelişmekte olan ülkelerin sadece dış güvenlik dengelerini değil, iç siyasi dengeleri de dikkate alarak dış politika kararları aldığını ileri sürmüştür. David'e göre üçüncü dünya liderlerinin esas amacı iktidarda kalmak olduğu için kendilerini korumak adına devlet/ ulusal çıkarlardan vazgeçme bilmekte ve bu doğrultuda dış politika yürütmektedir (David, 1991). Stephen Walt'ın tehdit dengesi kavramından yola çıkan David Priess ise karar vericilerin niyet algısının önemine vurgu yapmıştır. Buna göre Körfez devletleri sadece İran'ın salt askeri gücünden değil, kendi ülkelerinde İran destekli muhaliflerden de tehdit algılamaktadır (Priess, 1996). Nitekim Scott Cooper da David Priess'in tezinden yola çıkarak Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin (KİK) oluşumunda rejime karşı tehdidin önemini vurgulamış, ancak sadece İran destekli Şii muhaliflerin değil, diğer muhalif grupların da rejimler tarafından tehdit olarak algılandığını ileri sürmüştür (Cooper, 2003).

Neo-klasik realist yazar Steven Lobell ise sistemsal tehditlerin öncelikli olduğunu ancak bölgesel ve ülke içi tehditlerin de dış politika karar verme sürecinde dikkate alındığını ileri sürmüştür. (Lobell, 2009: 43). Lobell'in “karmaşık tehdit tanımlama” modeline göre bölgesel güçler için sistemsal tehditler büyük güçlerden ve onların bölgesel dinamiklere etkisinden doğmaktadır. Bölgesel tehditler ise bölgesel güçlerin materyal güç kapasitesindeki değişimlerden ortaya çıkmaktadır. Ancak büyük güçlerin bölgesel güç dağılımını etkileyecek müdahaleleri (örneğin Irak'ın işgali) bölge devletleri için yeni tehdit ve fırsatlar doğurmaktadır (Lobell, 2009: 49). Nitekim Lobell'a göre iç politika ile dış politika arasında bir konumda olan dış politika yöneticileri sadece sistemsal/ bölgesel tehditleri değil, rejime yönelik iç tehditleri ve iç dengeleri de gözetmektedir. Bu nedenle devletler bir düzeyde (devlet içi/ bölgesel/ küresel) politika yürütürken diğer yüzeyi hedef alabilmektedir (Lobell, 2009: 51). Bu çalışmada da Lobell'in “karmaşık tehdit tanımlama” modelinden hareketle Türkiye ve BAE'nin tehdit tanımlama süreçleri incelenmiştir.

3. BAE'NİN DOĞUŞU VE DEVLET YAPISI

BAE'nin bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışı çok yakın bir tarihte gerçekleşse de federasyona bağlı şeyhliklerin oluşması 19.yüzyıla dayanmaktadır. Bu dönemden itibaren günümüz BAE topraklarında tüccar aileler ve kabileler ile yapılan ittifaklar (bağlılık yemini) ile yönetici emirlikler/ şeyhlikler (Abu Dabi'de el-Nahyan, Dubai'de el-Maktum, Şarika'da ve Rasü'l Hayme'de el-Qasimi, Fuceyre'de el-Şarqi, Acman'da el-Nuaimi, Ummül Kayveyn'de el-Muallah) ortaya çıkmaya başlamıştır (Onley ve Khalaf, 2006: 191-192). Buna karşılık dönemin başat deniz gücü haline gelen İngiltere, deniz ticaret yollarını korumak adına bölgede güçlenen Qawasim kabilesine yönelik saldırılar düzenlemiş, 1820'de yenerek yerel emirliklerle ikili anlaşmalar imzalamıştır (UAE Government, 15.07.2019). Bu anlaşmalara göre emirlikler denizde barışı sağlamayı ve büyük gemiler ve sahil boyunca tahkimat yapmamayı taahhüt etmişlerdir. 1853 yılında imzalanan Süresiz Deniz Barışı Anlaşması ile ise emirliklerin denizdeki düşmanlıkları tamamen durdurması ve bir deniz ateşkesini kabul etmesi sağlanmıştır. Bu anlaşma dizisi, bölgenin "Mütareke Devletleri" (Trucial States) olarak adlandırılmasına neden olmuştur (UAE Government, 15.07.2019). Nitekim İngiltere'nin girişimleri devam etmiş, 1880'de Bahreyn, 1891'de Maskat Sultanlığı, 1892'de Mütareke Devletleri ve 1899'de Kuveyt ile İngiltere'nin dış politikada kontrolünü öngören koruma antlaşması imzalamıştır (Akyıldız vd., 2014: 32-33). Bu dönemden itibaren, emirlikler İngiltere'nin dış politikası doğrultusunda hareket etmişlerdir. Nitekim Birinci Dünya savaşı sonrasında Suudi Arabistan'ın yayımlacı politika izlemesi ve emirliklere yönelik toprak ve egemenlik talepleri, İngiltere korumasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda 1927 yılında İngiltere Abdulaziz bin Suud ile imzaladığı Cidde Antlaşması ile İbn Suud'u Hicaz Kralı ve Necd ile ona bağlı bölgelerin sultanı olduğunu kabul etmiş, karşılığında küçük şeyhliklerle / emirliklerle dostça ilişkiler geliştirme sözünü almıştır (Yerasimos, 2009: 235).

Ancak İkinci Dünya savaşının ardından önemli ölçüde güç kaybeden İngiltere, 1968 yılında askeri maliyetleri öne sürerek 1971 yılına kadar Körfez bölgesinden tamamen çekileceğini açıklamıştır. İngiltere'nin korumasının eksikliğini gidermek için bölge devletleri tek bir federasyon altında birleşme sürecine başlamış, ancak bu süreç üç yıl süren görüşmelerin sonunda kısmen başarılı olmuştur. 1971 yılında 6 şeyhlik (Abu Dabi, Dubai, Şarika, Fuceyre, Acman, Ummül Kayveyn) Birleşik Arap Emirlikleri federasyonunu kurmuş, ardından 10 Şubat 1972'de Rasü'l Hayme de federasyona katılmıştır. Yeni kurulan federasyonda ülke topraklarının %84'ne ve petrol üretiminin %90'na sahip Abu Dabi Emirliği başat hale gelmiştir.² Bu nedenle kuruluşundan itibaren başkanlık görevi Abu Dabi (el-Nahyan) emirliğine, başbakanlık ise ticaret merkezi olarak ortaya çıkan Dubai (el-Maktum) emirliğine verilmiştir. Nitekim en yüksek yürütme organı olan Federasyon Yüksek Konseyi, bütün emirlikler yöneticilerinden oluşsa da karar vermede sadece Abu Dabi ve Dubai veto hakkına sahip

² Dubai %5, Sharajah %5, Ras Al-Khaimah %3,16, Fujairah %1,5, Umm Al Qaiwain %1, Ajman %0,3 toprağa sahiptir (UAE Government, 15.07.2019).

olmuştur. Diğer devlet organlarının etkisi ise sınırlı kalmış, dış politikada da Abu Dabi emiri ve BAE başkanı Şeyh Zayed bin Sultan el-Nahyan esas karar verici olarak ortaya çıkmıştır. Yasama ve yürütmenin tek bir elde toplanması, dış politikada da lider unsurunu ön plana geçirmiştir. (Almezaini, 2012: 36-40).

Ancak diğer şeyhlikler dış devletlerle doğrudan ilişkiler geliştirmek konusunda kısmi serbestiyete sahip olmuş, bu nedenle emirliklerin dış politikada farklı çıkar algılamaları oluşmuştur (Almezaini, 2012: 37). Örneğin ticaret merkezi haline gelen ve önemli İran diasporası bulunan Dubai Emirliği için İran önemli bir ortak görülürken Rasü'l Hayme'ye ait adaların (Büyük ve Küçük Tumb adaları) İran tarafından işgal edilmesi nedeniyle bu emirliğin İran ile ilişkisi kısıtlı kalmış, Irak ile yakın ilişkiler geliştirmiştir (Congressional Research Service, 2019: 11). Şarika emirliği ise Suudi Arabistan ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. Bu durum, tehdit algılama sürecinde elit fikir birliğini ve elit uyumunu zayıflatmıştır.

Tablo 1. BAE Ülke Bilgileri

	Yüzölçümü (Km ²)	Toplam Nüfus 2018	GSMH 2018 (Milyar ABD Doları)	Dünya Petrol Rezervi Payı
BAE	83,600	9,630.96	414,18	%5,8

Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/country/united-arab-emirates?view=chart> (12.01.2020).

BAE'nin dış politika sürecini etkileyen diğer bir unsur ise devleti içi tehditler olmuştur. 1960-1970'li yıllarda bölgede yayılan sosyalist akımlar rejime yönelik tehdit olarak görülmüştür. Mısır kökenli Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketi, bu tehditlere karşı kalkan olarak kullanılmış, örgütün BAE'de 1974 yılında el-İslah adlı yerel şubesini açmasına izin verilmiştir. Dubai Emiri Şeyh Raşid el-Maktum, örgütün finansmanını sağlarken, Şeyh Muhammed bin Halife el-Maktum örgütün yönetim kurulu başkanı, Rasü'l Hayme şeyhi Said Abdullah Salman kurucu üyelerinden olmuştur. (Hedges ve Cafiero, 2017: 135-138). Ancak 1990'li yıllardan itibaren el-İslah ülke içinde demokratik reformlar yapılmasını talep etmiş, BAE'nin monarşi yönetim yapısını eleştirmiştir. Nitekim İhvan BAE'nin Irak'a yönelik politikasına ve ülkedeki ABD üslerine karşı çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda bürokraside ve emirlikler nezdinde giderek güçlenen el-İslah örgütü tehdit olarak görülmeye başlanmıştır (Freer, 2015). BAE yetkilileri, el-İslah üyelerinin faaliyetleri hakkında kısıtlamalar getirmiş ve sonunda hareketin üyelerinin kamu görevlisi olmasını yasaklamıştır (Hedges ve Cafiero, 2017: 138). İhvan'ın etkin olduğu Rasü'l Hayme emirliği BAE'nin örgüte karşı baskı politikasına karşı çıkmış, emirlik ile merkez arasında gerilim artmıştır. Bu dönemden itibaren Abu Dabi için İhvan dış politikada da temel

sorunlar biri haline gelmiş, örgütün gücü diğer bölge ülkelerinde de kısıtlanmaya çalışılmıştır (Freer, 2015).

4. İLK DÖNEM TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

BAE kuruluşunun ardından kısa sürede Türkiye tarafından tanınmış; Türkiye 1979 yılında, BAE ise 1983 yılında Büyükelçilik açmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 10.08.2019). Bu dönemden itibaren Türkiye ve BAE ile ilişkiler sınırlı kalsa da ABD ile ilişkiler ve Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler her iki tarafın da dış politikasında ortak etkilere neden olmuştur. Bu yıllarda her iki devlet de Batı ittifakı içerisinde yer almış, ancak ABD ile ilişkiler kırılğan bir yapıya sahip olmuştur. ABD, Körfez’de İngiltere’nin boşluğunu doldurmak adına Nixon Doktrini de olarak bilinen “Çifte Sütun” (Twin Pillars) stratejisi izleyerek, İran ve Suudi Arabistan monarşilerine destek vermiştir. Her iki devlet ile sınır sorunları yaşayan diğer Körfez devletleri ise ABD’nin bu politikası olumlu karşılamamıştır. Nitekim bağımsızlığın ardından Şeyh Zayed, iç ve dış siyasette Arap kimliğini ön planda tutmuş, diğer Arap devletlerin desteğini garanti ederek olası işgal veya nüfuz kurma girişimlerini önlemeye çalışmıştır (Almezaini, 2012: 36-17). Bu bağlamda Arap-İsrail Sorunu BAE dış politikasında önemli yer edinmiştir. BAE, Arap-İsrail savaşının ardından 1973’te Petrol İhraç Eden Arap Devletleri’nin petrol üretiminin azaltılması ve bazı ülkelere petrol ambargosu uygulamasında yer almıştır.

Diğer yandan 1960’lı yıllarda başlayan Kıbrıs Sorunu ile beraber ABD-Türkiye arasında da ilişkiler gerilmiş, Türkiye çok taraflı dış politika uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda Ortadoğu (ve Sovyet bloku) ülkeleri ile ilişkilerini geliştiren Türkiye, 1976 yılında İslam Konferansı Örgütüne üye olmuştur. Nitekim bu dönemde Türkiye’nin Arap-İsrail Sorununa yönelik politikasında da değişim yaşanmış, 1967 Arap-İsrail Savaşı’nda Filistinli mültecilerin durumunu eleştirmiştir. Türkiye 1973 Arap-İsrail Savaşı’nda ise açık şekilde Arap ülkelerini desteklemiş, SSCB’nin Mısır ve Suriye’ye destek vermesi için hava sahasını açmıştır. Bunun karşılığında ise petrol ambargosu Türkiye’ye uygulanmamıştır (Hassan, 2008: 924).

Ancak 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi, hem Türkiye ve BAE’nin ABD ile ilişkilerine hem de ikili ilişkilerine yeni boyut kazandırmıştır. Devrimin ardından İran’ın “ruhani lideri” olarak yönetimi ele geçiren Ayetullah Humeyni, Müslüman halkaları laik rejimlere karşı ayaklanmaya ve gerçek İslami ilkeleri benimseyen rejimleri kurmaya davet etmiştir. Bu durum Türkiye ve BAE için tehdit olarak görülmüş, ABD’nin koruyuculuğu önemli hale gelmiştir. Nitekim devrimin ardından yeni İran rejiminin ABD karşıtı söylemleri ve yaşanan rehine krizi ABD’nin de güvenlik endişelerini güçlendirmiştir. Aynı yıl SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesinin sonucunda 23 Ocak 1980’de Carter Doktrini ilan edilmiştir. Doktrinde *‘herhangi bir dış gücün Basra Körfezi bölgesini kontrol etme girişiminde bulunması, ABD’nin hayati çıkarlarına bir saldırı şeklinde değerlendirilecek ve böyle bir*

saldırı askeri güç dâhil gerekli her türlü aracın kullanılması yoluyla püskürtüleceği' benimsenmiştir (USA Presidency, 10.07.2018). Bu bağlamda ABD, Ortadoğu'daki konumunu güçlendirmek adına bölgedeki müttefikleri arasındaki sorunları çözmeye ve ilişkilerini sıkılaştırmaya başlamıştır. ABD'nin yeni stratejilerinin uygulama alanlarından biri de gelişmelere paralel olarak stratejik önemi artan Türkiye olmuştur. ABD, IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla Türkiye'yi liberal ekonomik politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Böylelikle bu kurumların da etkisi ile Türkiye, 24 Ocak 1980'de ithal ikameci kalkınma modelinden vazgeçerek Türk piyasasını dünya piyasası ile bütünleştirme kararı almıştır (Aydın ve Aras, 2004: 107). Ayrıca İran'ın ardından Türkiye'de de rejim değişikliğinin yaşanmasını istemeyen ABD, ülkedeki sağcı ve solcu gruplar arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi nedeniyle 12 Eylül Darbesini desteklemiştir. Böylelikle Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasında ABD'nin ağırlığı yeniden artmıştır.³

BAE ise ortak İran tehdidine karşı diğer Arap devletleri (Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman) ile beraber 1982'de Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) kurmuştur. Daha önce sınır sorunları nedeniyle çatışmacı ilişki yaşanan bu devletler, ortak tehdit (İran) karşısında işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır (Barnett ve Gause, 1998: 169-172). Bu bağlamda BAE, Suudi Arabistan ile uzun zamandır devam eden sınır sorunlarına rağmen sınır ve güvenlik antlaşması imzalamıştır. Ayrıca 1987 yılında KİK nezdinde istihbarat teşkilatları arasında işbirliği, rejimlere yönelik propagandanın önlenmesi ve suçluların sınır dışı edilmesi gibi işbirliğini öngören anlaşma imzalanmıştır. Bu dönemden itibaren BAE'nin güvenlik politikasında bölgesel ittifak bağlantısı ve dolayısıyla Körfez Kimliğine dayalı dış politika seçimleri ön plana geçmiştir (Legrenzi, 2011).

Türkiye ve BAE'nin dış politikasında yaşanan bu gelişmeler ikili ilişkilere de yansımıştır. İhracata dayalı ekonomik modele geçen Türkiye için genel olarak Körfez bölgesi önemli pazar olarak görülmüştür. BAE açısından ise 1980 yılında başlayan İran-İran Savaşı ile beraber Körfez bölgesinin güvenliği için NATO üyesi Türkiye ile işbirliği önemli hale gelmiştir. Nitekim Türkiye ve BAE arasındaki en üst seviyede resmi ziyaretler bu dönemde yapılmaya başlamıştır. Şeyh Zayed 8 Ağustos 1984 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Şeyh Zayed'in gündeminde ise güvenlik konuları ön planda olmuş, "Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde barışın gerçekleşmesi için itici bir güç olduğunu" vurgulamıştır (Gümüsoğlu, 08.09.2019). Görüşmeler sırasında (09.08.1984 tarihinde) Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya istinaden iki ülke arasında Karma Ekonomik Komisyonu oluşturulmuş, yıllık toplantılar düzenlenmeye başlanmıştır (Resmi Gazete, 1984). Türkiye tarafından ise Kenan Evren, 12 Kasım 1985 tarihinde BAE'yi ziyaret etmiştir. Şeyh Zayed de Kenan Evren'i Abu Dabi'de askeri

³ Bu dönemde darbe hükümeti daha önceki dönemde kabul edilmeyen SEİA'yı (Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması) onaylamış, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına yeniden dönmesine göz yummuştur (Oran, 2008: 38-40).

havaalanında karşılamış, ona BAE'nin en büyük onur nişanı olan 'Birlik Nişanı' vermiştir (Gümüšoğlu, 08.09.2019).

Tablo 2. Türkiye-BAE Dış Ticaret Tablosu (1980-1985)

YILLAR	İHRACAT (ABD Doları)	İTHALAT (ABD Doları)
1980	2.384.331	67.099.228
1981	6.594.730	33.404
1982	21.241.866	422.758
1983	20.819.148	6.655
1984	23.434.726	41.633
1985	119.470.506	4.433.240

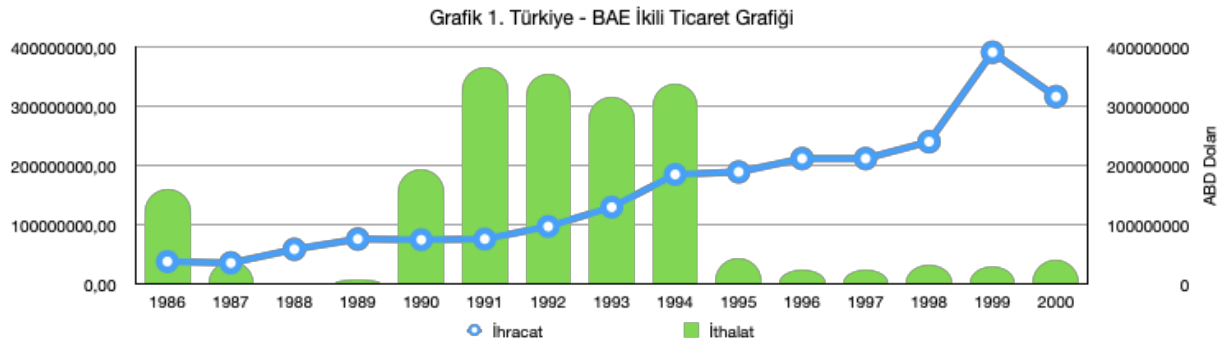
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (05.08.2019).

Nitekim iki ülke İran-Irak Savaşına yönelik paralel politika izlemiş, tarafız kalarak süreci kendi lehlerine çevirmeye çalışmıştır. Savaşın ilk yıllarında İran üzerinden geçen geleneksel ticari yolların kapanmış, böylelikle Türkiye, İran ve Irak'ın Avrupa'ya çıkışını sağlayan tek ülke haline gelmiştir. Ayrıca Suriye'nin İran ile ittifak nedeniyle Irak ile boru hattını kapatması ve Basra'daki tanker savaşları Türkiye'yi, petrol ihracı için de önemli çıkış kapısı haline getirmiştir (Gundogan, 2003: 3). Ancak 1982'den itibaren İran'ın Irak topraklarını işgal etmesi ve Irak yönetimine karşı Kürt silahlı grupları desteklemesi, Türkiye açısından yeni güvenlik sorununun oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye Irak'a yönelik desteğini giderek artırmış, 1986 ve 1987'de Kuzey Irak'taki teröristlere yönelik operasyonlar düzenlemiştir (Gundogan, 2003: 6). BAE de tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İran tehdidin baskın olması nedeniyle Irak'a daha yakın bir tutum benimsemiş, kredi desteğinde bulunmuştur (Rubin, 1989: 127). 1986 yılında İran'ın Irak'ın güneyindeki Faw'ı ele geçirmesi sonucunda ise BAE'nin desteği daha açık hale gelmiş, İran'ı ekonomik olarak yıpratmak için diğer Arap devletleri ile beraber petrol üretimini artırmıştır (Takeyh, 2010: 375).

Diğer yandan 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgali bölgedeki dengeyi yeniden değiştirmiştir. İşgali kınayan iki ülke de BM müdahalesini desteklemiştir. Türkiye Irak'ın kuzeyine yönelik askeri operasyonlara (Huzuru Temin Harekatı 1, Huzuru Temin Harekatı 2) katılırken BAE,

Irak'ın güneyindeki operasyonlara lojistik destek vermiştir.⁴ Bu dönemden itibaren BAE, uluslararası ittifak bağlantısının ağırlık vererek ABD başta olmak üzere Batılı devletlerle (İngiltere, Fransa) ilişkilerini önemli ölçüde geliştirmiştir. BAE, ABD ile 25 Temmuz 1994'te Savunma ve İşbirliği Anlaşması (SİA) imzalamış, Cebel Ali Limanı, el-Zafra Hava Üssü ve Füceyre'deki deniz üssü Irak'a yönelik operasyonlarda kullanılmıştır (Congressional Research Service, 2019: 18). Ancak BAE'nin Batı yanlısı politikası toplum nezdinde hoşnutsuzluğa ve İslami radikalleşmeye neden olmuştur. Bu süreçte sadece İhvan değil, el-Kaide örgütü de ülkede sempati kazanmıştır.

ABD'nin Irak'a yönelik uyguladığı çevreleme politikası Türkiye için de yeni güvenlik sorunlarını beraberinde getirmiştir. Türkiye Irak'a Kerkük-Yumurtalık boru hattını kapatmak zorunda kalmış, Irak'a uygulanan ambargo nedeniyle dış ticarete önemli kayıp (20 Milyar ABD Doları) yaşamıştır (Aykan, 1996: 352). Ayrıca Kürt nüfusun ağırlıklı olarak yaşadığı 36. Paralelin kuzeyinin uçuşa yasak bölge olarak ilan edilmesi, bölgenin ayrılıkçı terör faaliyetlerinin merkezine çevrilmesine neden olmuştur. Nitekim artan terör saldırılarının sonucunda Türkiye komşu Arap devletlerine (Irak ve Suriye) yönelik güvenlikçi politikalar izlemeye başlamıştır (Aykan, 1996: 353). Ancak Türkiye'nin Irak'ın kuzeyinde yaptığı operasyonlar ve askeri alanda İsrail ile işbirliğine yönelmesi, Arap dünyası ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Bu durum BAE ilişkilerine de yansımış, ikili ilişkiler 1980'li yıllardaki ivmesini kaybetmiştir. Bu yıllarda Karma Ekonomik Komisyonu toplantıları da seyrekleşmiş, 1991 yılında düzenlenen dördüncü toplantının ardından, beşinci toplantı ancak 1998 yılında düzenlenebilmiştir (Resmi Gazete: 2019). Bu dönemde ikili ticaret hacmi artsa da BAE'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı azalmıştır.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> (05.08.2019).

5. IRAK'IN İŞGALİ SONRASI TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

11 Eylül 2001 yılında ABD gerçekleşen terör saldırısının ardından, Ortadoğu'daki varlığını artırmış, bu süreçte Türkiye ile iş birliği önemli hale gelmiştir. "Radikal İslam" karşısında "İlmli İslam" modeli geliştirmeye çalışan ABD için demokratik sisteme sahip Türkiye rol model olarak görülmüştür.

⁴ ABD'nin girişimleri ile Nisan 1991'de 36.paralelin kuzeyini, 1992'de ise 32. Paralelin güneyi uçuşa yasak bölge ilan edilmiş, iki bölgede de sürekli operasyonlar düzenlenmiştir (CENTCOM, 17.08.2019).

Nitekim 2002 yılında Türkiye’de İslami Demokrat kimliğini benimseyen AK Parti iktidara gelmiştir (Ekşi ve Erol, 2018: 16). Ancak Mart 2003’te Türkiye’nin Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak’a gönderilmesini ve Amerikan askerlerinin ülkeden geçişini öngören tezkereyi (Irak Tezkeresi) kabul etmemesi Türkiye-ABD ilişkilerinde olumsuz etkiye neden olmuştur. Nitekim AK Parti iktidarı 1997-2002 İsmail Cem’in dışişleri bakanlığı döneminde kısmen temeli atılan çok boyutlu dış politika yürütmeye çalışmıştır. Türkiye bir yandan Avrupa Birliği’ne üyelik için girişimleri hızlandırırken diğer yandan Ortadoğu ve Balkanlar’a yönelik ilgisini artırmıştır (Parlar Dal, 2012: 248). Bu bağlamda yumuşak güç (soft power) ve kamu diplomasiyi etkin bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim Türkiye’nin bir Arap devletine yönelik işgalde yer almaması, bölgedeki Arap toplumu nezdinde olumlu bir imaja sahip olmasına neden olmuştur. Ayrıca daha önceki dönemlerde Ortadoğu’daki sorunlara uzak duran Türkiye, bölgede Suriye ve İsrail, Filistin ve İsrail, Hamas ve El Fetih arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır.

Bu dönemde BAE’de de lider değişikliği yaşanmış, 2004 yılında Şeyh Zayed’in vefatının ardından Halife bin Zayed federasyon başkanı olmuştur. Devlet başkanlığının sorunsuz bir şekilde devri rejim meşruiyeti için önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Bunun yanında petrol fiyatının artışına paralel olarak BAE’nin ekonomik gelirleri de artmıştır. Zenginleşen ülke, dış yardımlar ve uluslararası yatırımlar gibi yumuşak güç unsurlarını uygulayarak uluslararası kamuoyunda görünürlüğünü ve bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmıştır (Ulrichsen, 2017).

Diğer yandan işgal sonrasında Irak’ta yaşanan gelişmeler hem Körfez ülkeleri hem de Türkiye açısından güvenlik endişelerine yol açmıştır. İşgalinin ardından Irak’ın merkezi güç zayıflamış, ülkenin bölünmesi gündeme gelmiştir. Türkiye Irak’ın kuzeyinde bağımsız Kürdistan devletinin kurulmasını istemezken Körfez ülkeleri de ülkedeki Şii elitin İran desteği ile güçlenmesinden tehdit algılamıştır (Yeşilyurt, 2018: 24). Bu koşullarda Türkiye ve Körfez’deki Arap devletleri ortak adımlar atmaya yönelmişlerdir. Türkiye’nin öncülüğünde NATO’nun 2004 yılındaki İstanbul Zirvesinde KİK ülkelerini Irak’tan kaynaklanan terör saldırılarından korumak adına İstanbul İşbirliği Girişimi başlatılmıştır. Girişime Bahreyn, Kuveyt ve Katar’ın yanında BAE de katılmıştır. Ayrıca 2008 yılında Türkiye-KİK Yüksek Seviyeli Stratejik Diyalog mekanizması kurulmuş, bölge politikalarında koordinasyon sağlanmıştır (Yeşilyurt, 2018: 25).

Tablo 3. Türkiye-BAE İkili Ticaret (1.000 \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2007	3.240.940	470.092	3.241.410	+3.240.470
2008	7.975.400	691.202	8.666.602	+7.254.198

2009	2.896.572	667.857	3.564.429	+2.228.715
2010	3.332.885	698.421	4.031.306	+2.634.464
2011	3.706.654	1.649.456	5.356.110	+2.057.198
2012	8.174.607	3.596.545	11.771.152	+4.578.062
2013	4.965.630	5.384.468	10.350.098	-418.838
2014	4.655.710	3.253.024	7.908.734	+1.402.686
2015	4.681.255	2.008.690	6.689.945	+2.672.565
2016	5.406.993	3.701.153	9.108.146	+1.705.840
2017	9.184.157	5.546.921	14.731.078	+3.637.236
2018	3.138.220	3.780.736	6.918.956	-642.516

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bae/ulke-profilii/turkiye-ile-ticaret>, (15.08.2019).

Bu dönemde ekonomi, Türkiye'nin genel Ortadoğu'ya yönelik politikasında önemli bir boyutu oluşturmuştur. Dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2004'te Cidde'de gerçekleşen Ekonomik Forumda Erdoğan, "Artık dünyada siyaset ekonomiye yön vermiyor. Ekonomi siyasete yön veriyor. Öyleyse bu ekonomik münasebetleri çok daha fazlasıyla geliştirmemiz gerekiyor. Kaldı ki Ortadoğu'da, aramızdaki bağı çok daha farklı bir konuma oturtmamız lazım. Bu münasebetlerde ciddi bir üst değer bulmamız gerekiyor. Alt değerlerde tıkanır kalırsak bunu geliştiremiyoruz. Ama o üst değeri bulup ortak paydayı buna oturtursak ben inanıyorum ki; Ortadoğu bölgesi bu beklenen sıçramayı süratle yapacaktır" demiştir (Erdoğan'dan güven çağrısı..., 2004). 2005 yılında Türkiye ve KİK arasında Ekonomik İşbirliği Çerçeve Antlaşması imzalanmış, Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi kurulmuştur. BAE'nin yaklaşık 1 Trilyon ABD Doları değerine sahip Abu Dabi ve Dubai Yatırım Fonlarının da Türkiye'ye ilgisi artmıştır. Bu çerçevede 28 Eylül 2005'de Türkiye Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Emirlikleri Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma" imzalanmıştır (Resmi Gazete, 2011). Böylelikle 2005 yılına kadar BAE'nin Türkiye'ye yatırım tutarı sıfır iken bu yıldan itibaren büyük artış göstermiştir. Ayrıca Türkiye-BAE İş Konseyi kurulmuş, Türkiye BAE'nin hem ihracat hem de ithalatında ilk on ülkeden biri haline gelmiştir. Nitekim AK Parti döneminde Türkiye turizm alanında da Körfez ülkelerinin ilgisini çekmiş, son on yılda 500.000'den fazla BAE vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Oxford Gulf and Arabian Peninsula Studies Forum, 2017).

Tablo 4. Türkiye-BAE Karşılıklı Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyon ABD Doları)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Türkiye	1	2	14	29	18	11	4	34	23	114	28

BAE	1.625	1.548	183	148	6	104	89	52	176	115	80
-----	-------	-------	-----	-----	---	-----	----	----	-----	-----	----

Kaynak: "Turkey-GCC Trade and Business Relations" (2017), *Oxford Gulf and Arabian Peninsula Studies Forum*.

Ancak kamu diplomasisi uygulayan Türkiye'nin hükümet dışı unsurlarla ilişki kurması BAE tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu bağlamda İhvan örgütü ayrışmada önemli unsur olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda belirtilen nedenlerle İhvan'ı tehdit olarak gören BAE, örgütün diğer ülkelerde meşru siyasal aktör olarak ortaya çıkmasına karşı çıkmıştır.⁵ Buna karşılık Türkiye, Ortadoğu'da nüfuzunu yaymak için İhvan'ı önemli araç olarak görmüş, örgütün Ortadoğu ülkelerinde siyasal katılımını desteklenmiştir. Bu bağlamda Türkiye 2006 parlamento seçimlerinde Filistin'de İhvan kökenli Hamas'ın iktidara gelmesini desteklerken, BAE Hamas- Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) çatışmasında FKÖ'nün yanında yer almıştır. Gazze'de Hamas'ın güçlenmesinin ardından FKÖ temsilcisi Muhammed Dahlan BAE'ne sığınmıştır (Özkızılcık, 2018). Nitekim 2009 sonrasında Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerin gerildiği bir dönemde BAE'nin Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır ile beraber İsrail ile ilişkileri normalleştirmeye yönelik adımlar atması iki devletin bölgesel politikalarda ayrışmanın ilk adımları olmuştur.⁶ Gelişen bu çıkar ayrışması, Arap Baharı ile beraber daha görülür hale gelmiştir.

Diğer taraftan Barack Obama liderliğindeki ABD'nin Ortadoğu bölgesinden çekilmeye yönelik adımlar atması, BAE'nin uluslararası ittifak bağlantılarını çeşitlendirme yolu seçmesine neden olmuştur (Sherwood, 2017: 201-216). Bu bağlamda Çin ve Rusya ile ilişkilerin geliştirmeye başlamış, çeşitli ülkelerle silah antlaşmaları imzalamıştır. Ayrıca bu durum BAE'nin enerji arzını (Hürmüz ve Bab'ül Mandap boğazları ve Süveyş kanalı) ve deniz ticaret yollarını kontrol altına alma yönünde adımlar atmaya ve bölgesel ittifak ilişkisini (Suudi Arabistan) güçlendirmeye yönlendirmiştir. Nitekim veto hakkı bulunan Dubai emirliği yaşadığı finansal kriz sonucunda Abu Dabi'nin finansal desteğine (80 Milyar ABD Doları) ihtiyaç duymuş, emirliğin dış politikadaki gücü kısıtlanmıştır (Mason, 2018: 96). Böylelikle Abu Dabi emiri Halife bin Zayed'in sağlık sorunları nedeniyle veliaht prens Muhammed bin Zayed el-Nahyan'ın BAE dış politikasında etkinliği gözle görülür bir şekilde artmıştır.

6. ARAP BAHARI SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-BAE İLİŞKİLERİ

2010 yılının sonunda Tunus'ta hükümet karşıtı halk gösterileri başlayan Arap Baharı süreci iki devlet arasındaki ilişkilerin kırılma noktası olmuştur. Tunus'un ardından hemen hemen bütün Kuzey

⁵ Washington Enstitüsü tarafından 2014 yılında gerçekleştirilen kamuoyu araştırmasında BAE vatandaşlarının üçte birinin İhvan Hareketi'ne sempati duyduğu ortaya çıkmıştır (Özkızılcık, 2018).

⁶ Dönemin Veliyaht Prens Abdullah'ın öncülüğünde Suudi Arabistan, Arap Barış Girişimi Planını ortaya atmıştır. Mart 2007'de Arap Ligi'nin Riyad zirvesinde detaylandırılan bu plana göre Arap Ligi'nin 22 üyesi İsrail'i tanıyacak, bunun karşılığında da İsrail 1967 sınırlarına geri çekilecektir. Bu bağlamda barış sürecini yönetmek için Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve BAE'i dörtlü mekanizma yaratarak düzenli istişarelerde bulunmuşlardır (Bahgat, 2008: 317).

Afrika ve Ortadoğu'ya (MENA) yayılan süreçte Türkiye ve BAE karşı taraflarda yer almışlardır. Sürecin başında Türkiye, bölgede demokrasiyi destekleme söylemleri ile otoriter ortakları arasında seçimde ikilem yaşamıştır (Parlar Dal, 2012: 258). Özellikle Libya'da Kaddafi yönetimine yönelik 19 Mart 2011'de NATO müdahalesine karşı çıkan Türkiye bölgedeki muhalifler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Bu baskının da etkisiyle bölgedeki fırsatları kaçırmak istemeyen Türkiye, Katar ile işbirliği yaparak Tunus, Libya, Mısır, Suriye'deki ayaklanmalarda İhvan bağlantılı grupları desteklemiştir.

Diğer yandan Arap Baharı Körfez bölgesine de sıçramış, Bahreyn, Kuveyt, Umman ve Suudi Arabistan'da rejim karşıtı gösteriler ve çatışmalar yaşanmıştır (Lawson ve Legrenzi, 2017). BAE'de protestolar yaşanması da reform çağrısı yapılmış, el-İslah'ın faaliyetleri yeniden artmıştır (Freer, 2015). Bu süreçte ülke içindeki muhalefeti sindiren BAE, bölgede statükonun korunmasından yana olan Suudi Arabistan, Bahreyn ve Mısır ile ortak adımlar atmış⁷, ancak Libya ve Suriye örneğinde görüldüğü gibi bölgede güç ve prestij kazanmak için fırsatlardan da yararlanmaya çalışmıştır.

Türkiye ve BAE arasındaki çıkar farklılığı özellikle Mısır'da önemli ayrılmaya neden olmuştur. Mısır'da 2011'de yaşanan "devrim" in ardından Müslüman Kardeşler kökenli Muhammed Mursi cumhurbaşkanı olarak seçilmiş, Türkiye ve Katar yeni hükümete silah ve maddi destekte bulunmuşlardır (Nuruzzaman, 2015: 230). Buna karşılık, BAE (ve Suudi Arabistan) devrime karşı çıkmış, Mursi hükümetini yıpratmaya yönelik politikalar uygulamıştır. Nitekim ikili Temmuz 2013'te gerçekleşen askeri darbeyi destekleyerek Abdulfettah Sisi yönetimine finansal yardımda bulunmuşlardır (Werr, 2013). Türkiye ise darbe hükümetini tanımamış, Sisi'yi katliam yapmakla suçlamıştır. Buna karşılık BAE Dışişleri Bakanı, Erdoğan'ın Mısır politikasını eleştiren açıklamalarda bulunmuştur (UAE denounces Erdogan's..., 2014).

Türkiye ve BAE arasındaki ayrışma Libya'daki gelişmelere de yansımıştır. Libya'da rejim karşıtı gösterilerin başlaması ile Türkiye Kaddafi ile görüşmelerin devam etmesinden yana tavır alırken BAE (ve Katar) hava kuvvetleri NATO müdahalesinde yer almıştır. Kaddafi'nin devrilmesinin ardından ise Türkiye ve Katar, Müslüman Kardeşler bağlantılı grupları (Abdel Hakim Belhaj liderliğindeki Trablus Tugayı, Misrata Mahjub Tugayı) ve Fayiz el-Sarrac liderliğinde kurulan Ulusal Geçiş Konseyi ve Genel Ulusal Kongre'yi desteklemişlerdir. BAE ve S. Arabistan ise ülkede Müslüman Kardeşlerin güç kazanmasına karşı çıkmış, Trablus'un güneyinde etkin olan Zintani askeri gruplarını desteklemiştir (Harchaoui ve Lazib, 2019: 8-12). Nitekim Genel Ulusal Kongre'nin feshedilmesi girişimi ile beraber Trablus'ta çatışmalar başlamış, Trablus (Genel Ulusal Kongre) ve Tobruk'ta (Temsilciler Meclisi) ayrı

⁷ Protestoların Körfez bölgesine de sıçraması ile bu ülkelerin temel hedefi geleneksel yönetimlerin (monarşi) korunması yönünde olmuştur. Bu bağlamda Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdülaziz, 2011 ve 2012 yıllarında düzenlenen KİK zirvelerinde Konseyin birliğe dönüşmesini ve Fas ve Ürdün monarşilerinin de örgüte katılmasını önermiş, ancak bu öneri Suudi hegemonyasından çekinen diğer üye devletler tarafından (Bahreyn dışında) kabul görmemiştir (Albayrakoğlu, 2014).

hükümetler oluşmuştur. Bu süreçte Tobruk'taki hükümetle ittifak içerisinde olan Libya Ordusu eski generali Halife Haftar, Libya Ulusal Ordusunu kurarak Mayıs 2014'te Bingazi'deki güçlere karşı "Karama Operasyonu"nu düzenlemiştir. Operasyonun ardından Haftar'ın ülkeyi kontrol alma girişimleri devam etmiştir. Libya'da IŞİD'in güçlenmesini öne süren BAE, BM'nin yeni hükümet kurma girişimlerine rağmen Fransa, Rusya, Suudi Arabistan, Mısır ile beraber Haftar'ı desteklemiştir (Hedges ve Cafiero, 2017: 138-139).

Diğer yandan 2011 yılının sonunda Suriye'de çatışmaların başlamasıyla, iki ülke de Esad'a karşı ortak adımlar atmışlardır. BAE'nin de yer aldığı Arap Birliği, Kasım 2011'de Suriye'nin üyeliliğini dondurmuş, Türkiye de bu kararı desteklemiştir. Aralık 2012'de Türkiye ve BAE muhaliflerin oluşturduğu Suriyeli Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDK) temsilci olarak tanımış, muhaliflerin örgütlenmesi için düzenlenen konferanslara ev sahipliği yapmıştır. Ancak muhalifler arasında çatışmaların başlaması ve 2013 yılında IŞİD'in Suriye ve Irak'ta güçlenmesi ile iki ülkenin yaklaşımı değişmiştir. Türkiye Müslüman Kardeşlerin etkin olduğu Özgür Suriye Ordusu'nu ve bazı İslami grupları (Ahrar-ı Şam) desteklerken, BAE ülkenin güneyindeki Selefi gruplara (İslam Ordusu/ Ceyşül İslam) doğrudan finansal ve silah desteğinde bulunmuştur (Nuruzzaman, 2015: 226-238). Ayrıca BAE, ABD öncülüğünde Suriye'de IŞİD'e karşı yürütülen hava operasyonlarda (Menbiç ve Rakka) yer almış, terör örgütü PKK'nın Suriye uzantısı olan YPG ve daha sonra kurulan Suriye Demokratik Güçlerini (SDG) desteklemiştir (Ramani, 2019). Türkiye ise bu unsurları kendi güvenliği için doğrudan tehdit olarak görmüş, silahlandırılmasına karşı çıkmıştır.

2014 yılında Müslüman Kardeşler ekseninde yaşanan ayrışma derinleşmiş, örgütü terör örgütü olarak nitelendiren BAE, Suudi Arabistan ve Bahreyn (Dörtlü), büyükelçiliklerini geri çekerek, terörizmi desteklemekle suçladıkları Katar'ın bölgesel politikalarını değiştirmesini talep etmişlerdir. Bu süreçte Katar uzlaşmacı tavır benimsemiş, Mısırlı Müslüman Kardeşler liderlerini sınır dışı etmiştir. Rusya ile yaşanan uçak krizinin ardından bölgede yalnızlaşan Türkiye de BAE ve Suudi Arabistan ile ilişkilerini normalleştirmeye yönelik adımlar atmıştır (Yeşilyurt, 2018: 23). Türkiye'nin Arap Baharı sürecine müdahalesi arttıkça diğer bölge devletleri tarafından neo-Osmanlılık yapmakla suçlanmış, birçok ülke ile gerilimler artmıştır. Bu bağlamda Türkiye, bölgedeki ortakları ile ilişkileri düzeltmek adına Aralık 2015'de Suudi Arabistan'ın liderliğinde Riyad merkezli ilan edilen Terörizmle Mücadele için İslam Ordusu'na katılmıştır (Browning, 2015). Ayrıca Türkiye Mart 2015'de BAE ve Suudi Arabistan'ın Yemen'e yönelik operasyonlarını destekleyici açıklamalar yapmıştır (Erdoğan: Yemen'deki operasyona..., 2015). Nitekim Mayıs 2016'da Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Abu Dabi'ye ziyarette bulunmuş, Şeyh Muhammed bin Zayed El-Nahyan ile görüşmüştür. Görüşmede Çavuşoğlu, "Bundan sonraki süreçte iki ülke arasındaki ilişkilerin, özellikle Suudi Arabistan'la beraber bölgenin istikrarı ve güvenliği için ne kadar önemli olduğunu karşılıklı vurguladık" şeklinde açıklama

yapmıştır. Görüşmenin ardından BAE yaklaşık iki yıldır Ankara'ya atamadığı büyükelçisini 7 Mayıs'ta göndereceğini açıklamıştır (Telci, 2016).

Ancak farklılaşan tehdit algılamaları nedeniyle Suudi Arabistan öncülüğünde bölgede İran'a karşı Sünni ittifakını kurmaya yönelik girişimler başarısız olmuştur. Bu dönemde Türkiye hem IŞİD hem de PKK terör örgütünün saldırılarının hedefi olmuş, dış politikadaki öncelikli hedef sınırlarının güvenliğini sağlamak olmuştur. Bu süreçte ABD ve Ortadoğu'daki ortaklarından destek görmeyen Türkiye, Rusya ile işbirliğini artırmış, Rusya'nın desteği ile Suriye'nin kuzeyine Fırat Kalkanı Operasyonunu gerçekleştirmiştir. Böylelikle iç istikrarın bozulması ve yakın tehditlerin oluşması ile beraber Türkiye'nin dış politikasında sert güç unsurları yeniden ön plana geçmiş, uluslararası ittifak arayışı artmıştır.

Diğer yandan Suudi Arabistan ve BAE'nin temel hedefi Irak, Yemen ve Lübnan'da nüfuzunu artıran İran olmuştur. ABD ve AB ülkelerinin (P5+1) İran ile Nükleer Antlaşma (Ortak Kapsamlı Eylem Planı/ JCPOA) imzalamasına karşı çıkan Muhammed bin Zayed ve Suudi Arabistan Veliaht Prensi Muhammed bin Salman ikili ittifaka ağırlık vererek İran ve Müslüman Kardeşlere yönelik daha sert adımlar atmaya başlamışlardır. Nitekim Türkiye'nin İran'a ve İhvan'a yönelik politikasının değişmemesi, BAE'nin Türkiye'de hükümet değişikliğini desteklemesine neden olmuştur. Temmuz 2016'da Türkiye'de gerçekleşen başarısız darbe girişimi sırasında BAE destekli *Sky News* ve *Al Arabiya* haber kanalları açık bir şekilde darbeyi desteklemişlerdir. Buna karşılık Türkiye tarafından yapılan açıklamalarda ve yayınlarda darbe teşebbüsünün BAE tarafından finanse edildiğine yönelik iddialar ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler karşısında ikili temaslar azalmış, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Şubat 2017'de gerçekleştirdiği Körfez turunda BAE'ne uğramamıştır (Sheiko, 2018).

Nitekim Haziran 2017'de Katar'ı uluslararası terörizmi ve İran'ın yayılmacı politikalarını desteklemekle suçlayan BAE, Mısır, Suudi Arabistan ve Bahreyn (Dörtlü) Katar'a karşı ekonomik ambargo ve abluka uygulamaya başlamıştır. Dörtlü yaptırımların durdurulması için sunulan 13 maddelik listede Katar'daki Türk askeri üssünün kapatılmasını da koşul olarak sürmüştür (Arab states issue 13 demands..., 2017). Buna karşılık, Türkiye Katar'ı destekleyen açıklamalar yapmış, Türk gıda ürünlerini Katar'a ulaştırarak yaptırımları boşa çıkarmaya yönelik adımlar atmıştır. Ayrıca Türkiye Katar'da üs kurma sürecini hızlandırmış, 1-7 Ağustos 2017 tarihlerinde iki ülke ortak askeri tatbikat yapmıştır (Girit, 2017). Ancak Türkiye bu süreçte, 23-24 Temmuz 2017'de Riyad, Kuveyt ve Doha'ya ziyarette bulunup arabuluculuk yapmaya çalışırken Abu Dabi nezdinde girişimlerde bulunmamış, ülkeyi ziyaret etmemiştir.

Bu dönemde BAE, Türkiye'nin Ocak 2018'de Suriye'de gerçekleştirdiği Zeytin Dalı Operasyonu'nu yabancı bir devletin Arap ilişkilerine müdahale olarak nitelendirmiştir. Abu Dabi, Aralık 2018'de Suriye'deki Esad hükümeti ile yeniden ilişkileri tesis etmiştir (Ramani, 2019). Ayrıca BAE, Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki YPG terör örgütüne karşı Ekim 2019'da yürüttüğü Barış

Pınarı Harekatı'nı Arap Birliği nezdinde kınanması yönünde oy kullanmıştır (Saudi Arabia, UAE, Bahrain..., 2019). Buna karşılık Türkiye BAE ve Suudi Arabistan'ın Yemen'de yürüttüğü operasyonlar sonrasında yaşanan insani duruma daha fazla vurgu yapmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, karşılıklı resmî açıklamalar ve medyadaki haberlere de yansımıştır. BAE Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed el-Nahyan Twitter hesabından Osmanlı'nın Medine'deki valisi Fahreddin Paşa'yı Arap Halkına ihanet etmekle suçlayan ve Erdoğan'ın da seleflerine benzediğini vurgulayan yazıyı paylaşmıştır. Buna karşılık Erdoğan, bakanı sert bir dille eleştirmiş ve BAE Büyükelçiliğinin bulunduğu sokağın ismi Fahrettin Paşa olarak değiştirilmiştir (BAE Büyükelçiliği'nin sokağına..., 2018). İki ülke arasındaki gerilim, gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Ekim 2018'de Suudi Arabistan Konsolosluğunda öldürülmesi ile yeniden gündeme gelmiştir. Cinayetin ardından BAE adına casusluk yaptıkları ve Cemal Kaşıkçı cinayetiyle bağlantılı oldukları şüphesiyle 9 Nisan'da 2 Filistinlinin tutuklanmış ve zanlılardan Zeki Hasan hapisanede intihar etmiştir (BAE adına casusluk yaptığı..., 2019). Bu dönemde BAE'nin ABD'de Türkiye'nin aleyhine lobicilik faaliyetleri sürdüğü de iddia edilmiştir (Al Kasem, 2019). Nitekim siyasi alandaki krizlere rağmen artarak devam eden ekonomik ilişkiler son yıllarda toplum nezdinde yaşanan gerilimler nedeniyle yavaşlamış, BAE vatandaşlarının Türkiye ziyareti ve yatırımları azalmıştır.

Günümüzde Türkiye ve BAE arasında yaşanan rekabet Kuzey Afrika'da devam etmektedir. Bingazi'de kendi hükümetini kuran Haftar, BAE ve Rusya'nın desteğini alarak Sirte, Bingazi ve Derna'yı ele geçirmiş, Nisan 2019'da başkent Trablus'a yönelik saldırılara başlamıştır. Buna karşılık Türkiye, Ocak 2016'da BM'in desteği ile Tunus'ta kurulan Fayez el-Sarrac liderliğindeki Ulusal Mutabakat Hükümetini desteklemiş, savunma ve silah antlaşması imzalamıştır. Haftar'ın saldırıları karşısında Trablus'un savunmasında Türk İHA'ları önemli rol oynamaktadır (Delalande, 2019). Nitekim Doğu Akdeniz'de Kıta Sahaneliği sorunu karşı karşıya gelen Türkiye⁸, Libya ile Deniz Yetki Alanların Sınırlandırılmasına Dair Mutabakatı Muhtırası imzalamış, anlaşma gereği Libya'ya asker göndermiştir.⁹ Libya ile ilişkin barış görüşmelerine aktif bir şekilde katılan Türkiye, bir yandan Rusya diğer yandan Avrupa Birliği ülkeleri ile müzakerelerde bulunmuştur. Ancak Ocak 2020'de Berlin'de Türkiye ve BAE'nin de katıldığı uluslararası zirvede (ABD, Rusya, Çin, Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa, Kongo, Mısır ve Cezayir) taraflara silah teminin durdurulması ve ateşkes öngörülse de BAE desteği ile Haftar'ın saldırıları devam etmiş, Türkiye de Sarrac hükümetine askeri desteğini sürdürmüştür (Libya's Haftar makes..., 2020).

⁸ Doğu Akdeniz'de Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetiminin tek taraflı Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) ilanından, ihtilafli bölgede ruhsat verilerek doğalgaz aramaları başlamıştır. Buna karşılık Türkiye, adaların yetki alanlarının olmadığını iddia ederek kendi belirlediği kıta sahanlığını ilan etmiştir. (Doğu Akdeniz: Türkiye-Libya., 2019).

⁹ Bu süreçte Türkiye'nin Suriye'de muhaliflerin çatı örgütü olan Suriye Milli Ordusu'na bağlı birlikleri Trablus'a gönderdiği de iddia edilmektedir (McKernan ve Akoush, 2020).

Sudan'da da Müslüman Kardeşler kökenli ve Türkiye'nin iyi ilişkiler geliştirdiği Ömer el-Beşir, 2019 baharında süren gösterilerin ardından askeri darbeye düşürülmüş, yerine Abdulfettah el Burhan liderliğindeki Geçiş Konseyi gelmiştir. Günümüzde BAE ve Suudi Arabistan ekonomik yardımlar vasıtasıyla Sudan'ın politikalarını yönlendirmeye çalışmaktadır (Sudan has received half..., 2019). Bu gelişme üzerine Sudan'ın Türkiye ile 2018 yılında imzaladığı Sevakin adasını 100 yıllığına Türkiye'ye kiralanmasını öngören antlaşmanın iptal edileceği iddia edilmiştir. Nitekim Sudan'daki yeni askeri yönetim Libya'daki iç savaşa taraf olmuş, 3000 Sudanlının Hafter ordusuna destek verdiği iddia edilmiştir (McKernan vd., 2020).

İki devlet Somali'de de rekabeti sürdürmeye devam etmektedir. Türkiye hem ülkede yaşanan doğal afetlere hem de Eş-Şabab terör örgütünün saldırılarına karşı Somali merkezi Farmajo hükümetine destek vermektedir. 2011 yılından itibaren ülkeye büyük ölçüde insani yardımda bulunan Türkiye, Somali'de askeri üs kurarak askeri eğitim de vermektedir (Bergmann ve Kirkpatrick, 2019).

Buna karşılık BAE Afrika Boynuzu, ülkenin enerji arzını ve deniz ticaretini kontrol etmek için önemli bir nokta olarak görmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin Somali'deki nüfuzunu tehdit olarak algılayan BAE ayrılıkçı Somaliland yönetimini desteklemekte ve Somali hükümetinin itirazlarına rağmen Bossaso ve Berbera'da üs bulundurmaktadır.¹⁰ Ayrıca BAE Tunus, Fas ve Cezayir'de Müslüman Kardeşlerin güçlenmesine karşı çıkmaktadır. BAE, Fas ve Cezayir'de mevcut hükümetleri desteklerken, Tunus'taki hükümet kurma süreçlerini de dikkatle izlemektedir. Bu ülkelerde Türkiye ve BAE, yaşanan rekabeti sıfır toplamlı bir süreç olarak görmek, karşı tarafın kazanımlarını önlemeye yönelik adımlar atmaktadırlar.

Diğer yandan ABD'nin Donald Trump yönetimi, Mayıs 2018'de İran ile yapılan antlaşmadan çekilmiş, İran'a yönelik yaptırım politikasına (maksimum baskı politikası) geri dönüş yapmıştır. Bu politika ile bölgedeki müttefikleri arasındaki sorunları çözmeye (Filistin Sorununda yeni barış planını/ Yüzyılın Antlaşması) ve İran'a karşı ittifak oluşturmaya çalışmıştır. Bu süreçte Türkiye, ABD'nin öngördüğü barış planına açık bir şekilde karşı çıkmış ve sürece katılan Körfez ülkelerini eleştirmiştir (Kucukgocmen ve Gumrukcu, 2020). Buna karşılık Trump'ın İran politikasını sürdürmesini sağlamak için BAE ve Suudi Arabistan, İran'a karşı İsrail ile iş birliği yapmaya başlamıştır (Jakes ve Wong, 2019). İkili Şubat 2019'da ABD ve İsrail ile beraber İran'a karşı ortak politikaları görüşmek için Varşova'da düzenlenen "Ortadoğu'da Barış ve Güvenliğin Geleceğini Geliştirme" toplantısında (Warsaw Ministerial) yer almıştır (Smonlenski ve Pietromarchi, 2019). Bu adımlar karşısında İran ise Yemen'deki Husiler vasıtasıyla ikiliye karşı politikasını sertleşmiştir. 2019 yılında BAE limanlarındaki ticari tankerlere, Suudi petrol tesislerine ve yerleşim yerlerine çok sayıda füze ve İnsansız Hava Araçları (İHA) saldırısı düzenlenmiştir (Yee, 2019) Nitekim ABD ile İran arasında gerilim daha da artmış, İran

¹⁰ Ayrıca BAE, Yemen'e yönelik operasyonlarda kullanmak amacıyla Eritre'de Assab hava ve deniz üssü kurmuştur (Fuller ve Roy, 2018).

ABD'ye ait İHA'yı düşürürken ABD Ocak 2020'de Irak hava sahasında düzenlediği operasyonla İran Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü kumandanı Kasım Süleymani'yi ve İran'ın desteklediği Haşdi Şabi ve Hizbullah kumandanlarını öldürmüştür (Doucet, 2020). Bu süreçte Türkiye, İran'ın bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olsa da "İran Sorununa" müdahil olmama politikasını izlemektedir. Ancak önümüzdeki dönemde ABD'nin İran'a yönelik olası müdahalesi hem bölgesel dinamikleri hem de Türkiye ile BAE arasındaki ilişkileri önemli ölçüde değiştirecektir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada Lobell'in "karmaşık tehdit tanımlama" modelinden hareketle Türkiye ve BAE'nin tehdit tanımlama süreçleri incelenmiştir. Ayrıca devletlerin dış politika çıktıları üzerinden üç önemli sonuca ulaşılmıştır: iç istikrarın bozulması ve yakın tehdit durumunda devletlerin dış politikada sert güç unsurlarına ağırlık verdiği; yakın tehdit durumunda dış dengelemede uluslararası güçle ittifaka öncelik verdiği, uluslararası korumanın eksik olması durumunda ise bölgesel ittifaka yöneldiği; materyal kapasitenin ve iç istikrarın artmasına paralel olarak ise dış politikada yumuşak güç unsurlarına ağırlık verdiği gözlemlenmiştir.

Türkiye-BAE ilişkilerinin ilk yıllarında tehdit algısında bölgesel düzeyler farklılık göstermiştir. BAE, Körfez alt bölgesindeki değişimlerini önceliklerken Türkiye için Akdeniz havzası ve Levant alt bölgesindeki değişimler önemli olmuştur. Bu bağlamda BAE için öncelikli dış tehdit olarak Irak ve İran görülürken Türkiye için Yunanistan ve Rusya tehdit olarak ön planda olmuştur. Bu dönme uluslararası ittifak bağı zayıf olan iki ülke de bölgesel ittifak arayışıyla Arap Dünyası ile ilişkileri geliştirmeye çalışmış, ancak karşılıklı ilişkiler çok kısıtlı kalmıştır. 1980'li yıllarda ise iki ülke de İran tehdidini dengelemek için Irak'a destek vermiştir. Nitekim 1990'lı yıllarda Türkiye ve BAE, iç istikrarsızlıklar (Türkiye'de Kürt Sorunu, BAE'de İslami Radikalleşme) nedeniyle uluslararası ittifaka ağırlık vermiş, ABD ile ilişkisini geliştirmiştir. 2000'li yıllarda ise rejim istikrarının artmasına paralel olarak her iki ülke, benzer dış politika araçlarını kullanmışlardır. Yumuşak güç unsurlarına ağırlık veren iki ülke de Irak ve Mısır gibi geleneksel bölgesel güçlerin boşluğu doldurmaya yönelik ortak adımlar atmış, bölgede nüfuzunu artırmaya çalışmışlardır. Bu süreçte ortak ekonomik çıkarlar öncelikli olmuş, Türkiye ve BAE arasındaki ilişkiler gelişmiştir.

Ancak Arap Baharı sonrasında tehdit algılamasındaki farklılıklar ve buna paralel olarak bölgesel ortak seçimlerinin değişmesi ve çıkarların çatışması iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Türkiye, Mısır ve Suriye'deki rejim karşıtı ayaklanmalara, son dönemdeki arabuluculuk rolüne tersine, tek tarafı (genellikle Müslüman Kardeşler kökenli grupları) destekleyerek müdahil olmuştur. Buna karşılık BAE, Libya ve Suriye'de yönetimlerin değişmesini desteklemesine rağmen kendi ülkesinde de önemli nüfuz sahibi Müslüman Kardeşlerin bölge devletlerinin hükümetlerinde yer almasına karşı çıkmıştır. Süreci

kendi lehine çevirmeye çalışan Türkiye ve BAE, bölgede farklı militan gruplara silah desteği sağlamıştır. 2013 yılında kadar Türkiye ve BAE'nin desteklediği gruplar ortak düşmana karşı mücadele ederken Mısır'da yaşanan devrimin ardından iki tarafın desteklediği gruplar doğrudan karşı karşıya gelmişlerdir. Ayrıca Türkiye'nin Afrika Boynuzunda da aktif dış politika yürütmesi bölgeyi kendi ticari çıkarları için önemli güzergâh olarak gören BAE için olumlu karşılanmamıştır. Nitekim sınırda tehditler belirginleştikçe (Türkiye için Suriye, BAE için Yemen) dış politika da sert güç unsurlarına ağırlık verilmiştir. İki ülke bölgede askeri üsler elde etmeye başlamış, askeri müdahalelerden de çekinmemiştir.

KAYNAKÇA

Akyıldız, A. ve Kurşun, Z. (2014) “*Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Albayrakoğlu, E. P. (2014) “Gulf Integration in Post-Arab Spring: Deepening or Decaying”, *Güvenlik Stratejileri*, 19: 1-30.

Al Kasem, B. (2019) “*UAE lobby group calls on US senators to impose Turkey sanctions*”, Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/uae-lobby-group-calls-senators-impose-turkey-sanctions-191217074943261.html>, (25.12.2019).

Almezaini, K. (2012) “*The UAE and Foreign Policy: Foreign aid, identities and interests*”, Oxon: Routledge.

Aydın, M. ve Aras, D. (2004) “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, *Uluslararası İlişkiler*, 1(2): 103-128.

Aykan, M. (1996) “Turkish Perspectives on Turkish-US Relations concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995”, *Middle East Journal*, 50(3): 344-358.

Bahgat, G. (2008) “Security in the Persian Gulf: Perils and Opportunities”, *Contemporary Security Policy*, 29(2): 303-321

Barnett, M. ve Gause, F. G. (1998) “Caravans in Opposite Directions: Society, State and Development of a Community in the Gulf Cooperation Council”, *Security Communities*, Cambridge: Cambridge University Press:161-198.

Bergman, R. and Kirkpatrick, D.D. (2019) “With Guns, Cash and Terrorism, Gulf States Vie for Power in Somalia”, The New York Times: <https://www.nytimes.com/2019/07/22/world/africa/somalia-qatar-uae.html>, (15.09.2019).

- Browning, N. (2015) "Saudi Arabia announces 34-state Islamic military alliance against terrorism", *Reuters*: <http://uk.reuters.com/article/uk-saudi-security/saudi-arabia-announces-34-state-islamic-military-alliance-against-terrorism-idUKKBN0TX2LN20151214> (10.09.2017).
- CENTCOM, <https://www.centcom.mil/ABOUT-US/HISTORY/>, (17.08.2019).
- Congressional Research Service (2019) "The United Arab Emirates (UAE): Issues for U.S. Policy", <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS21852.pdf>, (01.02.2020).
- Cooper, S., "State-Centric Balance of Threat Theory: Explaining the Misunderstood Gulf Cooperation Council", *Security Studies*, 13 (2): 306-349.
- David, S. R. (1991) "Explaining Third World Alignment," *World Politics*, 43 (2): 233-256
- Delalande, A. (2019) "How Libya's skies became battleground for UAE-Turkey proxy war", Middle East Eye: <https://www.middleeasteye.net/news/how-libyas-skies-became-battleground-uae-turkey-proxy-war>, (13.09.2019).
- Doucet, L (2020) "Qasem Soleimani: US kills top Iranian general in Baghdad air strike", BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50979463>, (18.01.2020).
- Ekşi, M. ve Erol, M.M. (2018) "The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public Diplomacy", *Akademik Bakış*, 11(23): 15-45.
- Freer, C (2015) "The Muslim Brotherhood in the Emirates: Anatomy of a crackdown", Middle East Eye: <https://www.middleeasteye.net/big-story/muslim-brotherhood-emirates-anatomy-crackdown>, (03.02.2020).
- Fuller, B. ve Roy, E. (2018) "Exporting (In)stability: The UAE's Role in Yemen and the Horn of Africa", ACLED: https://www.acleddata.com/2018/10/10/exporting-instability-the-uaes-role-in-yemen-and-the-horn-of-africa/#_ftn2, (04.07.2018).
- Girit, S. (2017), "Why is Turkey standing up for Qatar?", BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40262713>, (21.08.2019)
- Gundogan, U. (2003), "Islamist Iran and Turkey, 1979-1989: State Pragmatism and Ideological Influences", *Middle East Review of International Affairs*, 7 (1).
- Gümüšoğlu, F. "Türkiye-BAE İlişkilerinde Bahar Dönemi (1980-1990): Fırsatlar ve Motivasyonlar", *ORDAF*: <http://ordaf.org/turkiye-bae-iliskilerinde-bahar-donemi-1980-1990-firsatlar-ve-motivasyonlar/>, (08.09.2019).
- Harchaoui, J. ve Lazib, M. (2019) "Proxy War Dynamics in Libya", PWP Conflict Studies.
- Hassan, S. (2008) "Turkey's Israel Policy Since 1945", *Proceedings of the Indian History Congress*, 69: 921-929.

Hedges, M. ve Cafiero, G. (2017) “The GCC and the Muslim Brotherhood: What Does the Future Hold?”, *Middle East Policy*, 24 (1): 129-153.

Jakes, L. ve Wong, E. (2019) “The U.S. Has Joined Secret Talks With Israel and the U.A.E. The Topic? Iran.”, *The New York Times*: <https://www.nytimes.com/2019/08/15/us/politics/us-iran-uae-israel.html>, (19.09.2019).

Kucukgocmen, A. ve Gumrukcu, T. (2020) “Turkey's Erdogan criticizes Arab silence over U.S. Middle East plan”, *Reuters*: <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-plan-turkey/turkeys-erdogan-criticizes-arab-silence-over-u-s-middle-east-plan-idUSKBN1ZU1VK>, (15.02.2020).

Lagrenzi, M. (2011) “*The GCC and the International Relations of the Gulf : Diplomacy, Security and Economic Coordination in a Changing Middle East*”, London: I.B.Tauris, EBSCO Veritabanı (15.08.2017).

Lawson, F.H. ve Legrenzi, M. (2017) “Repression and Monarchical Resilience in the Arab Gulf States”, *The International Spectator*, 52 (1): 76-87.

Lobell, S. E. (2009) “Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: a Neoclassical Realist Model”, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp.43-44.

Mason, R. (2018) “Breaking the mold of small state classification? The broadening influence of United Arab Emirates foreign policy through effective military and bandwagoning strategies”, *Canadian Foreign Policy Journal*, 24 (1): 95–112.

Mckernan, B. ve Akoush, H. (2020) “Exclusive: 2,000 Syrian fighters deployed to Libya to support government”, *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/15/exclusive-2000-syrian-troops-deployed-to-libya-to-support-regime>, (e.t.30.01.2020).

Nuruzzaman, M. (2015) “Qatar and the Arab Spring down the Foreign Policy Slope”, *Contemporary Arab Affairs*, 8, (2): 226-238.

Onley, J. ve Khalaf, S. (2006) “Shaikly Authority in the Pre-oil Gulf: An Historical-Anthropological Study”, *History and Anthropology*, 17 (3): 189-208.

Oran, B. (2008), “Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar”, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkızılcık, Ö. “Türkiye ve BAE İdeolojik Temelli Rekabete Rağmen Süren İlişki”, *Dünya Bülteni*: <https://www.dunyabulteni.net/dubam/turkiye-ve-bae-ideolojik-temelli-rekabete-ragmen-suren-iliski-h425409.html>, (20.09.2019).

Parlar Dal, E. (2012), "The Transformation of Turkey's Relations with the Middle East: Illusion or Awakening?", *Turkish Studies*, 13 (2): 244-267.

Priess, D. (1996) "Balance of Threat Theory and the Genesis of the Gulf Cooperation Council, *Security Studies*, 5: 143-171.

Ramani, S. (2019) "UAE steps up anti-Turkey efforts in Syria", *Al Monitor*: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/02/uae-syria-turkey-containment-efforts-kurds-erdogan.html>, (23.10.2019).

Resmi Gazete (2011) <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/03/20110310-26.htm>, (13.08.2019).

Resmi Gazete (1984) <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18538.pdf>, (13.08.2019).

Resmi Gazete, "Birleşik Arap Emirlikleri" Taraması, <https://www.resmigazete.gov.tr>, (13.08.2019).

Rubin, B. (1989) "The Gulf States and the Iran-Iraq War", *The Iran-Iraq War: Impact and Implication*.

Sheiko, Y. (2018) "The United Arab Emirates: Turkey's New Rival", The Whasigton Institute: <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/the-united-arab-emirates-turkeys-new-rival>, (10.06.2019).

Sherwood, L. (2017) "Risk Diversification and the United Arab Emirates' Foreign Policy", *The Small Gulf States, Foreign and Security Policies before and after the Arap Spring*, New York: Routledge.

Smolenski, J. ve Pietromarchi, V. (2019) "US-led Middle East conference in Warsaw: All you need to know", *Al Jazeera*: <https://www.aljazeera.com/indepth/features/led-middle-east-summit-warsaw-190212230343271.html>, (05.01.2020).

T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Birleşik Arap Emirlikleri Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-birlesik-arap-emirlikleri-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (10.08.2019).

Takeyh, R. (2010) "The Iran-Iraq War: A Reassessment", *Middle East Journal*, 64 (3): 365-383.

Telci, İ. N. (2016) "Türkiye-BAE ilişkilerindeki yumuşamayı anlamlandırmak", *Al Jazeera*: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-bae-iliskilerindeki-yumusamayi-anlamlandirmak>, (13.08.2019).

Ticaret Bakanlığı, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/orta-dogu-ve-korfez/bae/ulke-profili/turkiye-ile-ticaret>, (15.08.2019).

TÜİK, "Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama", <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>, (05.08.2019).

UAE Government, <https://government.ae/en/more/history-of-the-uae>, (15.07.2019).

UAE Government, <https://www.government.ae/en/about-the-uae/the-seven-emirates>, (15.07.2019).

Ulrichsen, K.C. (2017) “The United Arab Emirates: Power, Politics and Policy-Making”, New York: Routledge.

USA Presidency (1980)
“Jimmy Carter’ State of the Union address to the U.S. Congress”, <http://www.presidency.ucsb.edu/w/s/?pid=33079> (10.07.2018).

Walt, S. M. (1990) “*The Origins of Alliances*”, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Werr, P. (2013) “UAE offers Egypt \$3 billion support, Saudis \$5 billion”, Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-egypt-protests-loan/uae-offers-egypt-3-billion-support-saudis-5-billion-idUSBRE9680H020130709>, (03.09.2019).

World Bank, <https://data.worldbank.org/country/united-arab-emirates?view=chart> (12.01.2020).

Yee, V (2019) “Yemen’s Houthi Rebels Attack Saudi Oil Facilities, Escalating Tensions in Gulf”, The New York Times: <https://www.nytimes.com/2019/05/14/world/middleeast/saudi-oil-attack.html>, (08.01.2020).

Yerasimos, S. (2009) “Milliyetler ve Sınırlar/Balkanlar, Kafkaslar ve Orta-Doğu”, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşilyurt, N. (2018) “Whither Inter-Sunni Relations in the Middle East? Turkey and the Gulf Cooperation Council”, *Mediterranean Quarterly*, 29 (1): 20-35.

“Arab states issue 13 demands to end Qatar-Gulf crisis” (2017) Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com/news/2017/06/arab-states-issue-list-demands-qatar-crisis-170623022133024.html> (10.09.2017).

“BAE adına casusluk yaptığı iddia edilen tutuklu Silivri Cezaevi'nde ölü bulundu” (2019) Deutsche Welle Türkçe: <https://www.dw.com/tr/bae-adına-casusluk-yaptığı-iddia-edilen-tutuklu-silivri-cezaevinde-ölü-bulundu/a-48524301>, (18.09.2019).

“BAE Büyükelçiliği'nin sokağına "Fahreddin Paşa" ismi verildi” (2018) TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/bae-buyukelciliginin-sokagina-fahreddin-pasa-ismi-verildi-345882.html>, (10.09.2019).

“Erdoğan: Yemen'deki operasyona lojistik destek verebiliriz” (2015) Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/erdogan-yemendeki-operasyona-lojistik-destek-verebiliriz-28566527>, (13.08.2019).

“Erdoğan'dan güven çağrısı” (2004) Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-guven-cagrisi-38558760> (e.t.10.09.2019).

“Doğu Akdeniz: Türkiye-Libya anlaşması bölgede dengeleri nasıl etkiler?” (2019) BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50682215>, (20.12.2019).

“Libya's Haftar makes renewed push in west as ceasefire falters” (2020) Middle East Eye: <https://www.middleeasteye.net/news/libyas-haftar-makes-push-western-libya-ceasefire-falters>, (30.01.2020).

“Saudi Arabia, UAE, Bahrain, and Egypt condemn Turkey’s aggression on Suriya” (2019) Al Arabiya: <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2019/10/09/Saudi-Arabia-condemns-Turkish-aggression-on-north-east-Syria.html>, (15.10.2019).

“Sudan has received half the \$3 billion promised by Saudi Arabia and UAE” (2019) Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-sudan-emirates-saudi/sudan-has-received-half-the-3-billion-promised-by-saudi-arabia-and-uae-idUSKBN1WN137>, (22.10.2019).

“Turkey-GCC Trade and Business Relations” (2017) *Oxford Gulf and Arabian Peninsula Studies Forum*, https://www.oxgaps.org/files/turkey-gcc_tarde_and_business_relations_2017.pdf, (13.08.2019).

“UAE denounces Erdogan’s U.N. attack on Egypt” (2014) Al Arabiya: <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2014/09/25/UAE-denounces-Erdogan-s-U-N-attack-on-Egypt.html>, (e.t.02.09.2019).